تدوير ابو عبد الرحمن الكردي

منتديات اقرأ الثقافي
www.iqra.ahlamontada.com

کوردۆلۆژی

لێکۆڵینەوەیەکی سایکۆ سۆسیۆلۆژییە لەمەڕ کۆمەڵگای کورد

چاپی دووەم
2005

نوسینی
ڕەحیم سابیر

لتحميل انواع الكتب راجع: (مُنتَدى إقرَا الثَقافِي)

براي دانلود كتابهاى مختلف مراجعه: (منتدى اقرا الثقافى)

بۆدابەزاندنی جۆرەها کتێب:سەردانی: (مُنتَدى إقرَا الثَقافِي)

www. Iqra.ahlamontada.com

منتدى إقراء الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

للكتب (كوردى , عربي , فارسي)

ناوەڕۆك

١. پێشەکیەکی کورت.
٢. پێکهاتەی کۆمەڵگا و چەمکی دەسەڵات
٣. فاکتەرەکانی دروست نەبوونی دەوڵەتی کوردی
٤. کۆمەڵی مەدەنی لەبەر ڕۆشنایی چەمکە جیاوازەکاندا
٥. بە مەدەنی کردنی کوردەواری
٦. خێڵ و سیستمی خێڵ
٧. کەسایەتی کورد لەنێوان گرنگێتی و راستەقینەدا
٨. بیناکردنەوەی کەسایەتی کورد دوای بەسەر چوونی مێژوو
٩. هەست و نەست لای کورد
١٠. پرۆسەی بوون بە مرۆڤ
١١. فاکتەرەکانی دروست نەبوونی کەسێتی نەتەوەیی کورد

پێشەکیەکی کورت:

دەتـوانم بڵێـم ئـەم کتێبـە بەدەروازەیـەك دابنێـم بـۆ لێکۆڵینـەوە لەمـەڕ کۆمەڵگای کورد، لێکۆڵینەوەیەکی رامیاری، کۆمەڵایـەتی، سۆسـیۆلۆژی، سـایکۆلۆژی، هـەروەها دەڵێم مـن پسـپۆڕ نیم لـەو بوارانـەدا بـەڵام هـەوڵم داوە لەو چەمکانە بدوێمو شانی بخەمە بەر، بۆ زیاتر لێکۆڵینەوەی تێرو تەسـەل لەسـەریان لەلایـەن پسـپۆڕو رۆشـنبیرانی تـرەوە، هیـوادارم کەلێنێکی کتێبخانـەی کوردیـم پڕکردبێتـەوەو بـەردێکم خسـتبێتە سـەر بەردێك بەو هیوایەی کۆمەڵگای کوردی بەرەو پێشتر هەنگاوی جدیانـەی خۆی بنێت.

رەحیم سابیر

پێکهاتەی کۆمەڵگەو چەمکی دەسەڵات

کۆمەڵگا خۆی لە خۆیدا پێکهاتەیەکی ئالۆزە کە هەمیشە لە ناوەڕۆکیدا هەڵگری گەلێك پێشکەوتن و لە هەمان کاتدا دواکەوتنە، واتە هەڵگری هەگبەی ئالوگۆڕ و هەڵچوون و داچوونە بە پێی گروپە یان خڕۆکە مرۆیی یەکانی نێو ئەو پێکهاتەیە کە هێشتا لە دایك نەبووە، کۆمەڵ بۆ پێکهێنانی پێکهاتەیەکی رێك و پێك هەمیشە هەنگاوی خۆی دەنێ، جاری وایە هەنگاوەکانی سست و خاوە واتە شێوەی کیسەڵی هەنگاو دەنێ و ڕێدەکات، جاری واش هەیە قەڵەمباز بە خۆوە دەبینێ واتە هەنگاوی گەورە دەنێ، هەنگاوەکانیش بە پێی تێگەیشتنی کۆمەڵ دەڕوات و گەشە دەکات زۆر جار ئەو هەنگاوانە کۆمەڵ دوو چاری لادان و شکستی دەکات و سەر لە کۆمەڵ و پێکهاتەکەی دەشێوێنێ لە گۆڕانکاریەکانی کۆمەڵدا، هەنگاوی سست کە بگونجێ لەگەڵ قۆناغی گەشەکردنی کۆمەڵدا هەمیشە سەرکەوتنی بەدەست هێناوە سەرەڕای

ئەوەش مێژووی بۆ دروست کردووە و قۆناغی مێژوویی پێبەخشیوە، کەچی لە ڕەوتی کۆمەڵێکی قەڵەمبازدا زۆرجار کۆمەڵ تووشی شکستی و تێك شکاندن بووە و لە ڕێی گەشەکردنی خۆی لای داوە و دووچاری دواکەوتن بووە و لەوێشەوە پێکهاتەکەی تووشی سەر لێشێواندن کردوە و کۆمەڵگای لێڵ و گرژکردووە، دواجار لە قۆناغی مێژوویی دوور کەوتۆتەوە، واتە تووشی لادان بووە و نەیتوانیوە گەشە بەو قۆناغەبدات و مێژوویەك بۆ خۆی مسۆگەر بکات، ئۆگست کۆنت (١٧٩٨-١٨٥٧)ی فەرەنسی دەڵێ (دەشبێت لەنگەری بەڕێوەچوونی ئاسایی کۆمەڵ لە قۆناغێکی دیاریکراودا تێك بچێت بە هۆی هەندێك کێشەو لایەنی لاوازەوە بەڵام بە هۆی توانای مرۆڤەوە دەتوانرێت ئەو نەوازشانە چاك بکرێتەوە و کۆمەڵ بگەڕێتەوە بۆ باری ئاسایی جارانی) ئەگەرچی لە ڕوانگەی کۆمەڵناسی‌یەوە دەرکەوتووە کە مرۆڤ خۆڕسکی ئەفریدە بویەکی کۆمەڵایەتی‌یە کە (ئیبن خەلدون) ئەم دیاردەیە ناو دەنێت (پێویست بوونی کۆمەڵایەتی و دروست بوونی دەسەڵات) دیارە ئەو کەسانە بەشی هۆشیاری کۆمەڵن کە ڕادەی گەڕانەوەی ئاسایی کۆمەڵ دەخەنەوە سەر هێڵی ڕاستی خۆیان کە خۆیان بە بەشێکی هوشیاری کۆمەڵ دەزانن و ڕابەرایەتی ئەو قۆناغە سامناکانە دەکەن و دەیگرنە ئەستۆ، کە کۆمەڵ تێی دەکەوێ یان تووشی قەیرانێکی کۆمەڵایەتی دەبێت و لەنگەر دەگرێ، دیارە پەرەسەندنی گەشەی کۆمەڵایەتیش وەك

پێویستی مێژوویی گەشەی یاسایی بە چەند قۆناغێکی جیاواز و زنجیرەیەکی لێک نەپچڕاوپێك دەهێنێت، ئەم زنجیرەیەش لە تەك ڕەورەوەی مێژوودا بەرەو پێشەوە دەچێت و لەبەرئەوە دەتوانرێت لە هەر قۆناغێکدا ئاست و پلەی پێشکەوتنی هەموو قۆناغەکانی پێش خۆی ببینرێنەوە، پەرەسەندنی کۆمەلایەتی شێوەیەکی هێلکاری لول پێچی وەردەگرێت بە خۆوە نەك شێوەی هێلێکی ڕاست واتە ئەو پەرەسەندانەش بیردۆزێکی بێ چەند و چۆنە و بە شێوەیەکی کوێرانە ڕوونادات بەلکو بە پێی چەند یاسایەکی تایبەت کە دەتوانرێت ئەو یاسایانە لە پێناوی داد پەروەرێتی کۆمەلایەتیدا بدۆزرێتەوە و فەرمانڕەوایی یان پێبکرێت؛ گۆڕانکاریەکانی کۆمەلگای نەتەوەکان زۆربەیان تووشی ئەو گۆڕانە چاوەڕوان کراوە نەبوون کە ڕووی داوە و زۆر جار تووشی هەلە و سەرلێشێواندن بوون، شۆڕشی کۆیلەکان و شۆڕشی جوتیاران لە مێژووی کۆندا زۆربەیان تووشی ئەو شکستییە بوون کە نەیان توانیوە پێکهاتەیەکی کۆمەل و پێکهاتەیەکی توێژی بۆ خۆیان دروست بکەن، هەمیشە بەرە و لادان و ڕووخان ملیان ناوە و واشیان لێهاتووە کاتی هەستانەوەیان زۆر زەحمەت بووبێت و تالی زۆریان چەشتووە تا چونەتەوە سەر هێلی ڕاست و خۆیان کردۆتوە بە پێکهاتە کۆمەلایەتیەکەیاندا و لەوێدا بە پێی پێویست جێی خۆیان کردۆتەوە و تێکەلاوبوون، دیارە کۆمەل بەبێ پرسی کۆمەل خۆی

ناتوانێت هەل و مەرجی یاساکانی کۆمەڵ بخاتە کار واتە ئەو کۆمەڵە پابەند دەبێت بە هەل و مەرجی تایبەتی گەشەکردن و یاساکانی پرۆسێسی گۆرانی کۆمەڵ لە کۆمەڵگا خۆیدا لە منداڵانیدا هەڵی گرتووە لەگەڵ هۆشیاری کۆمەڵدا لە دایك دەبێت کە خۆی داوای دەکات بۆ بەرە و پێشەوە بردنی کۆمەڵگا واتە پرس کردن بە کۆمەڵ گەشەکردنی کۆمەڵ دەردەخات بۆ پێکهاتەی ئەوەی یان ئەو چین و باوەڕەی کە دەیەوێ ببێ وەك حەتمیەتی مێژوویی ئەمەش گەورەترین گۆرانی کۆمەڵ پێك دەهێنێ لە قۆناغی گۆڕانی کۆمەڵ و پێکهاتنی کۆمەڵێکی گەشەداردا کە خۆی وەك پێویست پێویستی‌یەتی کە دواجار بە هۆی بەرنامەیەکی تایبەتەوە سەرکەوتن بە دەست دەهێنێ و لە هەناوی خۆیدا کۆمەڵێکی پێشکەوتوو گەشەدار سەر هەڵدەدات، یان لە دایك دەبێت واتە هوشیاری کۆمەلایەتی کۆمەڵگا، مێژوو پێکهاتە چ لە رووی ئابووری و لە رووی کۆمەلایەتی و لە رووی کەسێتی‌یەوە بێت بۆ ئەو کۆمەڵە هوشیارە دروست دەکات کە دواجار ئەو هوشیاریە دەبێتە بەرگێك یان بازنەیەك کە خۆی تیادا دەناسێتەوە و خۆی تیادا بەدی دەکات چوونکە لەدایك بووی ئەو هەل و مەرجەیە کە خۆی ویستویەتی، زۆربەی پێکهاتە کۆمەلایەتی‌یەکان و شۆڕشی گەلان و چینە جیاجیاکان تەنانەت ئایدیۆلۆژیەکان لە ژێر کاریگەری ئەو هۆشیاریە کۆمەلایەتیەدا سەرکەوتنیان بەدەست هێناوە، کۆمەڵ خۆی خاوەنی هەموو شتێکە و

خۆشی بە خاوەنی سەرکەوتنەکان دەزانێ هەر خۆشی دوا ڕۆژی خۆی دیاری دەکات، بەڵام زۆرجار کۆمەڵ هەل و مەرجی گەشەکردنی، لەبەردەمدایە و هەنگاو نانێ بۆ گەشەکردنی مەلۆتکەی منداڵدانی خۆی، واتە هەر خۆی دەبێتە لەمپەرێك لەبەردەم گەشەی خۆیدا یان لەبارچوونی توخمی مەلۆتکەی منداڵدانی، لێرەدا نرخ و بەهای قۆناغی مێژوویی خۆی دەدۆڕێنێ و پێکهاتەی کۆمەڵی ڕاستی خۆی لە دەست دەدات کە دەبوایە ببوایە، دوای شکست هێنانی ئەو کۆمەڵە و چەقینی لە قوڕی دواکەوتندا چاوەڕێی (فریاد دەرس)ێك دەبێت ئەویش لەوەوەی کە دووچاری شکستی کۆمەڵایەتی قەیرانی سیاسی و ئابووری و ئاڵۆزی دەروونی بووە، لێرەوە کە کۆمەڵ وەك حەتمیەتی مێژوویی پێویستی بە تاکە کەسێك دەبێت کە ببێتە ڕزگارکەر بۆی، واتە گەران بە دوای (فریادرەس)ێکدا، واتە کۆمەڵ هەوڵ دەدات لەو هەنگاوە ئاڵۆز و گرژەدا تاکە کەسێك بدۆزێتەوە کە وەڵامدانەوەی پرسیارەکانی پێبێت، یان چارەسەرەکانی لە هەگبەدا بێت و ڕاست و هوشیارکەرەوەی و ڕێ نیشاندەری و لێوەشاوە بێت کە لەو قەیرانانە ڕزگاریان بکات، (ئوگست کۆنت) دەڵێ (فەرمانڕەوایی پێویستی‌یەکی گرنگە و هیچ کۆمەڵێك بێ فەرمانڕەوا نابێت ئەمەش لەو ئارەزووە وە هاتووە کە هەندێك حەز بە فەرمانڕەوایی دەکەن لەبەرئەوە هەندێکی تر شوێنیان دەکەون) واتە پێویستی‌یە مێژوویی‌یەکان زۆرجار سەرکردە دروست

دەکەن، هەر بۆیە کۆمەڵ لە دەوری تاکە کەس خڕدەبنەوە و دەیکەنە رابەر و سەرکردە و جڵەوی کۆمەڵگای نوێی دەدەنە دەست و دەسەڵاتی رەهای دەدەنێ واتە هەموو هێزو توانای خۆیان پێدەبەخشن و کە دواجار هەموو بڕیارێك لەو تاکە کەسەدا کۆ دەبێتەوە، تاکە کەس یان ئەو سەرکردەیەش ئەو هەل و مەرجە دەقۆزێتەوە و ئەو هێز و توانایە لە خۆیدا کۆ دەکاتەوە و بە ناوی سەرجەم دەوروبەر یاساکانی دەردەکات و بەناوی کۆمەڵیشەوە دەدوێ و فەرمانڕەوایی دەکات، سەرکردە زۆرجار رۆڵی خۆی نابینێ کە دەبێ وەك سەرکردە و هوشیارکەرەوەی کۆمەڵگا بیبینێ کە دەبێتە هۆی لەدەست دانی سەرکردایەتی‌یەکەی، سپارتاکۆس زوڵم و زۆری دەرەبەگ وای کرد شۆڕشێکی کۆیلە بەرپا بکات، بێئەوەی خەڵکان سپارتاکۆس هەر ببینن یان بیناسن دوای شۆڕشەکەی کەوتن، بەڵام بێ بەرنامەیی و بێ دیسپلینی سپارتاکۆس بۆ شۆڕش وای کرد شۆڕەشەکە شکست بهێنێ و کە دواجار سپراتاکۆس بووە قوربانی و کوژرا، بەڵام دوای ئەوە جۆشێکی‌دا بە شۆڕشەکانی دوای خۆی و سەرکردەکانی دوای خۆی، هۆکاری سەرهەڵدانی ئەو شۆڕشە چەوساندنەوەی کۆیلەکان بوو ((هەروەك شۆڕشەکەی ناوی لێنرا شۆڕشی کۆیلەکان)) لەسەر دەستی چینی دەسەڵاتدار و چەوسێنەرەکان کە بووە فاکتەرێکی گرنگ بۆ شۆڕشێکی عەفەوی، واتە شۆڕشی کۆیلەکان دژی زۆرداری، کەوابێ راپەڕین و شۆڕش بێ بەرنامە و

دیسپلین و هوشیاری کۆمەڵایەتی و ستراتیژی دووری ئامادەکراوی تاکە کەس مەحاڵە سەرکەوتنی و مەحاڵە دروست کردنی پێکهاتەیەکی کۆمەڵایەتی کە ژێرخان و سەرخانیکەسایەتی و دەسەڵات دیاری دەکات.

دیارە سەرکردەی بلیمەت هوشیاری دەوروبەری لێك دەداتەوە و لە هەمان کاتدا ئاراستەشیان دەکات بۆچوونە پێشەوە بە پلەی ئاراستە کردنەکانی خۆی کەلەگەڵ کۆمەڵدا بگونجێ، ئەمەش زیرەکی و هوشیاری سەرکردە دیاریدەکات، بۆیەش خەڵکان واتە ئەوانەی دەوروبەر کە لەو سەرکردەیە خڕدەبنەوە و بە چاوێکی گەورە سەیری دەکەن و زۆرجار پەرگرانە رێزی دەگرن تا رادەی پەرستن، مێژوو شاهیدی زۆر لەو جۆرە سەرکردانەیە لە پێشدا لە مێژووی کۆنی مرۆڤایەتیدا ئەو سەرکردانە بە شێوەیەکی تر لە دایك دەبوون و سەریان هەڵدەدا و دەسەڵاتیان بەسەر کۆمەڵدا دەسەپاند، کەوابێ هوشیاری کۆمەڵایەتی دەبێتە هۆی دروست کردنی کۆمەڵێکی هوشیار و لەهەمان کاتدا سەرکردەیەکی هۆشیار دەدات بە دەستەوە، واتە تاکە کەس بێ کۆمەڵ هیچ بەهایەکی نابێت و کۆمەڵیش بێ تاکە کەسی بلیمەت و هوشیار دروست نابێت و بایەخیشی نابێت، کەواتە پێویستە سەرکردە هەبێت و دەبێت ببێت، هیچ کۆمەڵگایەکی مرۆڤایەتی بێ سەرکردە نەبووە، کە ئەمەش بەرو رەنجی مێژووە، کۆمەڵیش خۆی بە پێویستی

دەزانێت و بانگەشەی ئەوە دەکات کە پێویستی بە سەرکردە هەیە بیبات بەرێوە، کە گۆران دەبێتە پرۆسەیەکی حەتمی زۆربەی کۆمەڵگا دەگرێتەوە بە هەموو توێژەکانەوە، دیارە چینی دواکەوتوو ناتوانێت خۆی راگرێت لەبەردەم شاڵاوی گۆڕان و پێشکەوتندا، بەڵام قەوارە و پلەی ئەو گۆڕانە بە پێی یاسای گۆڕانی کۆمەڵ و هوشیاری کۆمەڵ و سیستەمی کۆمەلایەتی دەگۆڕێ کە کۆمەڵ رووبەڕووی قەیرانێکی گران دەبێتەوە و بەرگی پێکهاتەیەکی تر دەکاتە بەر خۆی یان لە پێکهاتەیەکی تردا کە نامۆیە بۆیی و دواجار پێکهاتەی کۆنی خۆی دەرمێنێ و هەرەمێکی نوێ بۆ خۆی دروست دەکات، لەو ساتانەدا هەندێ سەرکردە سەر هەڵدەدەن و دەبنە ترۆپکی ئەو هەرەمە و هەرەمی دەسەلات پێك دەهێنێ بە خۆشیەوە واتە لەسەرەوە بۆ خوارەوە و بە پێچەوانەوە، کەوابێ ئەو سەرکردایەتی‌یە رابەرایەتی ئەو پێشکەوتنە دەگرێتە دەست، واتە گرتنە دەست جڵەوی ئەسپی کۆمەڵگا، ئەو دەسەڵاتە یان ئەو سەرکردایەتی‌یە کە دەسەڵاتێکی کاریزمایی (CHARISMA) دەبێ کە پشت بە وەلائی رەهایی پیرۆزیی‌یەکی دیاری کراوی وەك پاڵەوانێتی دەبەستێ، دیارە ئەو دەسەڵاتەش پابەندی بارودۆخی مێژوویی هەیە و رەوتی گۆڕانی تاکەکەس بە خۆوە دەبینێ لە گۆڕانی کۆمەڵدا کە هۆشیاری و لێهاتوویی تاکە کەس رۆڵی سەرەکی تیا دەگێڕێ، واتە کەسێتی ئەم دەسەڵاتە بە ئازایەتی و حیکمەت و پاڵەوانێتی و

چاونەترسی جیادەکرێتەوە، لەوێشدا پێکهاتەی کەسێتی‌یەکی جێگیری تایبەتی دەبێت، کە ئارەزوومەندە کەسانی هەوادارانی وەك خۆی بن و هەمان کەسایەتیان هەبێت، تاکەکانی کۆمەڵ لە دەوری ئەو کەسایەتی‌یە خڕدەبنەوە و متمانەی پێدەبەخشن و پشتیوانی لێدەکەن و فەرمانەکانی جێبەجێدەکەن و هەمووان ڕێزی لێدەگرن و وەك باوکی ڕۆحی سەیری دەکەن، زۆرجار نا هوشیاری کۆمەڵ و تێنەگەیشتنی لە کەسایەتی کاریزمایی وا دەکات کە زیاتر کەسێتی کاریزمایی یان سەرکردەی کاریزما یان خۆ بە پاڵەوان زانینەی وای لێدەکات کە زۆرجار شێوازی تاك ڕەوی بەکاربهێنێ و بایەخ بە زۆر بیروڕاکانی کۆمەڵنەدات و هەر خۆی هەموو شت بێت و ئەو هەموو هێزە نەفسوناویانەی کە لە خۆیدا کۆی کردونەتەوە بیانخاتە گەڕو نەمری یەکجارەکی بە خۆی بدات، یان نەمری بە خۆی ببەخشێ، زۆرجار لای کۆمەڵ ئەو هەڵس و کەوتە بە شێوەیەکی نامۆ دێنە بەرچاو بۆیە زۆرجار ئەو پەیوەندیە ڕۆحی‌یە لە نێوان سەرکردەی کاریزمایی و تاکەکەس یان کۆمەڵ تێك دەچێ و یەك ناگرێ و لەق دەبێت و دەبێتە هۆی سست بوون و لاواز بوونی پەیوەندیەکانیان و ئەوانەی بە نامۆی سەیر دەکەن هەوڵ دەدەن لە ژێر ئەو دەسەڵاتە قورسەدا ڕزگاریان بێت تاوای لێدێت زۆرجار دژایەتی‌یەکی توند ڕەوانە بە خۆوە دەگرێ لە نێوان سەرکردەی کاریزمایی و جیابوونەوەکاندا یان لە کاتی زۆرناسکدا خیانەت لە سەرکردەی کاریزما

دەكرێ زۆرجار بۆ دەسەڵاتی خیانەتكارە بەسەر دەسەڵاتی سەركردەی كاریزمـادا، لێرەدا هاوكێشـەی نـەمانی بـاوك و تێـك چوونـی شـیرازەی خـێزان دێتـە ئاراوە، (مـاكس ڤێبـەر) لـەو باوەڕەدایـە كــە سـەركردەی كاریزمی لە كاركردنە سـەر لایـەنگرانی سـەركەوتنی بـەرچاو بەدەسـت دەهێنێ ئەگەر ژمارەیان كەم بێت و دەكرێ بـەڵام دوای سـەركەوتنی ئـەو بزوتنەوانە و بڵاوبوونـەوەی هەڵوێسـت و بۆچوون و زیـادبوونی ژمـارەی لایـەنگرانی سـەركردەی كـاریزمی ئـەو سـیمایە لەدەسـت دەدات، لەبـەر رۆشنایی بۆچوونەكەی (ماكس ڤێبـەر)دا كـاتێك. بچووكترین هەڵە لـەناو دام و دەزگا و رێكخستنەكانی ژێـر دەسـەڵاتی كاریزمـاوە دەبێتـە هـۆی ناشرین كردنی ئەو هەرەمە پیرۆزەی كە بۆ ئایندەییەكی رووناك داینـاوە، لە ژیانی مێژووی كۆمەڵگادا چەندەها سەركردە تێدەپەڕن، لە ژێر چەند ناوێك و لەژێر چەند بەرگێكدا، یان لە نێو جۆرە دەسەڵاتێك دەردەكەون وەك چۆن لـە كۆنـدا روویـان داوە، لـە ژێـر چـەند بـەرگێكدا، لـە ژێـر نـاوی (كوڕی خودا)، (نێردراوی خودا)، (سێبەری خودا)، (پاپا)، (ئیمپراتۆر)، (پاشا)، (دكتاتۆر.. هتد) كە ئەمانە بە پێی سەردەم كاریان كردۆتە سەر رەوتـی كۆمەڵگەی مرۆڤایـەتی، خۆیان بـە كەسـانێكی نموونـەیی مـەزن زانیـوە و نموونـەیان لـە ژیـانی ئاسـاییدانیە و وەك مرۆڤێكـی بــەهێز و ئەفسوناوی و بە توانا و بلیمەت دەردەكەون، یان خۆیـان وا دەردەخـەن، هەمیشـەش خۆیـان لـە زاری خۆیانـەوە بانگەشـەی ئەوانـەیان كـردووە،

توانیویانە پشت بە باوەڕەکانی خۆیان ببەستن و سەرنجی خەڵکی بەلای خۆیاندا رابکێشن و خەڵکان لە دەوری خۆیان خڕبکەنەوە خەڵکیش بە چاوی مرۆڤێکی ئەفسوناوی و خارق و نائاسایی و لەسەر و خۆیانەوە و بە سەرسوڕمانەوە تێی بڕوانن بەرگری ئەو سەرکردە کاریزماییيانە وایان لێدەکات کە هەندێجار خۆیان بە دروست کەری مێژوو لە قەڵەم بدەن و خۆیان لەسەر و هەموو شتێکەوە ببینن، ئەمەش ئەو هەڵەیە کە سەرکردەی کاریزمایی تێی دەکەوێ و دوایی دەبێتە هۆی روخاندنی هەرەمەکەی، واتە لە دەست دانی دەسەلاتی، بەلام سەرکردەی زیرەك هەمیشە دەڕوانێتە رۆحی تاکە کەسی کۆمەڵەکەی لەوێوە نەزمی خۆ بە دەستەوەدانی بۆ خۆی لێدەدات و وای لێدەکات خۆی بە قوربانی بکات، بەلام لەبەر ئەوەی کۆمەل خولقێنەری ئەو پرۆسێسە یاسایانەی ژیانە بەسەدا دەردەکەوێ کە کۆمەڵ دروست کەری مێژووە و هەر کۆمەڵیش بالادەست دەبێت نەك سەرکردە، چونکە سەرکردەش سەرکردایەتی ناگرێتە دەست گەر کۆمەڵ نەبێت، بۆیە سەرە رۆیی زۆربەی سەرکردەکان وایان لێدەکات کە بێبەش بن لە مێژوو، یان مێژوو لە دەرەوەی خۆیان سەیریان بکات، دیارە سەرکردەی لێهاتوو رۆڵی گرنگ دەبینێ لە مێژوودا و هوشیاری دەبەخشێ بە خەڵك و لە رێی هەڵدێر رزگاریان دەکات و ئاراستەی رێگەی راستیان دەکات، واتە پێویستە مێژوویی‌یەکان سەرکردەی مێژوویی دروست دەکەن لەرێی مۆڵەتی

کۆمەڵگاوە، کەواتە پێش هەموو شتێك هێز و توانای سەرکردە لە بزوتنەوەی کۆمەڵایەتی پێشکەوتنخوازەوە وەرگیراوە کە ئەم سەرۆکە بۆتە رابەری و بەرێوەی دەبات کە سەرکردەش تووشی لادان بوو لە کۆمەڵگا ئەو کاتەش کۆمەڵگا هەرەمەکەی دەروخێنێ و سەرکردایەتی لەدەست دەردەهێنێ و لە جیاتی سەرکردەی رووخا و سەرکردەیەکی تر هەڵدەبژێرێ، واتە لەو پرۆسە مێژووەدا مرۆڤ خۆی دروست دەکات و کۆمەڵگایەکی هوشیار پێك دەهێنێ وەك مارکس دەڵێ (مرۆڤ ئەو کەرەستەیە کە مێژووی خۆی دروست دەکات). واتە ئەو دروستکەریەتی دیارە مێژوو چەند زەبر و زەنگی هەیە ئەوەندەش دەرفەتی هەیە، زۆرجار مێژوو درەفەت دەدات بە نەتەوەیەك لە ناوەوەی خۆیدا گەشە بکات، یان دەرفەت دەدات کە سەرکردەیەك بۆ گەلێکی پەرتەوازە و سەر لێشێواو دروست بێت وەك پێویستی مێژوویی کە رۆڵی مێژوویی گەشەی ئاسایی ژیانی خۆی ببینێ، بەلام کە سەرکردە لەو بارودۆخ و لەو مێژووەدا رۆڵی خۆی نەبینێ و لەگەڵ رەوتی مێژوودا هەڵنەکات، یان بە پێی مێژوو هەنگاو نەنێ سەرکردایەتییەکەی بێ سێ و دوو شکست دەهێنێ و دەرمێ و مێژووش دەیخاتە بەر زەبر و زەنگی بێبەزەییانەی خۆیەوە، چونکە درەفەت هەبوو بۆ دروست کردنی سەرکردایەتی مێژوویی بەلام سەرکردەی بێئاگا بە رۆڵی مێژوویی خۆ هەڵناسێ دواجار ناتوانێ ئەرکە مێژووییەکان جێبەجێبکات، ئەو

جۆره سەرکردانه زۆرجار لەو هەناوه مێژووەدا کە هێشتا ماویەتی بۆ سەرکردایەتی ئەم بۆچلێسی دەسەڵات دێتە مەیدانی شانۆ و دەیەوێ وەك سەرکرده خۆی دەرخات کە ئەو جۆره سەرکردانه بە (تصادف- لەناکاو) لە دایك دەبن و لەناکاو دەبنە سەرکرده و جڵەوی کۆمەڵگا دەگرنە دەست، هەر بۆیە لە هەرەمی ملی دەسەڵاتیان، یان سەرکردایەتیان هەمیشه خیانەت و خۆ بەدەستەوەدەر و لاواز و نەخۆش دەردەچن و لە رەوتی کۆمەڵایەتی و گەشەی کۆمەڵایەتی و پێکهاتەی کۆمەڵایەتی و تەنانەت ماکی نەتەوەیش لادەدەن و کۆمەڵ بەناوی سەرکردایەتیەوه بەره و هەڵدێر دەبەن و سەرکرده متمانەی خۆی دەدۆڕێنێ و کەدواجار کۆمەڵ ئەو سەرکردەیە دەخاتە ژێر میکرۆسکۆبی مێژووه و دەیخاتە نێو دەستاڕی گرۆتینی خۆیەوه و بە چەکی مێژوو دەیڕوخێنێ و ملی پێنەوی دەکات و جڵەوی دەسەڵاتی لێوەردەگرێتەوه و دەیکاتە قوربانی مێژوویەکی گەشەکردوو پێشکەوتووتر کە لە هەناویدا سەرکردەی راست لەدایك ببێ، یان هەڵگری تۆوی سەرکردەی بلیمەت و مێژوویی بێ، جاری واش هەیە ئەو دەرفەتە مێژوویییە کە مێژوو دەیداتە سەرکرده، گەر ئەو سەرکردەیە لێهاتووبوو زیرەك بوو توانی لە مێژوو بگات، ئەوا ئەو هەلە دەقۆزێتەوه و رۆڵی خۆی دەبینێ لە رەوڕەوەی مێژوودا، کەواتە دەتوانێ رابەرایەتی بگرێتە دەست و کۆمەڵ لەو قەیرانە رزگاربکات، کەواتە دواکەوتن لە مێژوو، دواکەوتنە لە

خولقـاندنی سـەرکردایەتی و پێشـکەوتن، دواکەوتنـە لـە پێـك هێنـانی پێکهاتەی مێژوویی و مرۆیی کۆمەڵایـەتی، دواکەوتنە لە شارستانیەت، لێرەشـدا ژیـان بـێ سـەرکردە مـەحاڵ دەبێـت، واتـە پێداوسـتییە کۆمەڵایەتیەکان و پێداویستییە مێژووییەکان سەرکردە دەخوڵقێنن.

دەسەڵات

هەر لە بۆچون و شیکردنەوانەی سەرەوە دەتوانین بڵێین کە سەرکردە بۆ دەست بەسەرا گرتنی کۆمەڵ و ڕێکخستن و بڵاوکردنەوەی بیروباوەڕی خۆی جۆرە دەسەڵاتێك دەسەپێنێ و وەك سیستەمێك دەیبات بەڕێوە لەوێشەوە وەك باوکێك بۆ ئەوانی ژێر دەستی خۆی هەڵس و کەوت دەکات و فەرمانیان بەسەردا دەسەپێنێ، واتە دوا پلە یان دوا ئامانجی سەرکردە دەسەڵاتە کە پێی دەگات و خۆشی بەشایستە دەزانێ، دەسەڵاتیش ئەو هەرەمەیە کە بە هۆیەوە فەرمانەکانی لێوە دەردەچێ، دیارە لە مێژووەوە دەسەڵاتەکانی ناو خێزان و کۆمەڵ و دەوڵەتیش و تەنانەت حزبیش هەمان هەرەمی هەبووە و هەمان پلیکانەی بەڕێکردووە، واتە هەمان دەسەڵاتی کاریزمایی بردویەتی بەڕێوە وەك یاسایەکی گەردوونی و سروشتی و مرۆیی، کەواتە دەتوانین بڵێین باوکی ڕۆحی کۆمەڵگا ڕۆحی کۆمەڵایەتی لە خۆیدا کۆدەکاتەو و بەرەو

ئاستی خۆ ناسینی ئەو رۆحە و پەی بە خۆبردنی دەبات و ئەنجام دەیگەیەنێتە ئاستی پێکهاتنی دەوڵەت، کە وابێ دەسەلات (POWER) دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی و مرۆڤ ئاشنای شێوە جیاوازەکانی بووە و بە شێوازی جیاوازکاری کردۆتە سەر رەفتاری مرۆڤ هەندێ جار لە یەککگرتنی مرۆڤ لە چوارچێوەی کۆمەڵە کەسانێکی تردا یان کەسانێکدا کاریگەری هەبووە و هەندێ جار لە چوار چێوەی دەسەلاتدا بۆتە هۆی سەرهەڵدانی جیابوونەوە و یاخی بوون لە ناو کۆمەڵە کەسانێك و کۆمەڵگادا، کەواتە دەسەلات بە بوویەرێکی کۆمەڵایەتی لە قەڵەم دەدرێ کە لەهەر کۆمەڵێکی سەرەتایی و لێکدراوی خێزان و گەورەترین دەزگای ناو کۆمەڵدا کە دەوڵەتە هەیە، دەسەلات هێزێکی سروشتی یان مافێکی رەوای رەفتار و دەرکردنی فەرمانە لە کۆمەڵگایەکی دیاری کراودا ئەم جۆرەی دەسەلات بە ناوەندێکی کۆمەڵایەتی گرێ دەدرێ کە ئەندامانی کۆمەڵ پەسەندی دەکەن و مل کەچی راسپاردە و فەرمان و بڕیارەکانی دەبن بەو پێیەی دەسەلاتێکی شەرعی‌یە، ئەو دەسەلاتەش لە ڕەزامەندی ئارەزوومەندانەی خەڵکی لە مافی تاك بۆ داڕشتنی یاسا و درەکردنی فەرمان سەرچاوەی گرتوە، دەسەلات بۆ کۆنترۆڵ کردنی خەڵك و گوشار خستنە سەریان بە مەبەستی مل کەچی کردنیان و دەست تێوەردان لەسەربەستیان و ئاراستە کردنی هەوڵەکانیان لە بواری دیاریکراودا

هەیە، (ماکس ڤیبەر)ی کۆمەڵناسی ئەڵمانی دەسەلات و شەرعیەتی دەسەڵاتی بەسەر سێ جۆردا دابەشکردووە ئەوانیش بریتین لە:-

١. دەسەڵاتی کلاسیکی (تەقلیدی).
٢. دەسەڵاتی کاریزمایی ((Charisma)).
٣. دەسەڵاتی یاسایی ((عەقلانی)).

ئەو دەسەڵاتانەش بە درێژایی مێژوو وەك دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی لێهاتووە و لە هەموو کۆمەڵگایەکدا هەبووە و کاری پێکراوە، دەسەڵاتەکان لە کۆمەڵگای بەشەریەتدا دەگۆڕێت بە هۆی بارودۆخ و ناوچەیی و عەقڵی کۆمەڵگاکە و باری هوشیاری کۆمەڵگاش جۆرە دەسەڵاتێك دیاری دەکات لە کاتی پێویستی و لە قۆناغێکی پێویستدا کە لەکرۆکی خۆیدا بێت و لە خزمەت ئەو ناوکەدا بێت، واتە دەسەلات لەو شوێنانەی مێژوو یان هوشیاری کۆمەڵایەتی.. ئابووری.. مێژوویی یان پێکهاتەی کۆمەڵایەتی تێدا دروست نەبووە جێگیرنەبووە، هەمیشە دەسەڵاتیش بە لاوازی و بە نەخۆشی و ناوچەیی و گرژی دەمێنێتەوە دواجار ئەو دەسەڵاتەش لەو شوێنە تەنگە جوگرافی‌یەدا لەگەڵ رۆژگاردا رۆدەچێ و نامێنێ، ئەوەش دەبێتە نوشوستی یاساکانی گۆڕان کە کۆمەڵ لە پێشکەوتنەکان دوادەخات و بەرگی بوون بە شارستانێتی پێنادات و بێ بەشی دەکات لە مێژووی پیرۆز، بەلام لە کۆمەڵگای هوشیاردا هەمیشە لە کاکڵی خۆیدا گۆڕان بەدی دەکرێ و هەوڵ دەدرێ

کە بگۆڕدرێ بەرە و باشتر، واتە خرۆکی ژیان هەمیشە لە گەشەدایە، تەنانەت گەر سەرکردەیەك لاچێ سەرکردەیەکی تر و باشتر لە جێی دادەنرێت، ئا بەو شێوەیە و لەگەڵ گۆڕانەکانی گەشەکردنی کۆمەڵ دوابەدوا دەسەلات و کۆمەڵ و تاکە کەسیش دەگۆڕێ لەباشترەوە بۆ باشتر.

دەسەڵاتی کلاسیکی (تەقلیدی):

دیارە بۆ سەپاندنی دەسەڵاتی کلاسیکی، سەرکردە پێویستی بە دواکەوتوترین چەمکی مرۆیی هەیە کە کۆمەڵ بەڕێوەببات، ئەویش ئەو داب و نەریتە کۆنانەن کە کۆمەڵ خۆیان دەیانەوێ و پێی قایلن، یان بازنادەن بەسەر ئەو داب و نەریتە کۆنانەداو ناچنە نێو بازنەی گۆڕانکاریەکانەوە، کە ئەمیش مەترسی لە دەست دانی دەسەڵات دەگرێتەوە، یان خۆ دوورخستنەوە لە گۆڕان و گەشەی کۆمەڵگا، بۆ چەسپاندنی ئەو شێوە دەسەڵاتە، دیارە پێویستی بە هەندێك بناغە هەیە کە ئەو هەرەمەی لەسەر راوەستێ واتە ئەو دەسەڵاتە کلاسیکی‌یە، ئەویش کۆنترین و کۆنەپەرست ترین باوەڕە کە پشتی پێدەبەستێ و دەیکاتە ژێرخانی خۆی بۆ بنیات نانی دەسەڵاتی سەرخانی خۆی، تا هەرەمەکەی لەسەر راوەستێنێ، لەو جۆرە دەسەڵاتەدا ئەرك و فەرمان تەنانەت یاساش بایەخی نیە، بەڵکو ناوەندی شخصی رۆڵی گرنگ دەگێڕێ، دەسەڵاتی کلاسیکی لەو کۆمەڵەدا لە دایك دەبێت کە هوشیاری

کۆمەڵایەتیان پێوە دیارنیە و هوشیاری لایان دروست نەبووە، ئەمەش بووەتە ڕێ خۆشکەرێ بۆ ماوەی مانەوەی تەمەنی دەسەڵاتی کلاسیك، خۆشی واتە هەر سەرکردەی کلاسیك زیاتر پێدادەگرێ بۆ ئەو نا هوشیاریە کە ئەو دەسەڵاتە هەمیشە گرێدراوە بە داب و نەریتە کۆنەکان و ئایین و ئەفسانەی دروست کراو کە دەسەڵاتی کلاسیك دەیکاتە ژێرخان و سەرخانی خۆی پێبەهێز دەکات بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی هەر هوشیاریەك کە تەنگی پێ هەڵچنێ، هەرچی پێشکەوتنیشە ڕێی لێدەگرێ و نایەڵێ ئەو پێشکەوتنانە بەشداری بکەن لە گۆڕانکاریەکاندا، چونکە دەزانێ پێشکەوتن مەترسی‌یە بۆ دەسەڵاتەکەی بۆیە بە هەموو جۆرێك ڕێ لە پێشکەوتن دەگرێ، لێرەدا کۆمەڵگا لە ڕەوتی مێژوویی دوور دەبێ و کۆمەڵگایەکی داخراو دەبێت بۆیە هەمیشە کۆمەڵی نا هوشیار بە چاوێکی ئەفسانەیی کوێرانە وەك (سەرۆك خێل و... باوك و ... باوکی گەل و ... هتد) دەڕواننە ئەو سەرکردەیەی کە مێژووی ژیانی دەمێکە بەسەرچووە، بۆ ئەوەی نەمری پێ ببەخشن چونکە دەزانن بە نەمانی ئەو کۆتایی‌یان دێت، بۆیە دەیکەنە پاڵەوانی چاخ و چەرخ، هەروەك لە کۆمەڵگای کورددا دەرکەوتووە کە دواجار لێی دەدوێیین، کۆمەڵگا لێرەدا لە دەرەوەی مێژوو خۆی دەبینێتەوە و بێبەش دەبێ لە مێژوو، کۆمەڵیش شێوەیەکی دیماگۆیانە دەگرێتە خۆ و کوێرانە ڕێدەکات، واتە لەو سەرکردە کلاسیکی‌یە ڕزیوە چی دی‌نابینن، کەوابێ

تەکتیکی ئەو بە هۆی کوێری عەقڵ و ناهوشیاری کۆمەڵەوە دەچێتە سەرو (واتە بۆی دەلوێ) پەرەش یان ماوەی مانەوەی تەمەنی زیاتر دەدات بە دەسەڵاتەکەی، بەڵام زۆرجار لە هەناوی ئەو دەسەڵاتەدا سەیر دەکەین بەشێکی کۆمەڵ بەوە قایل نییە، ئەو بەشەی کە گۆڕان خۆی دەسەپێنێ بەسەریدا و باوەڕی بە گۆڕان هەیە پاشقول لەسەرکردایەتی کلاسیك دەگرن و هەرەمەکەی پێلەق دەکەن و هەرەسی پێ دەهێنن تاوای لێدێ دەسەڵات دەچێتە نێو دەست چینێکی هوشیار بۆ بەڕێوەبردنی کۆمەڵگا، واتە هاتنە دەسەڵاتی نوێ بۆ سەرشانۆ، لەو هەناوەدا واتە لە کۆمەڵگای خێڵایەتیدا سەرکردەی کارزمایی کە پێشوتر کەمێك لێی دواین سەرهەڵدەدات و کۆتایی دەهێنێ بە ژیانی پەتریاکی کلاسیك و دەرەبەگ بە تایبەتی سەرهەڵدانی ئەو سەرکردایەتییە لە نێو ئەو خێڵانەی یان ئەو نەتەوانەی تووشی گرێ کوێرەی کۆمەڵایەتی بوون، یان لە مێژوو حاڵی نەبوون، وەك کۆمەڵگای کورد، بەڵام ئەگەر بێت و ئەو کۆمەڵە ناهوشیارە هەر بیەوێ پێش نەکەوێ و زیاتر پیرۆزی بەسەرکردەی کلاسیك بدات و زیاتر ئەفسانە ئاسای پێببەخشی ئەوا ئەو ژێر دەستەییەی پێڕەوایە، یان ئەو کۆیلایەتییەی پێرەوایە و پڕ بە بەرگی خۆیەتی، چونکە نایەوێ پێش بکەوێت چ خۆی چ کۆمەڵگا چ دەسەڵات وەك پێویست و حەتمیەتی مێژوویی.

دەسەڵاتی کاریزمایی(Charisma):

گۆڕان پرۆسەیەکی حەتمی مێژووە کە روودەدات، کە دەسەڵاتیش لەو پرۆسەیەدا جێی خۆی دەکاتەوە رۆڵی تایبەتی خۆی لە گۆڕانکاریەکان دەبینێ، ئەو کاتانەی کۆمەڵ دووچاری گرێ کوێرەی کۆمەڵایەتی و قەیرانی ئابووری دەبێت، هەروەها گوشارە باوە کۆنەکان و داب و نەریتە بەسەرچووەکان دەبنە مۆتەکە و لەمپەرێك بۆ داخستنی کۆمەڵ یان بۆ لول دانی کۆمەڵ لەو کاتانەدا یاساکانی گۆڕان وەك پێداویستی مێژوویی دێنە ئاراوە و رۆڵی خۆیان دەبینن لەرەورەوەی مێژوودا، واتە بە هەرەس هێنانی سەرکردەی کلاسیك کۆتایی بە ناهوشیاری و ستەم و چەوساندنەوە و خیانەت و کۆیلایەتی دێت و سیستەمی پاتریاکی دەروخێ، واتە رووخاندنی دەسەڵاتی (باوە پیارە) زۆرجار سەرکردەکانی کورد لە باوك سالاری (پاتریاکی) فڕێدەدرێنە دەرەوەی کۆمەڵ و دەرەوەی مێژو لەبەرئەوەی ئەو سەرکردانە جێی باوکیان نەگرتۆتەوە بۆ نەتەوەی کورد بەڵکو جێی باوەپیارەیان گرتۆتەوە، ئا

لەوێوە سەرکردەی کاریزمی دێتە جێگایی و دەسەڵات دەگرێتە دەست بە پاڵپشتی کۆمەڵی هوشیار، واتە باوکی ڕۆحی لە دایک دەبێت بۆ کوشتنی باوەپیارە، کە لە نێوگەلدا وەك (فریاد ڕەس)ێك سەیر دەکرێ.

سەرکردەی کاریزمایی یەکەم جار وەك بزوتنەوەیەکی کۆمەڵایەتی سەرهەڵدەدات، لە چوارچێوەی شۆڕشێکی کۆمەڵایەتیدا، کە دواجار سەرکردە ئەو بزووتنەوە کۆمەڵایەتی‌یە دەخاتە ژێر رکێفی خۆیەوە و کۆمەڵیش لە ژێر دەسەڵات و لە چوارچێوەی کەسێتی خۆیدا دەهێڵێتەوە و بەکاریان دەهێنێ بۆ بیروبۆچوونەکانی لە پرۆژەیەکی داڕێژراودا، واتە دەسەڵاتی کاریزمایی کە پشت بە وەلائی ردهایی پیرۆزی‌یەکی دیاری کراوی وەك پاڵەوانێتی دەبەستێ ئەو دەسەڵاتە پابەندی بارودۆخی هەنوکەیی نی‌یە بەڵکو بە هوشیاری و ئیرادەی بە هێزەوە رەوتی مێژوو لەبەرچاو دەگرێ، کەسێتی ئەم دەسەڵاتە بە ئازایەتی و حیکەمت و پاڵەوانێتی جیادەکرێتەوە و تاکەکانی کۆمەڵ لە دەوری خڕدەبنەوە و دەبنە شورایەك بۆیی و دەیکەنە دەم راستی خۆیان، هەر لەو ڕووانگەیەوە سەرکردەی کاریزمایی زۆرجار هەستێکی تەواوی بە باوەڕ بە خوبونێکی رەها و باوەڕی بەشکۆیی ئامانجەکانی و قەناعەت پێهێنانی خەڵکانی دیکە بە ئامانجەکانی و توانای گۆڕینی داب و نەریت و یاسا کۆنەکانی کۆمەڵەکەی هەیە بێ ئەوەی لەلایەن تاکەکانی کۆمەڵ یان لایەنگرانی‌یەوە ڕووبەڕووی کێشەو گرفت بێتەوە، چونکە هەر فەرمانێك لەلایەنە ئەو سەرکردەیەوە دەربچێ بە یاسای دادەنێ و دەبێ کۆمەڵ جێبەجێی کات و لەو فەرمان و یاسایانە لانەدەن.

دەسەڵاتی یاسایی (عەقڵانی):

بەرزبوونی ئاستی هۆشیاری تاکەکەس دەبێتە بەرز بوونەوەی ئاستی هوشیاری کۆمەڵ واتە ئاستی هوشیاری کاریگەریان بەسەریەکەوە هەیە لە نێوان تاك و کۆمەڵدا، واتە هاوبەشی دەکەن لە گۆڕانەکاندا، بۆ چارەسەرکردنی کێشە کۆمەڵایەتی یەکان و باشکردنی پێداویستی یەکانی کۆمەڵ و سیستەمی کۆمەڵایەتی یە جیاوازی یەکان، واتە هەست کردنی تاك بە بوونی لە نێو دام و دەزگاکانی دەوڵەتدا و لە هەمان کاتدا بەشداربوونی تاك لە کۆمەڵی هوشیاردا بۆ گەیشتنە بە دەسەڵاتی یاسایی (عەقڵانی) دیارە بیروبۆچوونەکان و تیۆری تاکە کەسە زانست خواز و پێشکەوتووەکان رۆڵی گەورە و بەهێز دەبینن لەو پرۆسە عەقڵانیەدا کە لە ژێربیر و باوەڕەکانیاندا یاسا لە دایك دەبێت کە لە ژێر کاریگەری کۆمەڵدا خۆی دەنوێنێ، ئەو بیرمەندانە رابەرایەتی کۆمەڵێك یان بەشێك لە کۆمەڵگا دەکەن و بەشداری لە دروست کردنی دەسەڵات و دەوڵەتی یاسایی (عەقڵانی دا) دەکەن، بۆچوونەکانی

ئەفلاتون کەمێك بە لای ئەو دەسەڵاتە عەقڵانی و یاسایی‌یەدا دەڕۆیشت و بۆ بەیاساکردنی واتە عەقڵانیەت کردنی سیستەمی ئەوسای یۆنان، زۆرجاریش گۆڕانکاریە حەتمی‌یەکان هوشیاری کۆمەڵایەتی و دەسەڵات دیاری دەکەن و ئەو بیرمەندانەش رۆڵی گرنگی تیادا دەگێڕن، سەدەی ۱۷ ، ۱۸ ،۱۹ و سەرەتای سەدەی بیست پێکهاتەیەکی لەو شێوە دەسەڵاتەی گرتەخۆ، کە بووە گۆڕانکاری و لە سەدەکانی پێشووتری جیاواز بوو، کە زۆربەی بیرمەندان دەستی بالآیان هەبووە بۆ یاساکانی دەوڵەت و تەنانەت گۆڕینی بیروبۆچوونەکان و گۆڕینی شێوازی دام و دەزگا دەوڵەتی‌یەکان بە تایبەتی مەسەلەی دین، راستە کە میر و پادشاکان لە سەردەمەکانی ناوەڕاست تا سەدەی رۆشنگەری دەسەڵاتێکی رەهایان هەبوو بە تایبەتی پیاوە ئاینی‌یەکان واتە دەسەڵات کلاسیکی بوو تێکەڵ بە (استبدادی) بەڵام سەرخانی دەوڵەت و پێکهاتەی کۆمەڵ عەقڵانی بوو کە لە نێو کۆمەڵدا پەیڕەو دەکرا کە دواجار بووە هۆی روخاندنی زۆر لە دەسەڵاتی تاك ڕەوی و کلاسیکی بە تایبەتی لە فەرەنسا و بەریتانیادا، لەو سەدانەدا کە پێشوو باسمان لێوەکرد زۆرینەی یاساکانی مرۆڤ و دەوڵەت و بیروبۆچوونە عەقڵانیەکان سەریان هەڵدا وەك پرۆژەیەك بۆ دەسەڵات و دەوڵەت کە خاڵێکی گرنگی تایبەت بوو لە پرۆسەی گۆڕانکاری لە گەشەی کۆمەڵگادا.

پێکهاتەی کۆمەڵگای کورد:

تێکڕا لە کۆمەڵگای ڕۆژهەلاتیدا تێکەڵاوییەکی ئاڵۆز لە پێکهاتەی کۆمەڵگادا هەیە و بەدی دەکرێ، قۆناغەکانی گەشەی کۆمەڵایەتی لێکتر ئاڵاون و سنوورێکی جیاکەرەوە لە نێوانیاندا بە ئاشکرا نابینرێت بە مانایەکی دی هەر قۆناغە خەسڵەت و سیمای بنەڕەتی خۆی هەڵ نەگرتووە هۆی ئاشکرای ئەوەش بەندە بە چۆنیەتی گەشەی ژێرخانی کۆمەڵایەتییەوە لەگەڵ پەیوەندییەکانی بەرهەم هێناندا، دیارە گەشەی کۆمەڵایەتی لەبار و دۆخێکی لەباردا و لە مێژوویەکی دیاریکراودا دروست دەبێت گەر ئەو پەرەسەندنە لەگەڵ ڕەوتی ئەو مێژووە هەڵ نەکات تووشی ئاڵۆزی و گرژی پێکهاتەیی دەبێت کە دەبێتە هۆی دواکەوتنی کۆمەڵ و هێشتنەوەی لە دەرەوەی مێژوو، لە هەمان کاتدا کەسایەتییەکی شل و شێواوو شپرزە دروست دەکات و کەسایەتی پاك و لە قاڵب دراو نادات بە دەستەوە، لەوێشەوە قۆناغەکانی دوای ئەو تێك

شکاندنه هەر بە شکاوی و خواری دێت و گۆڕانکاریەکانیش زیاتر بۆ دواوەیە و زیاتر دووبارەبونەوە بە خۆیانەوە دەبینن واتە جاریٚ هەستانەوە و جاریٚ شکست، جاریٚ شکست و جاریٚ هەستانەوە، ئەمەش کاریگەری دەکاتە سەر تاکەکانی کۆمەڵ تاوای لیٚدیٚ ئەو پێکهاتە کۆمەڵایەتی‌یە تووشی لول بوون و گریٚکوێرەی مێژوویی دەبێت، کە بە زەحمەت کۆمەڵگا چارەسەری ئەو گرێیانەی پیٚدەکرێت و تووشی سەر ئێشەی ئێجگار گەورەی مێژوویی و دەروونی دەکات، مەسەلەی ئابووریش هۆکارێکە کە دەبێتە ژێرخانی ئەو پێکهاتەیە کە بە ژمارەیەك دادەنریٚ لە دروست کردنی ئەو پێکهاتە کۆمەڵایەتیەدا، واتە رۆڵی گەورە و هوشیار کەرەوەی کۆمەڵگا دەبینیٚ و گەشە بە رۆحی مێژوو دەدات، کە سەرخانی کۆمەڵگا دەبوژێنێتەوە و توخمی پێکهاتەیەکی تایبەتی بۆ دابین دەکات دواجار کەسایەتی‌یەکی پتەو و بە هێزی بۆ دروست دەکات کە دەچێتە خانەی پێکهاتەی کۆمەڵ سەد دەر سەد، ئەمیش پابەندە بە هوشیاری ئەو کۆمەڵگایەوە خۆشی تیا دەبینێتەوە، لە ڕوانگەیەوە کۆمەڵگای کورد وەنەبیٚ گۆڕانکاری نەدیبیٚ بەڵام ئەو گۆڕانکاریانە لە دەرەوەی مێژووی بووە و لە خزمەت کۆمەڵگایەکی تردا بووە کە نامۆ بووە بۆی نەك لە خزمەت ژێرخانی کۆمەڵگای خۆیدا هەربۆیە کۆمەڵگایەکی شڕوشەق ماوەتەوە و پێکاتەیەکی گرژولول پێچی گرتۆتە خۆ، وە لە هەموو رویەکەوە دارخراوە واتە تووشی گریٚ کوێرەی

کۆمەڵایەتی و مێژوویی‌بووە، ئەمەش وای کردووە کە چین و توێژەکانی کۆمەڵگای کوردی زۆر بە زەحمەت و گران جیابکرێنەوە و پۆلێن بکرێن، هەر بۆیە هیچ چینێکی کۆمەڵگای کوردی هاوچەرخ باڵا دەست نیە ئەمەش بووەتە هۆی ئەوەی یەکێتی‌یەکی سیاسی دروست نەبێ بۆ سەرکردایەتی خەباتی ڕزگاری خوازانە، واتە بازنەیەکی وون بوو هەیە لە گەشەنەکردنیدا کە ئەو حاڵەتی وونبوونەش جەستەی پێکهاتەکەی شێواندووە و لە بارێکی سروشتیدا رای نەگرتووە، لێرەوە دەتوانین بڵێن کۆمەڵگای کورد کۆمەڵگایەکی نا هوشیارە کەواتە بە کۆمەڵگایەکی سەرەتایی دەدرێتە قەڵەم، (لازارییف) دەڵێ (ئەوەی ناوچە کوردنشینەکان پێی دەناسرێن لەو وولاتانەدا نزمی ئاستی گەشەکردنی پەیوەندیە کۆمەڵایەتیەکانە و شێوەی پێکهاتووی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگەیە)، هەروەها ددڵێ (پەیوەندی کۆمەڵایەتی لە بەشەکانی کوردستاندا وەك یەك نیە)، (هەموو بەشەکانی کوردستان لە گەشەکردندا هاوشانی یەك ناڕۆن)، لازاییف دەڵێ (هەروەها ئابووری نیشتمانی و فەرهەنگی گشتی هی کوردستان بە ئاستی ئەو وڵاتانە گەشەی نەکردووە، هۆیەکەشی دەگەڕێتەوە بۆ ئەو بارودۆخە نەگونجاوو نا هەموارانەی کە چەندین سەدەیە کورد پێیدا دەڕوات، شەڕی بێ پسانەوە، سەرکوت کردنی خوێناوی ڕاپەرین و شۆڕشەکان کە بۆتە هۆی وێران بوونی وڵات و چۆڵ بوون و دابەزینی توانای بەرهەم هێنان).

هۆکاری خرۆکەی ناوەوە، ناوڕۆك ڕۆلێکی سەرەکی دەبینێت لە جەستەی پێکهاتەی کۆمەلایەتیدا، دیارە کۆمەلگای کوردیش هەر لەناوەوە ئەو خرۆکانە ڕۆلی بە ئۆرگان بوونی خۆی جێبەجێنەکردووە، بۆیە ئەو پێکهاتەیە بەشل و شێواوی و شەق و شڕی ماوەتەوە و بەناویەکدا چووە و پتەوی بە خۆوە نەدیوە، وەك هێلکەی کاڵ و شل و دەلەمەیی بووە، ئەمەش کاریگەریەکی وای کردووە کە دەسەلاتە جیاوازەکانی نێو کۆمەلگای کورد زۆر لاواز لە دایك بن و لە سنوورێکی جوگرافی تەنگدا پەنگ بخۆنەوە و ڕۆلی خۆیان نەبینن و هەر لەو بازنەیەدا بەبێ ئاڵ و گۆڕ بخولێتەوە و لەناو خۆیدا لول بخوات بێ ئەوەی تێکەڵ یان ئاوێتەی یەکدی بن، دواجار بیر لەودیو گردی جوگرافی نەکەن و تەنها بەردەمی خۆیان ببینن و کە ئەمەش بە درێژایی مێژوو بە کەسایەتی‌یەکی سرك و لەهەمان کاتدا لوت وشك و کرچ و کاڵ لە قەڵەم بدرێ و تاوای لێهات کە بیر لە دەسەلات و دەولەتیش نەکرێتەوە، دیارە دەمارگیری خێلەکی تەسکبین ڕۆلی گەورە دەبینێ بۆ دروست کردنی کەسایەتی‌یەکی لوت بەرز و خۆ بەزل زان و لەهەمان کاتدا پێکهاتەیەکی شەق و شڕی پێدەبەخشێ (لازارییف) دەڵێ (بەرچاوترین خسوسیەتی کە لە سیستەمی کۆمەلایەتی کۆمەلگای کورد بەدی دەکرێ، هێشتا مانەوەی پەیوەندی خێلەکی‌یە، کە سیستەمی دەرەبەگایەتی لەژێر خۆیەوە شاردۆتەوە، ئەو پێکهاتە کۆمەلایەتیە کە

ڕێ و ڕەسمی مێژوویی هەیە بەناو جەرگەی کۆمەڵگەی کوردەواریدا شۆڕبونەوە و شوێن پەنجەکانی بە ئاشکرا لەسەر ژیانی گشت گەلی کورد و هەر تاکێکی کوردیش دیارە، بۆ کورد سەر بە عەشیرەت بوون واتە هەستی خێڵەکی لە پێشەوە دێت وە لە پێشەوەی وشیاری نەتەوەیی و ئاینی دێت، ئەمەش مەبەست پێکهاتەی کلاسیکی کوردەواریە)، کۆمەڵگای کورد هەر لەژێر ئەو دەسەڵاتە بستە بالأیانەدا (Certinism) (کوڵە بنە چەشنێکن لە چەشنەکانی دواکەوتنی هۆش) کە ئاغا و شێخ و دەرەبەگ بۆ خۆیانیان دروست کردووە لە هەمان کاتدا بە گۆشە گیری ماونەتەوە لە نێو دەرووبەرێکی ئاڵۆز و جوگرافیایەکی لێک دابڕاودا بە خێوکردن و نەشیان هێشتووە کەسێك لە پێشیانەوە بێت، سەرەڕای ئەوەش پێکهاتەی ئەو شێخ و مەلا و دەرەبەگانە پێکهاتەیەکی تەواو نەبوون سەد دەر سەد بەڵکو پێکهاتەیەکی دروست کراوو بوو زۆر جار پێکهاتەیەکی دوو جەمسەریی دەدا بە دەستەوە یان سێ جەمسەری، وەك (ئاغا شێخیسش بوو) یان (مەلا ئاغا و مەلاش بووە و سەرکردەی ڕاپەڕینێکی بەدەستەوە بوو) هەر بۆیە پێشکەوتنی چینی هوشیار بە زەحمەت دەبێت چونکە سیستەمی پێشوی کاڵ و کرچ بووە و کامڵ نەبووە، کە ئەنجامی ئەوانەش خراپ کەوتەوە بۆ کۆمەڵگای کوردەواری و بزوتنەوەکەی، سەرباری ئەو هەوڵ و کۆشش و خەباتە خوێناویەی کە لە مێژووی ئەم سەردە و چارەکەی ڕابردوودا بەردەوام بووە، کورد لە

لایەك لە ڕووی گەشەی كۆمەڵایەتی یەوە وەكو پێویست گەشەی نەكردووە و شێواندنی باری گەشەی سروشتی ئەم كۆمەڵگایە بە هۆی فاكتەری داگیركردن و دابەش كردن و هۆكاری ئابووری و جوگرافی و ئەتنودیموگرافیەوە كە هۆیەكی سەرەكی بووە كە ڕۆحی كۆمەڵایەتی كۆمەڵگا نەتوانێت وەكو پێویست لە پرۆسەی جوڵەی بڵند بووندائازادی و بوونی خۆی بە دەست بهێنێت و لەو ئاستەشدا لە ڕووی گەشەی هوشیاری‌یەوە دەوڵەت دروست بكات، یان هەوڵی بۆ بدات، سەرەڕای هۆكاری سەرەوە هۆكاری ناوەوەیشی ئەزمێكی تاڵتر دەدات بە دواكەوتنی گەشەی سروشتی كۆمەڵگای كوردی ئەویش خراپ بوونی پەیوەندی خوێن و دەمارگیری لە نێو گەوهەری پەیوەندیەكانی هەر خێڵێكدا دەبێتە هۆی هەرەس هێنانی ئەو خێڵە و پاشەكشەكردنی لە پرۆژەی عەمران دا واتە ئاوەدانكردنەوە، دەتوانین ئەو هۆكارانە دەست نیشان بكەین كە بووەتە هۆی ڕوخاندنی پێكهاتەی كۆمەڵگای كورد:-

١. داگیركردن و دابەش كردنی كوردستان.
٢. شوێنی گرنگی كوردستان لە ناوچەكەدا كە دوژمن سوودی لێوەردەگرێت.
٣. شەڕی درێژخایەنی هۆزەكان + شەڕی ناوخۆ.
٤. ئاستی نزمی هوشیاری تاكەكەسی كورد بە تایبەت دەسەڵاتداران.

٥. مانەوەی پەیوەندیە کۆن و بەسەرچووەکان.
٦. کۆچپێکردنی بە زۆر و نیشتەجێکردنی عەرەب + تورک + فارس ئەمەش زیاتر کوردی پەرتەوازە کردو پێکهاتە کۆمەڵایەتی‌یەکەی تێك شکاند.
٧. رووخانی ژێرخان و سەرخانی ئابووری کوردستان.
٨. تێنەگەیشتن لە رەوتی، یان قوناغی مێژوو.
٩. لەدەست چوونی هەلە مێژوویی‌یەکان.
١٠. دەمارگیری هۆزەکان (ناوچەیی) و پەرستنی تاکە کەسی بودەڵە و باوەڕکردن زیاد لەڕادە بە تاکە کەس.
١١. دووری یەکەکانی کۆمەڵگای کورد لە یەکتری بە هۆی باری جوگرافیاوە. لەو تێڕوانینانەی سەرەوە و لە هەناوی ئەو پێکهاتە تێك شکاوەدا کە نەتوانراوە دەسەڵات یان دەوڵەت یان باوکێك دروست ببێت تەنها دەسەڵاتە بستەبالاکان سەریان هەڵداوە و لە ماوەیەکی زۆرکەمدا نەماون و تەنانەت ئەو ناوچەیەشی کە بە دەستیانەوە بووە یان لە ژێر دەسەڵاتیاندا بووە لێیان سەندراوەتەوە یان لە دەستیان چووە، هەر بۆیە دەتوانین دەسەڵاتەکانی کورد لە نێو کۆمەڵگادا لە ژێر چەند دەسەڵاتێکدا یان چەند دەسەڵاتێکی میرنشینێکی بچوکدا دیاری بکەین و لەوێشەوە رۆح و پێکهاتەی سەرکردەی کورد. بخەینە بەر باس و لێکۆڵینەوە، دەسەڵات لای کورد دەکرێن بەسێ بەشی سەرەکیەوە:-

١. دەسەڵاتی هۆز

٢. دەسەڵاتی میرنیشینەکان

٣. دەسەڵاتی شێخەکان

دیارە سەرهەڵدانی سەرکردەیەکی کورد یان باوکێکی کورد لە نێو ئەو پێکهاتە ئاڵۆزەدا شتێکی بەدەرنابێت لەو واقیعە تاڵە و هەر ئەوە پێویست بووە بۆی، لەوەش زیاتر زۆر جار گەوار نەکراوە، هەر بۆیەش سەرکردە یان دەسەڵات دەسەڵاتێکی شکست و خۆ بەدەستەوەدەر و ناتەواو و نەخۆش بووە، هۆکار هەر ئەوەنیە کە دەرەوەی کوردستان ببێتە هۆی تێك شکاندنی ئۆرگانەکانی کۆمەڵایەتی و دەسەڵات، بەڵکو زۆرجار سەرکردە رۆڵی ناجێگیر بوونی ئەو پێکهاتەیەی بینیوە و زیاتر کۆمەڵگای کوردی نامۆ و نائارام کردووە، هەروەها رێنەدراوە کە مێژوو رۆڵی سروشتی خۆی ببینێ لەجێگیربوونی ئەو پێکهاتەیەدا کە لەگەڵ رەوتی گۆرانی کۆمەڵدا رێك دەکەوێ، واتە کورد هەمیشە لەدەرەوەی مێژوو بووەو خۆی لە دەرەوەی مێژوو کاری کردووە ئەمەش پێچەوانەی رەوت و قۆناغی گەشەی مێژووە، بە تایبەتی دەسەڵاتی کلاسیکی کە رۆڵێکی دواکەوتوویی بینی لەو نێوەندەدا، سەرەتای سەدەی نۆزدە لەو سەردەمەدا کە بە چەرخی زێرینی فیوداڵی کوردی و چەرخی گەشەکردنی فەرهەنگ و کولتور زانراوە، کورد پەنجەرەی کراوە نەبووە بۆ سەر جیهانی دەرەوە، میرە کوردەکان لەبەر پاراستنی تەخت و تەلار

ئاسۆی بیریان لە سنووری ناوچەی دەسەڵاتی خۆیان تێنەپەڕیوە و هەمیشە دوور بوون لە پایتەختەکانەوە و هیچکات بیریان لەوە نەکردۆتەوە لە ژێر یەك دەسەڵاتی چەقی کوردستانیدا خۆ کۆبکەنەوە، بەڵکو هەردەم (لەناو میرنیشینی خۆیاندا) بۆ پاراستنی تەختی دەسەڵاتی خۆیان جەنگیون، بێ سەرۆك هۆز کەس بۆی نەبووە هیچ شتێك بکات ئەمەش وای لە تاکە کەس کردووە کە دەرەوەی خێڵ نەبینێت و دیوارێك دروست ببێت لە نێوا ئەوان و جیهانی دەرەوەدا، ئەنجام دووبەرەکی و خۆ بەزل زانین و دەمارگیر سەرۆك هۆزەکان و بیروبۆچونی خێڵایەتی تەسك وای کرد سەدەی نۆزدەهەم سەدەی شۆڕش و بزوتنەوەکانی کورد شکست بهێنێ و تەنانەت لەسەرەتای سەدەی بیست هەمیش نیوەی سەدەی بیستهەم بیر لە بزوتنەوە و شۆڕش نەکرێتەوە، هەر ئەو هۆکارە زەقانە وای کرد کە هوشیاری نەتەوەیی لای خەڵکان بێ هێز بێت و بەلاوازی بمێنێتەوە لە پرۆسەی بوون بە نەتەوە و بوون بە دەوڵەت گوێی پێنەدرێ و درەوەش بایەخی پێنەدات، تاوای لێ هاتووە لەگەڵ لەناوچوونی سەرکردەی کلاسیکی هەر بزوتەوەیەکدا ئەو هەرەمە پێکهاتەیە رماوە و هەرەسی هێناوە، دیارە سەرکردەی کلاسیك باو دەتوانێ رۆڵی گەورە ببینێ لە دەرەوە و ناوەوەی کۆمەڵگادا بە تایبەتی لە رووی (مێژوویی و هەستی نەتەوەیی)یەوە بەلام لای کورد ئەو رۆڵەی نەبینی وەك لەسەدەی

ناوەڕاستدا بینرا، تەنها بەرژەوەندی تایبەتی و بنەماڵە یان خێڵ و هۆزەکان لێك دراوەتەوە و لەسەر و هەمووشتێکەوە دایان نابوو، (مارتن فان برونەسن) دەڵێ (هۆزە کوردەکان بەو پلەو قۆناغی گەشەکردنە نەگەیشتوون کە بیانگەیەنێتە ئاستی دەوڵەت بەڵکە لەگەڵ گشت جوداوازیەکاندا خۆیان لە خۆیاندا قوتکراوەی دەستی وولاتانی هاوسێیانن) دیارە بۆ کورد سەر بە هۆزبوون لەسەر هەموو شتێکەوەیە تەنانەت نەتەوە و زۆرجار دینیش کە ئەمە بە خسوسیەتێکی دەمارگیری تەسك سەیر دەکرێ، (لازارییف) دەڵێ (پێشان ڕاپەڕینەکان خێڵەکی بوون سەرکردەکان دەرەبەگ و شێخ بوون (زۆرجار هەردوو سیفەت لەیەك کەسدا کۆدەبووەوە) کەمیان لەوانە توانیویانە ببنە پێشەوایەکی هاندەری زۆر یا بەرژەوەندی تایبەتی بوو ئەو ڕاپەڕینانەی بە شێوەی ڕەمەکی کە هەڵدەستا بە پشت بەستن بە خزم و تیرە و عەشیرەتە هاوپەیمانەکان، بە خێرایی شوێنێکی فراوانی دادەگرت و بەهەمان خێرایش دەنیشتەوە جا یا لە ژێر زەبری هێزەکانی حکومەت یانیش بە فەرمانی سەرکردەکانی ڕاپەرینەکە لەگەڵ ڕژێمدا ڕێك دەکەوتن ئەو ڕاپەڕینانە نەبوونە ڕاپەڕینی جەماوەری توند و تیژ و بە تەوژم دیارە ئەو جووڵانەوانە بە ئاسانی بەکاردەهێنران و نەسەربەستی و نە سەربەخۆییان بۆ کورد وەدەست نەهێنا)، تەنها فەرمانڕەوایەتی ئەیوبیەکان سەرکردە ڕۆڵی خۆی بینی ئەویش (صلاح الدین الایوبی)

بوو کە فەرمانڕەوایەکی کوردانە نەبوو بەڵکو فەرمانڕەوایەکی موسڵمانانە بوو، دیارە باری کۆمەڵایەتی گوزەرانی کورد بەرهەمی پەیوەندیە پەترپاکییەکانی (باوکسالاری)یەکانی نێو هۆزەکانە، هۆزەکان لەلایەن سەردارەکانیانەوە بەڕێوە دەبرێن و ئەمانە دەسەڵاتێکی یەکجار زۆریان بەسەر ئەندامانی هۆزەکەیاندا هەیە و وەکو باوبوو ئەم سەردارانە هەمیشە ئەندام و رۆڵەی بەهێزترین و دەستڕۆیوترین بنەماڵەی ئەو هۆزەن ئەگەر ئەندامی ئەو بنەماڵەیەش نەبن ئەوا بە رێگەی ژن و ژنخوازییەوە ئەو پایە و پلەیە بە دەست دەهێنن لە کۆمەڵگای باوکسالاری وادا دەسەڵاتی ئاینی هەمیشە بەشێوەیەکی توند گرێدار وە بە ئەرکەکانی بەڕێوەبردنەوە ئەو سەرەك هۆزانەی کە دەسەڵاتی ئاینیشیان لە دەستی خۆیاندا کۆ دەکردەوە ئەوا یەکجار بەهێز و خاوەن دەسەڵات دەبوون، واتە دینیان خستۆتە خزمەت دەسەڵاتی تاکەکەسی خۆیانەوە بەڵام سەرەڕای ئەوەش نەیانتوانیوە بگەنە ئامانجە نەتەوەیی و کۆمەڵایەتی و نیشتمانیەکان (ئەگەر سەرنجی کۆمەڵگای کوردی بدەین بە درێژایی مێژوو گرفتی هەرە سەرەکی نەبوونی سەرکردە یان سەرۆك یان رابەر بووە کە زیاتر مەبەست باوکی نەتەوەیی یە کە بێ چەند و چوون ئەو باوکەش باوکی رۆحی دەبێت، کاتێ باس لە سەرکردە و رابەرە دەکرێت یان باوکی رۆحی راستەوخۆ باسی دەسەڵات و دامەزراوی دەسەڵات دەکەین، ئەو دەسەڵاتە کوردیە زۆرجار ناوچەیش

نەبووە بۆیە هەمیشە دەسەڵاتی کلاسیکی ی کورد بێ گیان و لاوازبووە و زەویەکی زۆر تەسکی گرتۆتەوە یان بنەماڵەیەکی گرتۆتەوە یان هێزێکی کەم ئەندامی گرتۆتەوە کە سەرخان و ژێرخانی دەسەڵاتی هی خۆی نەبووە و بەڵکو هی دەرەوەی خۆی بووە و بەرامبەرەکەشی هەمیشە لە دەرەوەی خۆی بینیوەتەوە و بە دوژمنی خوێنی خۆی زانیەوە) تا ڕادەیەك توانیویانە لە ژێر کاریگەری دیندا ناوچەیەك یان کۆمەڵێك بخەنە ژێر ڕکێفی خۆیانەوە و دەسەڵاتیان فراوان بکەن، بەلام نەیانتوانیەوە لە ژێر هەمان کاریگەردا دەسەڵاتێکی فراوان و جوگرافیایی دروست بکەن ئەویش مەسەلەی نەتەوە و دەوڵەتە واتە (لە هیچ ڕێگایەکی چەمکی دەوڵەتیەوە کورد نەیتوانیوە بگاتە ئاستی دروستکردنی دەوڵەت نە لە ڕێگای ئاینەوە نە لە ڕێگای دەرکەوتنی باوکی رۆحیەوە) ڕاستە مێژوو دەرفەت دەدات کە سەرکردە سەر هەڵدات لە بارو دۆخێکدا سەرەڕای دروست بوونی ئەو دەرفەتە بۆ کورد کە بچێتە نێو مێژووەوە و ببێتە خاوەن دەسەڵات سەرکردە کلاسیکی و باوەکان هەستیان بەو دەرفەتە مێژوویی یە نەکردووە و بایەخیان پێنەداوە هۆکارەکانیش دەگەڕێتەوە بۆ دەرەوەی کوردستان (کۆماری میللی مهاباد) جوانترین نموونەیە کە لە سەدەی نوێدا وەك دەسەڵاتێکی کلاسیکی لە نێو کۆمەڵگای کورددا لە دایك بوو، لەوێدا مێژوو شانسیدا بە سەرکردەی کورد مێژوو لەبار بوو دەرفەت درا بە کورد کە

مێژوویەك بۆ خۆی دروست بکات و دەسەڵاتێکی کوردی دروست ببێت و سەرکردەی کلاسیك رۆڵی خۆی ببینێ و خۆی لە مێژووی گشت نەتەوەکانی تردا جێگیربکات، بەڵام لاوازی هەستی نەتەوەیی و نا هۆشیاری رابەرایەتی کۆمار و تێنەگەیشتنی لەو دەرفەتە مێژووییەو نەبوونی کەسێکی بیر تیژ بۆ کۆمار لە جێی خۆیدا بووە هۆی ڕمانی ئەو کۆمارە و لە سێ دارەدانی سەرکردەکەی، لەوێوە بۆمان دەردەکەوێ کە درەفەت وەك پێویست رەخسا، بەڵام ئامادەباشی کۆمەڵگای کورد لەوەدا نەبوو، سەرکردەش ئەو رۆڵەی خۆی نەبینی لەو دەرفەتەدا، دووچاری دوو واقیعی تاڵ بوونەوە یەکەم هەڵهاتن و دووەم خۆ بەدەستەوادان، دە عبدالرحمن قاسملو دەڵێ (زۆر پێویستە کەم و کورییەکانی بزووتنەوەش بخەینە ڕوو، بە تایبەتی کەم توانایی سەرکردەکانی، کەمتر هەڵکەوتنی کادری پۆلیتیکی و سپایی و شارەزاوو دڵسۆز بە گشت مەودایەکیانەوە دیاربوو) یان دەڵێ (هەروەك دەبێت کارایی رۆڵی دەرەکی لەبیر نەکەین) واتە رۆڵی دەروە لە روخاندنی (کۆماری میللی مهاباد)دا رووسەکان بە ڕاستی کوردیان کردبووە داری دەستی خۆیان، بۆ چەند سەدەیەك کوردیان هەڵخەڵەتاند بەوەی کە بارودۆخ لەبارنیە بۆ ئەوەی کوردستان سەربەست بێت، (کاربەدەستانی سۆڤێت زۆر بە راشکاوی بە قازی محمد و نوێنەرانی تری کوردیان وتبوو کە ئەوان باش لە نەتەوە بچووکەکانی جیهان دەڕوانن، بەڵام هێشتا کات بۆ سەربەستی

گشتی کوردستان لەبارنیە لەبەرئەوە کوردەکان دەبێت چاوەڕێ بن))، کاتێکیش کە کوردەکان وتبوویان دەیانەوێت بە مافی نەتەوەی خۆیان بگەن (باقرۆف) پێکەنینی هاتبوو وتبووی (ئێوە ناتوانن دەوڵەتی جیا دابمەزرێنن)، ئەوەندەی کورد بۆ روسیای کرد، ئەوەندەی شەهید دا لە پێناو روسیای قەیسەری و روسیای پرۆلیتاردا، بەلشەفیەکان ئەوەندەیان بۆ مۆسکۆ نەکرد، ئەوەندە سەرکردە کوردەکان بەوەفا بوون بۆ روسیای دۆستی گەلە چەوساوەکان!!، هیچ نەتەوەیەکی چەوساوە بەوەفا نەبوو بۆ رووس تەنانەت نەوەکانی (ستالین کورد فرۆش) بۆ روس بەوافا نەبوون مەلا مصطفی لە نامەیەکدا کە بۆ (باقرۆف)ی (سکرتێری ک.ن.پارتی کۆموۆنیستی بەلشەفی- ئازەربایجان)ـی رەوانە کردبوو زۆر بە ئاشکرا دەڵێ (ئەگەر سیاسەت رێگەی ئەوەی نەدەدا لەسەرمان هەڵبدەنێ، خۆ دەتوانرا بە چەك یاشتی تر یارمەتیمان بدەن، نەدەبوو ئاوا بمانفرۆشن و لەبەردەم شەقی زەمانەدا بە جێمان بهێڵن)، لە نامەیەکدا داوای لە باقرۆف کردبوو کە بە (باوکی گەلانی رۆژهەڵات ناوی بردبوو کە یارمەتی بدات چاوی بە (باوکی زەحمەتکێشان و گەلان) واتە (ستالین)بکەوێت، بەڵام بێ هیوا مارەتەوە و لەناو مۆسکۆدا پەرتەوازەبوون، وەك لە (نامە بۆ ستالین سەبارەت بە ئەو هاوڕێکانی لە (فایلی زۆرتایبەتی ستالین) ١٠ی شوباتی ١٩٤٩)دا دۆزراوەتەوە، دیارە تەنها چاوی بە خرۆشۆف کەوتووە و رێگە نەدراوە چاوی بە ستالین

بکەوێت، زۆربەی سەرکردەی بزوتنـەوەکان هانایان دەبرد بۆ رووس بۆ رزگارکردنیـــان، وەك سمـــایل خـــانی شـ کاك، عبدالقـــادر شـــەمدینان، عبدالسلامی بارزانی، شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری، شێخ مەحمودی نەمر، عبدولڕەزاق بەدرخان (لازارییف دەڵێت لە ساڵی ۱۹۰۱ [illegible] عبدولڕەزاق پەیوەندی نهێنی لەگەڵ زینۆڤیف هەبووە)، تەنـها عبدولـڕەزاق توانی هوشیارانە بیر بکاتەوە و داوای لە روسیا کرد کوردان فێری زانست و خوێندەواری بکەن، خۆشـی لـەو بـاوەڕەدابوو کـە دەبێـت گـەل ی‌کـورد هوشیار بکرێتەوە، ئینجا دەتوانرێت سەرکەوتن بەدەست بهێنرێت، لەبەر ئەوە کورد لە قۆناغێکی سەرەتایی کێویی پەرەسەندنی مێشك و ژیریدا ماوەتەوە هەر بۆیە نزیکخستنەوەی گەلەکەمان لە روسیا ئەوپـەڕژین و شورەیە لەبەردەمیدا لادەبات، کە لە شارستانیتی دایبڕیوە)، دوای چەند مانگێك داواکەیان هێنایە دی، بەڵام لەگەڵ دەستپێکردنی شەڕی یەکەمی جیـهانی رێگـەی لـەو کۆمەڵەیـــە و بەدیـهێنانی نەخشـــەکەی گـــرت و لەســـەرەتای شـــەڕدا کۆمەڵەکـــە هەڵوەشـــایەوە، (زنـــار ســـلوپی) دەڵێـــت (بەدرێژایی ئەو چەند ساڵەی شەڕ تا شۆڕشی ئۆکتۆبەر، هاریکارییان لەگەڵ حکومەتی تەزاریدا هەبوو دوای ئۆکتۆبەریش بە یەکجارەکی بۆ تورکیـا گەڕانـــەوە، تورکـــەکان یەکســـەر بـــە گەڕانـــەوەیان عبدەولـــڕەزاق بەدرخانیان گرت و بێدادگاکردنی لە زینـدانـی موسڵ لـە سێدارەیان دا بەڵام سەید تەها و سمکۆ دەربازبوون) مێژوو شاهیدی ئەو رۆژگارانـەن

که بەوەفایی کورد بۆ رووسیا دەردەخات (ن.اخالفین) دەڵێ (شەڕی ١٨٧٧-١٨٧٨) دەری دەخات کە نە پاڵە پەستۆ و زۆرلێکردنی سوڵتانی تورك و دەرەبەگەکان، نە زێڕی ئینگلیز کە بە لێشاو دەیڕشت، نەیانتوانی کورد بە دژی روسدا بکات و بەناوی جیهادەوە بەشداری پێبکەن تەنانەت ئەو کوردانەش کە خەڵەتێندرابوون بەشداری جەنگیان دەکرد بە دڵ شەرییان نەدەکرد و لە یەکەم هەلدا ریزەکانی لەشکری تورکیان بەجێهێشت)، بێ وەفایی مێژووی رووس وای کرد کە شێخ مەحموودی نەمر لێیان راپەرێت و پەلاماریان بدات لە خانەقین و لە سابلاخیش بە یەکدادان لە نێوان کورد و روسدا رووی دابوو)، بەڵێ ستالین خەبات و خوێن و وەفایی کوردانی فرۆشت بە چەند کالۆنی نەوت کۆمارێکی کوردی سەربڕی، دیاربوو کاڵ فامی سەرکردەکانی کورد لەوەدابوو کە دوی بەڵێنی دەرەوە دەکەوتن هەر بۆیە لە گەورەترین تەنگانەدا بەجێدەهێڵران و بێ کەس کوژدەکران، با سەرکردەکان لە کاڵ فامی سیاسەتی خۆیان بدوێن و دەڵێن (ئەویش لە وەسیەت نامەکەی قازی محمد یەکێکیان لەمەڕ ماڵ و منداڵی نوسیویەتی تیایدا هاتووە (بەو هەموو هۆیەوە کە لە ئیختیاری مندابو ئەگەر شەڕم کردبا رەنگ بوو تێنەشکێین بەڵام بۆ ئەوەی کە مەهاباد وێران نەبێت و بۆخاتر تێدا نەچوونی خەڵك شەڕمان نەکرد بەو هەموو ماشێن و هەلانەی کە لە ئیختیارمدا هەبووئەمتوانی لە مەهاباد هەڵبێم و دوو جاریش

لەوتارەکانی خۆمدا بە خەڵکی مەهابدم گووت، ئەمن دەمزانی ئەگەر هەڵبێم ئێرەش وەکو تورێزی لێدەهات و تووشی تالان و بڕۆ دەبوو، ئەمن بە خەڵکم راگەیاند کە رەنگە بمگرن و بشمکوژن، بەڵام بۆ ئەمەی ناموسی خەڵکی بپارێزرێت و تالان نەکرێت هەڵنایەم و خۆم بە قوربان ئێوە دەکەم، ئەوا من بە عەهدی وەفا ئەکەم و تا ئێستاش لە مێژوودا نەدیتراوە کەسێك فیداکارییەکی وای کردبێت، هەڵبەتە لەسەر ئێوەش پێویستە نیسبەت بە خزم و کەس و کاری من وەفاداربن و تۆڵەی منیش بسێننەوە)، ئەمەش دەقی دوا ووتووێژی نێوا پێشەوا و مەلا مصطفىیە (هەر لەبەر دەرگاکەی سەرجادەکە، مەلا مصطفى چووە پێش بەرێز پێشەواو فەرمووی:- (حەزرەتی پێشەوای فەرماندە -تکام ئەوەی کە لەگەڵما لە مەهاباد دەربچێت. ئەگەر بەتەنێ بمێنم حەوت ساڵ ئالاکەت لەسەر سەرم هەڵدەگرم، مانەوەت لێرە مەترسی لەدوایە، حکومەتی ئێران لە سێدارەت دەدا) پێشەوا فەرمووی کە حکومەتی ئێران لە سێدارەم دەدا، بەڵام من کە لە خۆشیدا لەگەڵ خەڵکی مەهابادا بووم ئەوا لە ناخۆشیدا بە جێیان ناهێڵم، مردن و ژیانم لەگەل ئەواندایە، گەر ئێستا بە جێیان بێڵم عەشیرەتەکانی مەهاباد بەردبارانمان دەکەن، بە کوشتنی خۆم رازیم نەوەك مەهاباد وێرانی ببینم فەرموو با بچین بۆ خانەقای نەهری (مزگەوتی هەباس ئاغا) ئەگەر میللەت بیروڕای وابوو کە جێیان بهێڵم ئەوا مانعم نیە ئەگەر نا دەمێنمەوە تا لەشکری ئێران دێتە

ناو مەهابدەوە) پاشان رووی لە من کرد و واتە (عەقید بەکر کریم حەویزی) فەرمووی (ماشێنەکەی منیش بەرن و سوودی لێوەربگرن) ئەو کۆمارە گرنگترین دەرفەتی مێژوویی بوو بۆ کورد، بەڵام دەسەڵاتداران نەیانتوانی ئەو هەلە مێژووییە بقۆزنەوە، یان ببنە سیمبۆلێك بۆ بزوتنەوەکانی دوای خۆیان، کە دوایی وای لێهات مەترسەیەکی تر بخاتە سەر مەترسی یە مێژوویی یەکانی ترو لە دەروونی تاکەکەسی کورددا جارێکی تر بزوتنەوە سەر هەڵنەدات، گەر سەریش هەڵبدات ئەوا بە ناچاری سەر هەڵدەدات، وەك لەمەودوا لێی دەدوێین، هەر ئەو هۆیەش بوو وای کرد ستراتیژ گۆڕدرێ لە کۆمارێکەوە.. یان لە دەوڵەتێکی سەربەخۆوە بکرێتە داوای ئۆتۆنۆمی، واتە پاشە کشەکردنی ستراتیژی کورد، واتە شکستی بزوتنەوەی کورد، پاشەکشەکردنی دەسەڵات و کەسێتی کورد، چونکە مێژوو ناهوشیاری کۆمەڵگای لەهەرەمەوە سەلماندو کۆمەڵیش خۆی لەوەدا دەبینیەوە، چونکە ئەو دەسەڵاتەی پێهەڵناسوڕێ و هەنگاویشی نەناوە بۆ دروست بوونی دەسەڵاتی کورد، قازی محمد خەم خۆری خەڵکی مەهاباد بووە، سیاسەت و سۆزی نەستی تێکەڵاوکردووە، لەوێشدا دەردەکەوێت کە ستراتیژی رۆڵی نەبووە، سیاسەتێکی قووڵی تایبەتی و چەسپاوی نەبوو کزولاوازی و لێڵی هزری وای لێکردبوو (سۆز و نەستی) زیاتر زاڵ بێت بەسەر ستراتیژی دووریدا، هەر بۆیە ئەو بەرخودانەی لە جەستەیدا دروست نەکردبوو کە هەمیشە

دژی داگیرکەر خۆبەدەستەوەدان و هەڵهاتن بێ و سەنگەری مردن و جەنگ بکرێ و دژی بجەنگێ تا دوا دڵۆپە خوێنی، دیاردەبوو بە شەهید بوونی لە نێو سەنگەری بەرگریدا ڕەورەوەی شۆڕش و مێژووی کوردی بەرە و پێشەوە دەبرد و ڕۆحێکی نوێی دەدا بە کەسێتی سەرکردەکانی دوا خۆی، (نەوشیروان مستەفا) دەڵێ (بە گەیشتنی هێزەکانی ئەرتەش و خۆ بە دەستەوە دانی قازی و سەرکردەکانی تری حکومەتی کوردستان بە تەواوی هەرەسی هێنا. قازی محمد ئەیتوانی سەرکردایەتی جەنگی بەرگری بکات بە شێوەی (شەڕی جەبهەیی) وەکو چەند مانگی رابردوو لە جەبهەی سەقز کردبویان یا بە شێوەی (شەڕی پارتیزانی) وەکو لە سالانی دووەم جەنگی جیهانیدا بوبو بە نەریتی خەباتی زۆر لە گەلانی ئەورووپاو ئاسیا دژی داگیرکەرانی نازیی و فاشیستی و ژاپۆنی یاخود ئەی توانی وەکو سەرکردەکانی ئازەربایجان ڕێگای هەڵاتن بگرێ هەموو ئەو ریچگایانەی لەبەردەمدا کراوە بوون بەڵام لەناو هەموویاندا ڕێگای خۆ بەدەستەوەدانی هەڵبژارد)، سەرکردایەتی لە نێو کورددا سەرکردایەتی‌یەکی شپرزە و شڵەژاوە لە بچوکترین قەیراندا سەری لێدەشێوێ یان دەگیرێ و لە سێدارە دەدرێ یان خۆی دەدات بە دەستەوە، ئەمەش پردی بە یەك گەیشتنی نێوان جەماوەر و سەرکردە دەروخێنێ، سەرکردەی کوردیش خۆی بە لاواز دەزانێ لەبەردەم بچوکترین قەیراندا، گرێ کوێرەکەشی کە دەروونی تەنگەتاو کردووە

ئەوەیە کە هەمیشە خۆی بەکەم دەزانێ یان بە بچووك خۆی دێتە بەرچاوو لە باوکدا یان لە سەرکردەدا خۆی نابینێتەوە چ بەرامبەر دەرەوە چ بەرامبەر ناوەوە، تاکەکانی کۆمەڵیش دووچاری هەمان نەخۆشی بوون خۆی لە (کوڕ)دانابینێتەوە بەڵکو خۆی لە (هەتیو- بێباوك)دا دەبینێتەوە کە هەمیشە چەپۆکی لەسەر بێت، زۆرجار لە خزمەتکارێکی کلۆڵدا خۆی بە باشتر دێتە بەرچاوو خۆی دەبینێتەوە، وا هەست ناکات کە دەبێ ئازاد بێت، وەك کەسانی دیکەی دەرەوەی خۆی ئازاد بێت مافی هەبێت، وەك ئەوەی بە بەرگی بڕابێت هەر ئەوەیە و لەوەش زیاتر نیە بۆی، ئەمەش تەمەڵی مێشك و نازێری سۆز دەردەخات، لەوانەیە ئەم هەست پێکردنە هۆکارەکەی ئەوە بێت کە کورد دوای رووخاندنی دەوڵەتی ماد وای لێهاتبێ تووشی ئەو نەخۆشییە دەروونیانە بووبێت، (عبدالرقیب یوسف) لە کتێبی (تابلۆکانی شەرەفنامە)دا دەڵێ (جا نەبوونی دەوڵەتێکی کوردی لەو کاتەوە بە پلەی یەکەم لەبەر سستی و بێهێزی بنیاتی نێو خۆی کورد خۆی بووە، هەتا کەریم خانی زەند کە هەموو ئێرانی داگیرکرد، نەك هەر دەوڵەتێکی کوردی دانەمەزراند، بەڵکو خۆیی بە شایانی ئەوە نەزانی ناسنامەی (شا) لە خۆی بنێت و نازناوی (وەکیل)ی لە خۆی نا واتە وەکیلی شا، لە کاتێکدا هیچ شایەك لە ئێران نەبوو، ئەوەبوو بە ڕەوای هەقی نەبینی خۆ بکاتە شای ئێران، ئەمە خاڵی بێهێزی دەروونی و کۆمەڵایەتی پیشان

دەدات کە لە ژێر دەستی یەکی لە مێژنەی کوردەوە هاتووە بەلام محمد ئاغا خانی قاجاری تورکمان کە جڵەوی حوکمی لە دەستی یەکی لە مێژنەی کوردەوە هاتووە بەلام محمد ئاغا خانی قاجاری تورکمان کە جڵەوی حوکمی لە دەستی زەندیەکان وەرگرت (شا)یەتی خۆیی راگەیاندوە خۆی ورە بەرزبوو ئەگەرچی نێرە مووکیش بوو خۆی بە لایەقی پاشایەتی ئێران زانی بە پێچەوانەی ورەنزمی کەریم-خانەوە)، لێرەدا دەردەکەوێ کە شکستی دەروونی خۆ بە کەم زانین کەسایەتی سەرکردە دەرووخێنێ و وای لێ دەکات گەر قابیلی سەرکردایەتیش بێت لە رووی دەرفەتی مێژوویی یەوە خۆی بە شایانی نەزانێت، خۆی بە بچووك بێتە بەرچاو، لێرەدا دەتوانین بڵێین ئەو دەسەلاتە لە هەناوی کۆمەڵگای کوردیدا لەدایك نەبووە ئەگەر لەدایکیش بووبێت نەناڕێکی لەدایك بووە واتە زۆربەیان لەدەرەوەی کۆمەڵگای کوردیدا لەدایك بوون واتە لە دەرەوەی مێژوو کە دێنە ناوەوەی مێژووی کورد وای لێدەکات تووشی نەخۆشیەکی یان برینێکی کیمیاوی دەکات و هەرەمی دەروونی و دەسەلاتی کوردی دەڕوخێنێ و دەرفەتە مێژووییەکەی تووشی شەلەل دەکات تا دەیکوژێ، سەرکردەی کورد بەرامبەر ئەو ڤایرۆسە کە دێتە ناوەوەی جەستەی مێژووەکەی، دژە ڤایرۆسی پێنیە، بۆیە ئەو ڤایرۆسە کوشندەیە مێژووەکەی رادەوەستێنێ و تووشی سەر ئێشەی مێژوویی تری دەکات، واتە باری زیاتر گران دەکات، ئەمەش لاوازی

دەسەڵات و سەرکردایەتی سەرکردەی کورد دەردەخات، کە بە خۆی رانابینێ ببێتە دەسەڵات، یان بتوانێت دەسەڵات بگرێتە دەست، هەر بۆیە دەسەڵاتی کوردی لەناوچەیەکی تەسکدا سەرکوت کراوە و یان بووەتە داردەست، لێرەشەوە دەتوانین بڵێن کە تەنانەت ئەو رەوتە مێژوویی‌یە وای کردوە کە (فریاد ڕەس) بۆ کورد لە نێو کۆمەڵگای کورددا دروست نەبێت، یان لە دایك نەبێت، یان کەسەری هەڵدابێت لە قۆناغێکدا کاری بۆ نەکراوە و کاری نەکردووە، یان کاری بۆ پەیام و دیسپلینی پەیامەکەی نەکردووە، یان شێوازی سەرکردەی کاریزمی سەرهەڵنەدات، کەواتە دەتوانین بڵێن مێژوو ئامادەبوو بۆ دروست کردنی دەسەڵاتی کوردی بەڵام سەرکردایەتی هیچ ئامادەبونێکی تیادا بەرجەستە نەبووە، ئەمەش کاریگەری لەسەر تاکەکانی کۆمەڵ کردووە و کە کۆمەڵ پەراتەوازە بێت و لە سنووری پێکهاتە سەرەتایی‌یەکەشی دەرنەچێت و بە قەد قەبارەی پێکهاتەی خۆی نەکشێ بەڵکو هەر بە بچووکی ماوەتەوە، وای کرد کە گەورەترین هەڵەی مێژووی لێبکەوێتەوە کە نەوە دوای نەوە پێوەی بناڵێنێ، تا کار گەیشتە ئەوەی هیچ تاکێکی کورد متمانە بە سەرکردەی کورد نەکات و بە مەترسیەوە بڕواننە دەسەڵات و هەمیشە سەرکردە بە شێوەیەکی دی سەیر بکەن کە نامۆبن بەرامبەر خۆیان و یەکە کۆمەڵایەتی‌یەکانی کۆمەڵگای کورد، (دێرسیمی) دەڵێ (ڕێکخەرە لاوەکانی کورد پڕوپاگەندەیان بۆ سەربەخۆیی دەکرد لە

بارێك رابەرانی یاخیبوو تەنیا خوازیاری (ویلایەتێکی) خود موختار بوون ئەویش لەو ناوچەیەی کە دەستیان بەسەرداگرتبوو)، ئەمەش ئامادەبوونی کۆمەڵە بۆ سەربخۆیی و نائامادەیی سەرکردە دەردەخات بۆ سەربەخۆیی و گرێ دان بە خوازیارێکی کەمەوە، واتە کۆمەڵ لەسەرکردە هوشیارتر بووە و سەرکردەش لەو کۆمەڵگایە نەگەیشتووە، یان نەیانتوانیوە لەگەل ئەو هوشیاریەدا رێك بکەوێ، یان مەبەست خیانەت بووە یان بەرژەوەندی تاکەکەس بووە، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ لاوازی هوشیاری چینی رۆشنبیران کە نەیانتوانیوە ئەو رابەرانە راکێشنە نێو ئەو ستراتیژەوە، بەڵکو زۆرجار رۆشنبیران و پارتەکان زەمینەیان بۆ شۆرشەکە ئامادەکردووە و دوایی سەرکردایەتیان داوەتە دەست پیرانی تەریقەت و مەزهەبەکان وەك کۆمەڵەی ئازادی و رۆشنبیرانی کوردی تورکیا کە سەرکردایەتیان دایە دەست شێخ سەعیدی پیران، لەو بۆچوونانەی سەرەوە دەتوانین بڵێین کە هوشیاری لای کۆمەڵگای کورد هەبوو بە تایبەت چینی ناوەڕاست نموونەش بۆ ئەوە دروست بوونی دەیان حزبی ناسیونالستی لە ژێر کاریگەری بیری ئازادی، سەربەخۆی... دیموکراتی... هتد، تەنها پارتی (خۆیبون) کە سیاسی و رۆشنبیران دایان مەزراند، رابەرایەتیان نەدا بە دەست سەرۆکە ئایینی و خێڵەکیەکانەوە ئەمەش یەکێك بو لە هۆیەکانی بەهێزی و تا رادەیەك درێژخایەنی راپەرینەکە، بەڵام پووکانەوەی هەندێ لەو حزبانەش یان

توانەوەیان لە نێو حزبەکانی تردا ئەمەش نا ئامادەیی سەرکردایتیان دەردەخات بۆ دروست کردنی دەسەڵاتی کوردی، واتە ئەو ئامادەبوونە تەنها قسەبووە و کاری بۆ نەکراوە، قسەش هیچ ناگۆڕێ، کەواتە ئەو تیۆرەی کاری بۆ نەکرێت و کاری پێنەکرێت لە پراکتیکدا جێبەجێنەکرێ بە مردوویی دەمێنێتەوە.

ئاوڕدانەوەیەك بۆ دواوە

هەروەك لەوەوپێش روونمان كردەوە كەجۆرەكانی دەسەڵاتی كورد بەسیستەمی تاریك‌و جیادا رۆشتووە، دەسەڵاتی هۆز، میرنشینەكان، شێخ كەزۆرجار ئەوسێ دەسەڵاتانە لەیەك كەسدا كۆدەبونەوەو دەسەڵاتێكی ئاڵۆزی پێك دەهێنا، هیچیشیان لەو ئاستەدا نەبوون كەبگەنە سەركردایەتی تەواو، هەرچۆنێك بوایە دەیانتوانی لەژێر ئەو پێكهاتە كۆمەڵایەتیەدا (خێزان، خێڵ، عەشرەت) سیستەمی دەوڵەتی خێڵ، هۆز، عەشیرەت، دروست بكەن یان دروستیان بكردایە، كەواتە خوێن‌و دەماریگری كورد نەگەیشتۆتە ئەو ئاستەو گەشەیە كەبتوانن دەوڵەتی خێڵ بۆ خۆیان دروست بكەن، هۆیەكەشی هەر خێڵە كەبەتەنیایی خۆی ژیاوە، سەرەڕای ئەوەش یەكپارچەیی هۆزایەتیان نەبووە كە ئەمە خەسڵەتێكی لاوەكیە، ئەوجا دابەش بوون‌و پەرتەوازەیی جوگرافی هۆز كارێكی گەورەی كردۆتە سەر لەتكردنی هۆز لەنێو

خۆیاندا، کەزۆربەی زۆری هۆزی کورد لەنێوان سنوورەکاندا لەت لەت کراون و لەئەمدیو ئەودیوی سنووری عێراق و ئێران و تورکیا دابەش بوون، ئەو هۆکارو پەیوەندیانە وای کردووە لەبری دروستکردنی دەوڵەتی سەرەتایی خێڵ کەدەبێتە ژێرخانی دەوڵەتی گەورە میرنشینان بەرهەم هێناوە کەئەمیش لەچاو دەوڵەتدا لاوازە، هەروەك (ڤان بروتین سن) دەڵێ (بەماوییەکی نزیکی سێ ساڵی دوای لەبەریەك هەڵوەشاندنەوەی میرنشینەکانی کورد (١٨٤٧-١٨٨٠) کوردەکان چ لەنێو قەڵەمڕەوی حکومەتی عوسمانی یان لەنێو خۆیاندا کەمتر لێك نزیك بوونەوەو کەمتر توانایان رووەو پێکهێنانی حکومەتێکی تایبەت بەخۆیان بچنە پێش، بەڕای ئەو لەبەریەك هەڵوەشاندنەوەی میرنشینەکان جگە لەحکومەتێکی راستەوخۆ مانایەکی دیکەی نەبوو و لەڕووی گەشەساندنی کۆمەڵایەتی‌یەوە بۆ دامەزراندنی حکومەتێکی بەهێز هەنگاوێك بۆ دواوە بوو مەیل بۆ حکومەتێکی هۆزایەتی لەوە بەهێزتربوو) دەمارگیری هۆزایەتی لەسەر هەموو شتێکەوە بوو، بزوتنەوەی شێخ و مەلاو میرە کوردەکان لەژێر کاریگەری رەگی هۆزایەتی‌یەوە دەکرا، تەنانەت بزوتنەوەی شێخ و مەلاو میرە کوردەکان لەژێر کاریگەری هۆزو ئاینەوە دەکرا، خاڵی بادانەوە لەژێر کاریگەری ئەو سیتستەمەدا شۆڕشەکەی شێخ سەعیدی پیران بوو کەشۆڕشەکەی کردە شۆڕشێکی نەتەوایەتی و کەمێك هۆشی هاتەوە سەرخۆ هەروەك

خۆی دەڵێ (جاران خەلیفەیەکی هاوبەشمان هەبوو، ئەوەش وای لەگەڵ ئایندارەکان کردبوو کەهەست بکات دەتوانێت لەگەڵ تورکاندا لەیەك کۆمەڵگادا بژی، بەڵام لەوەتی خەلیفەیان لابردووە، تەنیا هەستکردنمان بەزۆرداری تورکان بۆ ماوەتەوە.. ئیسلام بناغەی یەکێتی نێوان کوردو تورك بوو.. تورکەکان پێشێلیان کرد، ئێستا پێویستە کوردەکان دوا رۆژی خۆیان دابین بکەن)، دیارە هۆزەکانیش خۆیان دەبردەوە سەر بنەماڵەی پێغەمبەرو واتە لەرووی رەچەڵەکەوە دەگەڕێنەوە بۆ پێغەمبەری ئیسلام، لەسەر بنەمای درەختەکانی بنەماڵە، ئەمە بەرژەوەندییەکی هۆزایەتی بوو بۆ دەست بەسەراگرتنی هۆزێکی دیکە یان دژە مەزهەبێکی دیکە وەك لەزۆربەی بزوتنەوەکان مەزهەبێك دژی مەزهەبێکی دی جەنگیوە، وەك لێدانی ئێزدی و قزڵباشەکان لەلایەن سەرۆك هۆزو میرنشینە کوردەکانەوە، ئەو دەمارگیری هۆزایەتی یە تا رادەی پێشگەیشتنی بەرز نەچووە پێشەوە بەڵکو هەمیشە بەرژەوەندی یەکان ئەو ئاواتەیان خنکاندبوو، هەڵوەشانەوەی میرنشینەکان و ئاکامەکانی زەمینەی خۆش کرد بۆ دەرکەوتنی شێخەکان وەك رێبەرانی سیاسی خۆش کرد، بەتایبەتی لەسەردەمی سوڵتان مەحمودی دووەم (١٨٠٨-١٨٣٩) رێگای بۆ دەرکەوتنی شێخ عوبەیدوڵڵا وەك رێبەری نەتەوەیی خۆش کرد، واتە لەنێو چوونی میرەکان بووە هۆی بێسەروبەری رۆژ بەرۆژ دەگەیشتە رادەی پشێوی،

(جیرارد چالیان) لەساڵی ١٩٧٧دا دەڵێ بزوتنەوە چەکدارەکانی ساڵای ١٨٢٦-١٨٣٤-١٨٥٣-١٨٥٥-١٨٨٠ بەرابەری سەرەك خێڵە کلاسیکیەکان بوو، ئەو بزوتنەوە چەکداریە لەشێوەی جەنگی خێڵەکیدا بوون دژ بەزەبرو زەنگی دەوڵەت.. بەهیچ شێوەیەك سوودیان لەو ئایدۆلۆجیە نەتەوایەتیە مەزنەکەی سەدەی نۆزدەهەمی ئەورووپا وەرنەگرت بەزۆری سەرکردە کلاسیکیەکانیان بۆ پاراستنی بەرژەوەندی تایبەتی خۆیان بەرەنگاری رژێم دەبوون، نەك لەرادەی ئامانجی هەرێم، یان بەگوێرەی رەوتو بۆچوونی رامیاری نوێ))، هەروەها شۆڕشی شێخ سەعیدی پیران (کە یەکێك بوو لەشێخە گەورەکانی نەقشبەندی کە رێبەرایەتی شۆڕشی ١٩٢٥ی کرد) تەریقەی نەقشبەندیو شێخەکانی گرنگترین رێبەرایەتی یاخیبووە.. بوون.. ئەمە ئەنجامی پایەو پلەی ئاسایی.. ئەوانو ئەو رێزە بەرزە بوو کۆمەڵانی خەڵکی کورد لێیان دەنا شێخ سەعید گەورەترینو بەردەوام ترین یاخیبوونی سەربەخۆیی خوازانەی لەسەدەی بیستەم دا رێبەرایەتی کرد دوای مردنیشی چیرۆکی وابڵاو دەبۆوە کەدەیانگوت ئەو هێشتا زیندووە، رێبەرایەتی شێخ سەعید چاوەڕوانی مەسیحاییو هەروەها سەربەخۆیی خوازانەی لەنێو پەیرەوکەرانی دا وورژاند.. سەرەڕای ئەوەش یاخیبوونی شێخ سەعید یاخیبوونێکی هۆزایەتی بوو دوایش بەسەرکوتی ناسیونالیزمی کورد لەتورکیا کۆتایی پێهات، کەواتە سڕبوونی بزوتنەوەی کورد خۆی

نیشانی دا کەشێخ سەعید مرد، (نەك هێشتا زیندووە) چونکە دوای ئەو هەوادارانی پەیامەکەیان بۆ نەچووە سەر کەواتە نەبوو بەرۆح تا زیندو بێت لەنێو رۆحی خەڵکدا، بەڵکو بەمردنی کۆتایی هات بە بزوتنەوەی ناسیونالیزمی کورد بۆ ماویەکی درێژ، واتە قۆناغی شۆڕشێکی دی یان جیاواز، هەروەها (شێخ مەحموودی بەرزنجی) کەیەێکە لەسەیدە بەناوبانگەکانی بەرزنجە کەرەچەڵەکی خۆیان دەبەنەوە سەر ئیمام عەلی و فاتمەی ژنی لای سونەو شیعەش رێزێکی زۆریان هەیە، (ماریتن ڤان بدونەسن) دەڵێ (شێخ مەحموود، شێخی تەنها تینووی دەسەڵات نا بەڵکە سەرکردەیەکی لەدڵ و دەروون و باوەڕە نیشتمانپەروەرو سەرکردەیەك کە ئینگلیز قەت نەیبەخشی چونکە لەبریتی ئەوەی ووڵاتەکەی تەسلیمی ئەوان بکات و خۆشی خەریکی دەستکەوت چنینەوە بێت هەوڵیدەدا ئەوان بۆ دامەزراندنی کوردستانێکی ئازاد هەڵسوڕێنێت)، ئەوەتا شێخ مەحمود دەڵێ (بەشێکی زۆر لەتەمەنم لەچیاو شاڵاخ و ئەشکەوت و دەربەدەری و دورخستنەوە لەخاکی نیشتمانم بەسەربرد.. هەمیشە پێچەوانەی شەپۆل و گەردەلوول مەلەم کردوە.. لەهەرە قوڵایی دەریاکانا ژێر مەلەم کردوە.. هەمیشە پێشەنگی بازو هەڵۆ بوم لەراوی دوژمناندا.. گەرچی جێی داخە (دواکەوتویی گەلەکەم) بووە ئاستەنگ بەسەر شانمەوە..!).

بێجگە لەو سەرکردەی بزوتنەوانە بەدەیان سەرکردەی تر خەباتیان کردووە بۆ رزگاری نیشتمان، لای خەڵکانیش رێزو پایەی تایبەتیان هەبووە؛ بەڵام بەهۆی نەبوونی ستراتیژی دوورو خۆبەستنەوە بەهۆزو ئاینەوە هەروەها شەڕی لابەلاو دوژمنایەتی هەمیشەیی و گوێنەدان بەمەسەلەی نەتەوەیی، بووە ئەوەی زۆربەی بزوتنەوەکان سەرکوت بکرێن و سەرکردەکانیان، یان لەسێدارە دەدران یان هەڵدەهاتن بۆ دەرەوەی کوردستان، (وادی جوەید) دەڵێ (دەرکەوتنی شێخەکان وەك رێبەرانی نەتەوەیی لەنێو کوردان دا تەنیا لەبەرئەو رێزە نەبوو کە بەهۆی تایبەتمەندی پلەی ئایینییەکەیان هەیانبوو، بەڵکو بەم مانایە کەدوای لەناوچوونی پلە ئایینییەکەیان هەیانبوو، بەڵکو بەم مانایە کەدوای لەناوچوونی میرە گەورەکان لەنێو کەسانی ئایینیدا کەس نەبوو لەنێو خەڵکیدا رێزو دەسەڵاتێکی وای هەبێ، ئاسانی قبووڵ کرانی شێخەکان وەك رێبەر لەلایەن کۆمەڵێ کوردەوە نیشاندەری نیازێکیشە کە ئەم کۆمەڵە بەپڕکردنەوەی بۆشایی دەرەنجامی نەبوونی میرەکان هەستی پێدەکرد)، دیارە باری کۆمەڵایەتی و دەسەڵاتی سەرەك هۆزو پیاوە ئاینیەکان لەکۆمەڵگای باوسکالاریداو ناکۆك و دوژمنایەتی هەمیشەیی خێڵ و تیرەکان جگە لەئابووری هەمیشە گۆڕاوی هۆزە کۆچەرەکان هەموو ئەمانە هەلی باشیان رەخساند بۆ دوژمن کەزیاتر کوردستان بەوئاقارەدا ببەن و پیلان و بەرژەوەندییەکانیان جێبەجێ بکەن، دوای شکستی

شێخ و مەلاو ئاغاو دەرەبەگە کوردەکان لەبەرەو پێشەوەچونی بزوتنەوەی کورد، (ناسیونالیستی کورد لەکۆششی نوێسازیو دۆخ گۆڕانیدا ئەو دۆزی نەتەوایەتیەی پێشان ئاغاو سەرانی کلاسیك دەیانبینیو بەپێی بیروبۆچوونی خۆ لەجیهان و بارودۆخی رامیاری دەبزوان لەم دواییانەدا گۆڕاو بزووتنەوەی بۆرجوازی شوێنی گرت ئەمڕۆ وزەو دینامیکیەتی ئەو بوارە کەوتووەتە بەردەست وردە بورجوازی شارو لادێ ئاغای کورد کەزۆریان تا ماوەیەك لەمەوبەر رابەری ڕیزەکانی بزوتنەوەی ئازادیخوازی میللی بوون، بەربەرەکی داگیرکەر رێبازی پێ گۆڕین لەبەر ئەو نزیکبونەوەیان لەرژێم و رووکردنە بەرژەوەندی تایبەت ناوبانگیان لەناو کۆمەڵێ کوردەواریدا سووك بوو و سەرئەنجام بوون بە تەگەرە لەرێی گەشەو بەرەوپێش چوونی بزوتنەوەی نەتەوایەتی) دوور لەشۆڕش و ئاڵوگۆڕەکانی جیهان بژیو لەناوەوەی خۆی بەداخراوی بمێنێتەوە.

باوكی كورد - دەسەڵاتی كورد

ئەو بزوتنەوەو راپەرینانەی كراوە سەركردەكانیان لەبەرگی شێخ، ئاغا، مەلا، دەرەبەگ، دەرنەچوون و لەهەمان كاتدا جێگای دیاری كراویان هەبووە لەكۆمەڵگای كورددا وەك (سەرۆك، سەرۆك عەشیرەت، رابەری ئایینی، بەگ و بەگزادە) سەیر كراون، بەڵام دامەزراوە كۆمەڵایەتیەكان ئەو رۆڵە گرنگەیان نەبووە لەهوشیاری كۆمەلایەتیدا، ئەمەش وای كردووە سەرجەم بزوتنەوەو راپەرینەكانی كورد بەناوی تاكە كەسەوە ناوبنرێن نەك بەناوی نەتەوەیەكەوە یان چین و توێژێكی كۆمەڵایەتیەوە، بۆ نموونە بزووتنەوەی شێخ عەبدوڵای نەهری، سەید رەزای دەرسیمی، شێخ مەحمودی بەرزنجی، سمایل خانی شكاك، شێخ سەعیدی پیران، مەلا مستەفا بارزانی، واتە نەبوونی كەسایەتی یەكی گەورەی بەگزادە لەروانگەی كوردانەوە كارێكی سەیرو ناماقوڵ دەهاتە بەرچاو، چونكە ئەوان وەك نەوەی پێغەمبەران قەڵەم دەدران بەهۆی ئەوەی ئەوان سەر

بەتەریقەتی ئایینی‌یەکان بوون کەبەهێزترینیان قادری و نەقشەبەندین..
بەهۆی دەمارگیری هۆزی و مەزهەبی و ناوچەیی و بنەماڵەیی‌یەوە سیستەمی (شێخ، ئاغا، دەرەبەگ) کایەی دیکتاتۆری بستە بالایان دەبینی لەبەرئەوەی هۆزەکانی هەمیشە لەگوماندا بوون بەرامبەر یەکرتی، هەروەها ئەوانیش بەهەمان شێوە لەگوماندا بوون، بۆیە خێلایەتی کورد خێلایەتی‌یەکی سەرەتایی توندو تیژ بووەو هەر لەو روانگەیەوە کەدەرەبەگی کورد دەرەبەگێکی لەرادەبەدەرو توندو تیژ بووەو رۆڵی دیکتاتۆری بۆ خۆش کراوەو خۆیشی پێی خۆش بووە ئەو دەورە ببینێ، حەزیشی لەفراوانی دەسەلاتەکەیدا کردووە تەنها لەناو جوگرافیای هاوخوێنیدا نەك لەدەرەوەی جوگرافیاکەی، ئەمەش وای کردووە کەدەوڵەتی خێل دروست نەبێت و نەشیتوانیوە توخمی دەوڵەت لەمنداڵدانیدا هەڵبگرێت، ئەم پەیوەندیانە خۆی لەی‌خۆیدا بنەمای سیستەمی لمی پەترپاکی دەدەن بەدەستەوە کە سەرکردایەتی لای کورد باوکسالاری بووەو رۆڵی تاکە کەسی ئامادەکراو دەکەوتە پێش رۆڵی دامەزراوە کۆمەلایەتی‌یەکانەوە کە ئەم حاڵەتەش روخساری کۆمەڵگا دواکەوتووە سەرەتایی‌یەکانە، دیارە ئەو باوکسالاریەش کوێرانە بووەو نەگەشتۆتە قۆناغی سەرکردایەتی تەواویان قۆناغی کاریزمایی، واتە باوکسالاری لەدەرەوەی خێزان، یان لەناوەوەی خێزان بۆ تێکشکاندنی خێزان، کەهیچیان لەو دوانە بە باوکسالاری ناژمێردرێن، چوونکە

لەهەردووکیاندا هەر کۆمەڵگای کورد زەرەرەی کردووە، راستە لای کورد دەسەڵات هەبووە، بەڵام دەسەڵاتی رووکەش یان دەسەڵاتی ناتەواو تێک شکاو بووەو ئەو دەسەڵاتانەش هیچی باشی لێچاوەڕوان ناکرێ، تەنها پشێوی و سەر لێشواندن نەبێت، هەمیشەش لەخۆپاراستندا بوون، هەر کاتێکیش فشاری بەهێز لەسەریان بوایە خۆبەدەستەوەدان و هەڵهاتن باشترین چارەسەر بووە بۆیان، نەك بەرگری و سەپاندنی دەسەڵات، هەندێك لەو دەسەڵاتانە یان ئەو رابەرانەی رابەرایەتی بزوتنەوەکانیان کردووە خۆیان راستی ئەوە دەدرکێنن (درێرسیمی) دەڵێ (جودایی مەزهەب و بیروڕا لەنێو کورداندا زۆر یارمەتی تێ شکاندنی یاخی بوونیدا) (رۆبەرت ئۆڵسن لەکتێبی (راپەڕینی شێخ سەعیدی پیران)دا دەڵێ: (رێبەرانی یاخی بوونی قۆچگیری لەنیسانی ١٩٢١ لاوازی ناسیونالیزمی کوردی بەرۆشنی نیشان دا رێبەرانی یاخی بوون خۆشیان وێڕای ژماردنی هۆیەکانی شکست و دانیان بەو لاوازییانەدا نا لەیەکێك لەهۆکارە گرنگەکانی (جوودایی مەزهەب و تایفەیی نێوان کوردان بوو).

مێژوو دەری دەخست کەباوکێکی رۆحی بۆ کورد پەیدا نەبووە کەببێتە رۆح و تێکەڵ بەئاوەزی تاکەکانی کۆمەڵگای کورد بێت هەر لەدوای زەردەشتەوە کەس نەیتوانیوە رۆحی مرۆڤی کورد داگیر بکات و ببێتە

باوك بۆ كورد هۆكارەكانی دەتوانین لەم خالآنەی خوارەوەدا دیاری بكەین:-

١-سۆزلای كورد نەبووەتە ئاوەزو لۆژیك بەلكو هەر بەسادەیی ماوەتەوەو نەبووەتە (هەست).

٢-زۆرجار كۆمەلگا ئامادە بووە بۆ بوون بەرۆح بەلآم سەركردە ئامادەیی تێدا نەبووە ببێتە رۆح و باوكی كۆمەلگا.

٣-گەشەنەكردنی قۆناغەكانی كۆمەل و تێنەگەیشتن لەمێژوو.

٤-هەلگیرساندنی شۆرش و سەركردایەتی لەناچاریدا.

٥-دابرینی كۆمەلگا لەسەر كردەوە كە دوژمن بەم سیاسەتە هەلدەستا بۆ لەنێوبردنی یەككگرتن لەنێوان تاكی كوردو سەركردەدا.

٦-شكست هێنانی دەروونی تاكی كورد لەدوای نەمانی دەولەتی مادەوە.

سەرچاوەکان:

١-حکومەتی کوردستان و کورد لەگەمەی سۆڤێت - نەوشیروان مستەفا/ ١٩٩٢،

٢-تابلۆکای شەرەفنامە/ عبد الرقیب یوسف - چاپی دووەم/ ١٩٩٨.

٣-ئەو هۆکارانەی مەسەلەی کورد پێك دەهێنن/ لازارییف/ سعد عبدالله کردوویە بەکوردی/ بۆ مێژوو/.

٤-کوردو کوردستان/ ئەبو القاسمی لاهوتی/ د. جەبار قادر لەڕوسیەوە کردوویە بەکوردی و تێبینی بۆ نوسیوە/ هۆڵەندە ١٩٩٨.

٥-چەمکی دەوڵەت و بزوێنەری مێژوو لەکۆمەڵگای کوردیدا/ عەتا قەرەداغی/ ١٩٩٩.

٦-پەیوەندی نێوان کوردو روسیا (کوردستانی قەفقاز یا سۆڤێتی) ئارام علی ستوکهوڵم/ ١٩٩٩.

٧-راپەڕینی شێخ سەعیدی پیران/ رۆبەرت ئۆلسن/ وەرگێڕانی بۆ کوردی ئەبوبەکر خۆشناو/ ١٩٩٩.

٨-ئاغاو شێخ و دەوڵەت/ مارتن ڤان بورنەسن/ کوردۆ لەئەڵمانیاوە کردوویە بەکوردی/ بەرگی یەکەم/ چاپی سێیەم/ سلێمانی ١٩٩٩.
٩-گەلێکی پەژمودەو نیشتمانی پەرت/ وەرگێڕانی لەعەرەبی و فارسیەوە م/ گۆمەیی/ لەئینگلیزیەوە/ حەویزی -سوید ١٩٩٨.
١٠- ستراتیژو کەسێتی نەتەوەیی کورد/ عەتا قەرەداغی/ سلێمانی ١٩٩٨.
١١-دەروازەی گۆڕینی کۆمەڵ/ بەیاد عبدالقادر/ بغداد ١٩٨٧.
١٢-مرۆڤ لەروانگەی مارکسەوە/ ئەریك فرۆم/ وەرگێڕ/ هەنگاو/ چاپی یەکەم ١٩٩٩.
١٣-گۆڤاری نڤار - ژمارە (٢) ساڵی یەکەم هاوینی ١٩٩٨.
١٤-گۆڤاری سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی/ ژمارە (٢) ساڵی حەوتەم مایسی ١٩٩٩ سلێمانی.

فاكتەرەكانی دروست نەبوونی دەوڵەتی كوردی

نەبوونی دەوڵەتێكی كوردی یان قەوارەیەكی رامیاری بۆ گەلی كورد، كێشەو گرفتێكی گەورەی نەتەوەی كوردە. كەتا ئێستاش كورد خەباتی بۆ دەكات و نەیتوانیوە بگات بەمافە رەواكانی خۆی. دیارە هەر لەدوای رووخاندنی دەوڵەتی (مادە)وە دەروونی كورد تووشی شكستی هاتووە بەرامبەر بەخۆی و بەرامبەر بەدەرەوەی خۆی. ئەوەش وای لێكردووە كەتووشی گرێكوێرەی مێژوویی و دەروونی بكات و دواجار خاوەنی كەسێتی تایبەتی خۆی نەبێت، بەڵام كورد بێوچان هەوڵی داوە بۆ بەدیهێنانی مافەكانی. ئەویش لەچوارچێوەی قەوارەیەكی رامیاری وا كە مافی رەوای خۆیەتی وەك هەر نەتەوەیەكی تر. سەدەی نۆزدەم بیست بۆ كورد دوو سەدەی تاڵ و تراژیدی و بێهوودە بوو لەنێوان داگیركردن و پەرتەوازەیی و دابەشكردن و خەڵەتاندندا ناڵاندوویەتی، كوردیش

بۆئـەوەی لەدەسـتی چووە هەمیشـــە بــێئومێد نــەماوەو هــەوڵی داوەو شۆڕش‌و راپەڕینی کردووەو قوربانی داوە بۆ گەیشتن بەمافەکانی بـەڵام تـا کۆتـایی سـەدەی بیسـتەم نـەیتوانیوە قەوارەیـەکی رامیـاری یـان دەوڵـەتێکی سەربەخۆ بۆ خۆی دروست بکات، دەتوانین ئـەو هۆکارانـە دیاری بکەین کە بوونەتە هۆی دروست نەبوونی دەوڵەتی کوردی:-

١-هۆکاری جیۆپۆلەتیك.

٢-هۆکاری ئابووری.

٣-هۆکاری کۆمەڵایەتی.

٤-هۆزی کورد.

٥-بزووتنەوەی کوردو رۆڵی سەرکردە.

٦-هۆکاری سەرکردایەتی.

٧-پەیوەندی نێوان تاکی کوردو سەرکردە.

٨-هۆکاری ناوخۆ.

٩-هۆکاری دەرەوە.

١-هۆکاری جیۆپۆلەتیك:

شـوێنی کوردسـتان‌و بەشـی جوگرافـی سیاسـی کوردسـتان کەوتۆتـە خواروو رۆژهەڵاتی ئاسیا. بەهۆی هەڵکەوتوویی شوێنەکەی لەنێو چەند نەتەوەیەکی جیاوازدا کە هەمیشە چاویان بڕیوەتە شوێنی کوردستان.

هـەر لەبەرەبـەیانی مێـژووەوە تووشـی سیاسـەتی دابـڕان و پچڕبـوون هاتووە، بەپێی شوێنەکەی کوردستان یەکێکە لەناوچە هەرە گرنگەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و لـەنێو جەرگـەی ئـەو مەڵبەندەدایـە، بـەدرێژایی مێژوو جێگـەی سـەرنج و چاوتێبڕین و تـەماعی نەتـەوەکانی دەوروبـەری بـووە (ئەگـەر فاکتـەری جیۆپۆلۆتیـك دەورێکـی کاریگـەر یـا کـەمی لەبڕیاردانی چارەنووسـی گـەلاندا هـەبێت، ئـەوا لێکۆڵینـەوەی مێـژووی کـۆن و نوێـی نەتـەوەی کـورد بەئاشـکرا دەریدەخـات کـە هەڵکـەوتی جوگرافـی شـوێنی کـورد لەسـەر ئـەم خاکـە دەوری بـەرچاوی هـەبووە لـەدیاریکردنی چارەنووسـی رابـردوو ئێسـتەدا) کوردسـتان لـەمێژە جەمسـەری نێـو دوو سێ دەوڵەتە (ئیمپراتۆریـەتی رۆمـانی و بـێزەنتی و عوسمانی و خەلافەتی عارەبان و ئێران). لەدوای جەنگی جیهانی یەکەم و دووەم باری جوگرافی سیاسی کوردستان گۆڕاو کوردستان بەش بەش کـرا. بەتایبـەتی دوای جـەنگی جیـهانی دووەم کـە کودرسـتانیان کـردە چوار پارچە، بەم جۆرە کوردستان بەو بوویەرە جوگرافیەی هەیەتی بووە بەشێك لـەژیانی نـاوخۆیی و پـەیوەندی نێـو دەوڵـەتی (تورکیـا، سـوریا، ئێران، عێراق) بـەوەش کوردسـتان تووشـی لێـك داپچڕانـی جوگرافـی، سیاسـی، فەرهـەنگی، نەتـەوەیی بووە کـە دواجـار بـووە هـۆی شـێواندنی جوگرافیای سیاسی کوردستان و نەبوونی سنوورێکی سیاسی و هەربۆیە ئاسـان نیـە بـەوردی رووبـەرە جوگرافیەکـەی بزانرێـت دیـارە شـوێنگەی

جوگرافی و جیۆپۆلەتیك كارێكی یەكجار زۆر گرنگ لەژیانی رامیاری كوردستان دەكات بۆیە دەتوانین بڵێین مێژووی ئەو وڵاتە بە بەرهەمی ئەم فاكتەرە دادەنرێ.

كوردستان هەر لەسەدەی شانزیەمەوە هەتا جەنگی جیهانی گۆڕەپانی پێكدادانی هێزەكانی هەردوو ئیمپراتۆریەتی سەفەوی (ئێران) و عوسمانی بووە، گەورەترین جەنگێ لەنێوان ئەو دوو دەوڵەتەدا رووی دابێت جەنگی (چاڵدێران) لەساڵی ١٥١٤ی زایینی بوو، ئەنجامەكەشی ئەوەبوو (یەكێتی جوگرافی خاكی كوردستان بەتەواوی تێك چوو) بەشی رۆژهەڵاتی كەوتە بن دەستی سەفەوییەكان و بەشەكەی رۆژئاواشی كەوتە ژێر دەسەڵاتی عوسمانیەكانەوە، دواتریش ئەم بەشە دوای كۆتایی هاتنی جەنگی جیهانی یەكەم و رووخاندنی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی، جارێكی دیكە دابەش كرایەوە بەشی هەرە گەورەی بەر توركیای تازە كەوت و بەشێكی دیكەشی خرایە سەر سوریا، ئەوەی كە ماشەوە (ولایەتی موصڵ) لەگەڵ لایەنەكانی بەغداو بەسرەدا، دەوڵەتی عێراقی ئەمڕۆیان لێدروست كرد، كوردستان بۆ وڵاتانی ئیمپریالی رۆژئاوادا شوێنێكی گرنگی ستراتیژی هەیە، چونكە لەوێ را (واتە لەكوردستان)ەوە دەكرێ هەڕەشە لەسنووری خوارەوەی یەكێتی سۆڤیەت و هەندێك وڵاتی رۆژئاوایی ئاسیا بەهۆی ناوچەی شاخاوی كوردستان و پەیوەستی سنوورەكەی بەدەوڵەتە داگیركەرەكانەوە وای

کردووە بەتایبەتی لەڕووی بەرگرییەوە شوێنێکی گرنگ بێت و بۆ مەبەستی تایبەتی دوژمنان بەکاربهێنرێ، دیارە دوژمن ئەو شوێنە شاخاویانەی بەکارهێناوە لەڕووی ستراتیژی و تەکنیکی سەربازییەوە دژی نەتەوەیەکی دی، دەوڵەتێکی دی، دیارە هۆی بوونی کانزای جۆربەجۆر بەتایبەتی نەوت و هەندێ کانزای‌تر هەروەها تێپەڕبوونی مەزنترین دوو روباری رۆژهەڵاتی ناوەڕاست دیجلەو فورات کە بەکوردستاندا تێدەپەڕی بێجگە لە دەریاچەکانی‌تر کە بایەخی ئابووری گرنگیان، هەیە تەنانەت کێشەی نێودەوڵەتی و بیکەنە هەڕەشە ئەم دژی ئەو، ئەو شوێنە گرنگەی کوردستان سەرنجی خەڵکی کوردستانی رانەکێشا بەڵام لەم دواییەدا و بەتایبەتی لای داگیرکەران بایەخێکی یەکجار زۆری بووە بەتایبەتی کە ئەمڕۆ باس هەر باسی نەوتە، دیارە زۆربەی چاڵە نەوتەکان دەکەونە سنووری خاکی کوردستانەوە، هەڵبەت شوێنێکی وەها کە کورد بۆ خۆی درکی پێ‌نەکردووە لەڕووی جوگرافی و گرنگی سیاسی‌یەوەو سوودی لی‌وەرنەگرتووە بۆ مەسەلەکەی، بەڵام دوژمن زیرەکانە شوێنی جوگرافی سیاسی کوردستانی خستۆتە خزمەت خۆیەوەو کوردستانی لەڕووی جیۆپۆلەتیکەوە کۆنترۆڵ کردووەو لەپێناو بەرژەوەندییەکانیدا بەکاری هێناوەو نەیهێشتووە بەهیچ شێوەیەك کوردستان سنوورێکی جوگرافی سیاسی هەبێت.

٢-هۆکاری ئابووری:

ئابووری بەشێکی گرنگە بۆ ژێرخان و سەرخانی دەوڵەت و هۆکارێکی کاریگەرە لەدیاریکردنی پێکهاتەی کۆمەڵ و سیستەم و پرۆسێسی پێشکەوتن. کوردستان خاوەنی ئابوورییەکی سروشتی و کانزایی یە سەرەڕای چڕی دارستانی و دەریاچەکانی و شاخەکانی کە زیاتر لەنیوەی تۆپۆگرافیای کوردستان پێك هاتووە واتە دوای نەوت و کشتوکاڵ گەورەترین کەرتی ئابووری پێك دەهێنێ، سەرەڕای ئەو ئابوورییە پێگەی ئابووری کوردستان پێگەیەکی کۆنەو کاریگەری کردۆتە سەر کەمی بەرهەم هێنان بەهۆی نەبوونی سیستەمێکی ئابووری جێگیر ئەمەش وای کردووە کە ئابووری کوردستان سیفەتێکی تەقلیدی وەربگرێت، دیارە ئابووری کوردستان وەك یەك بەڕێوەناچێت هۆیەکەی دواکەوتوویی پیشەسازی‌یەو ئابووری کوردستان زیاتر لەسەر کشتوکاڵ و ئاژەڵدارییە چونکە ئەو ناوچانەی نەوت و کارگەی پیشەسازی لێیە زیاتر دەکەونە بن دەستی دەوڵەتە داگیرکەرەکانەوە، ئەو هۆیانە وای کردووە کە دواکەوتوویی پەیوەندیەکانی کۆمەڵایەتی ئێستای لێ‌بکەوێتەوەو چینی پیشەیی و هۆشیاری لەهەناوی بەرهەمی خۆماڵیدا لەدایك نەبێت، چونکە کورد لەلایەن دەوڵەتە داگیرکەرەکانەوە دەچەوسێتەوەو درەنگتر بەئاستێکی زۆر کەمتر لەنەتەوەی باڵادەست پێش دەکەوێت، چونکە کورد لەلایەن دەوڵەتە داگیرکەرەکانەوە دەچەوسێتەوەو درەنگتر بەئاستێکی زۆر کەمتر لەنەتەوەی باڵادەست پێش دەکەوێت، ئەو

ناجێگیری و پەرتەوازە ئابوورییە کارێکی خراپی کردۆتە سەر کۆکردنەوەو یەك نەگرتنی گەلی کوردو چالاکی خەباتە سیاسیەکەی لەپێناو گەیشتنی بەمافە نەتەوەییەکانی گەشەنەکردنی ئابووری دەبێتە هۆی لاوازی هۆشیاری نەتەوەیی و دواتر دارمانی ژێرخانی ئابووری کەواتە دەتوانین بڵێین لەکوردستاندا پێشکەوتن رووی نەداوە لە ئابووریدا، بەوپێیە پێشکەوتن روونادات بۆ بیرکردنەوە لەدروست کردنی یان پێکهێنانی دەوڵەتێکی کوردی.

٣-هۆکاری کۆمەلایەتی:

بەهۆی پشێوی لاوازی باری ئابووری کوردستان و نەبوونی سیستەمێکی تۆکمەی ئابووری یان ئوتارکێکی ئابووری، هەمیشە باری کۆمەلایەتی بەر لادان و پەرتەوازەیی کەوتووەو جێگیری بەخۆیەوە نەدیوە. بۆئەوەی پێکهاتەی کۆمەلایەتی خۆی لەو قۆزاخە ئابوورییە سەربەخۆیەدا دروست بکات کە کۆمەڵ تیایدا سیستەمی ئابووری خۆی تیا دروست دەکات و لەهەمان کاتدا گەشەی پێدەدات و دەشیپارێزێت، بۆیە کۆمەڵی کورد کۆمەڵێکی شل و شێواوو ناجێگیر دەبینرێت و کۆمەڵگای کورد نەبووەتە کۆمەلایەتی، دیارە ئەوەی ناوچە کوردنشینەکانی پێی دەناسرێتەوە لەو ولاتانەدا نزمی ئاستی گەشەکردنی پەیوەندیە کۆمەلایەتیەکانەو شێوەی پێکهاتەی کۆمەلایەتی کۆمەڵگەیە؛ هەروەك چۆن ئابووری

کوردستان لە بەشە جیاجیاکان وەك یەك نیە ئاوەهاش پەیوەندی کۆمەلأیەتی لەبەشەکانی کوردستاندا وەك یەك نیە بەهیچ جۆرێك هۆشیاری کۆمەلأیەتی بەئاستی ولأتە داگیرکەرەکانی گەشەی نەکردووە. هۆکەی دەگەڕێتەوە بۆ ئەو بارودۆخە نەگونجاوو ناهەموارەی کەچەندین سەدەیە کورد پێیدا دەڕوات. شەڕی بێپسانەوە سەرکوت کردنی خوێناوی راپەڕین و شۆڕشەکان کۆچ پێکردنی بەزۆر پەرتەوازەو دوورخستنەوەی خێزان و هۆزی کورد بۆ ناوچەکانی دوور لەشارستانیەت، کە دواجار بووە هۆی وێران بوونی ولأت و چۆڵ بوون و دابەزینی توانای بەرهەم هێنان و دووربوونەوەی پەیوەندی یە کۆمەلأیەتیەکان لەچوارچێوەیەکی پتەوو تۆکمەدا دروست نەبووە ئەو توێژانەی وەرنەگرتووە کەپێی بڵێن کۆمەڵ. کۆمەلأیەتی، کۆمەڵگای تەواو بەهۆی دووری کۆمەڵی کورد لەیەکترییەوە، ئەوەش لەژێر پیادەکردنی سیاسەتی پەرتکەو زاڵیە)دا بەڕێوەچووە کە دوژمن نەیهێشتووە دوو هۆز ببن بەیەك و یەکگرتن لەنێو کورداندا دروست ببێت، دیارە دواکەوتوویی ئەو پەیوەندی یە کۆمەلأیەتیەی کوردستان لەسەر پێگەیەکی ئابووری کۆن و جێگۆڕکێ دامەزراوە، ئەمەش سیفەتێکی تایبەتی داوە بەئابووری تەقلیدی کوردستان، واتە ژێرخانی ئابووری پتەو دروست نەبووەو هەمیشە بەرلێدان کەوتووە، کوردستان لەڕووی پێکهاتەی کۆمەلأیەتی و تەنانەت نەتەوەیی یەوە ولأتێکی یەکجار

ئالۆزەو بووەتە جێگەی چەند نەتەوەیەکی جیاجیاو چەند دین‌و ڕێبازێکی جیاجیا، ئەویش بەهۆی ڕێگەی هات‌وچۆگەرانی نێوان ئاسیاو ئەوروپا وا بووە واتە هەندێك لەو هات‌وچۆکەرانە لەبەر هۆی تایبەتی لە کوردستاندا جێگیرو نیشتەجێ بوون، دیارە (تەعریب‌و تەتریك‌و تەفریس کردنی ناوچەکانی کوردنشین ئەویش بەهۆی کۆچ پێکردنی کوردەکان لەزێدی خۆیانداو نیشتەجێ‌کردنی نەتەوەکانی دی لەشوێنیان کەپێکهاتە کۆمەڵایەتی‌و نەتەوەیی‌یەکەی لەنێو بۆتەی ئەو بیانیانەدا لەدەست داوە بەهۆی جێگۆڕکری‌و ڕاماڵینیان نەتوانراوە ژیانی باری ئاستی کۆمەڵایەتی خۆیان ببینن‌و ببنە کۆمەڵگایەکی ڕێکخراوو تۆکمە کە بتوانن لەوێوە ئامادەباشیان تیادا بێت بۆ پێکهێنانی دەوڵەتێکی کوردی، کوردستان بەدرێژایی مێژوو لەنێو داگیرکەراندا ئەم دەست‌و ئەو دەستی پێکراوە جارێك یۆنانیەکان‌و جارێکی دیکەش عەرەب فەرمانڕەوایی‌یان تێدا کردووە. دەمێ تورکە سەلجوقییەکان‌و دەمێکی دیکەش مەغۆلەکان دەستیان بەسەردا گرتووە. سەردەمێ نەتەوەکان و سەردەمێکی دیکەش سەفەوییەکان‌و عوسمانیەکان داگیریان کردووە دوای کۆتایی پێهاتنی دەسەڵاتی ئەو فەرمانڕەوایانە هەموویان وڵاتیان چۆڵ کردووەو بەجێیان هێشتووە ژمارەیەکی کەمیان ماونەتەوەو بەتەواوی جێگیربوون‌و دواتریش بوون بەبەشێك لەدانیشتوانی کوردستان، ئەمەش بووەتە هۆی شل‌و شێواوی

پێکهاتەی کۆمەڵایەتی کۆمەڵی کوردیو کە دواجار بەلاوازی ماوەتەوەو بەژێر دەستەییو کۆیلەتی رازی بووەو هەمیشە لەحاڵەتی بەرگریدا ژیاوەو نەتوانراوە کۆمەڵێکی یەکگرتوو بۆ پێکهێنانی یەکێتییەکی کۆمەڵایەتی سەربەخۆ. یان دروست کردنی دەوڵەتێك (ابن خلدون) بۆ ئەو حاڵەتە دەڵێ: (لە شارێکدا کەهۆزی زۆی تیا دا بێت یان کۆمەڵی جیاجیای لەخۆگرتبێ زەحمەتە بتوانرێ دەوڵەتێکی بەهێزی جێگیر دروست بکرێت) سیاسەتی دوژمن ئەوە بووە کوردێك دژایەتی کوردێکی تر بکاتو هۆزێك دژایەتی هۆزێکی دیکەو ئیمارەتێك دژایەتی ئیمارەتێکی دی بکات، بۆئەوەی لەجەنگدا بنو بیر لەیەکگرتنو پێکەوەژیان نەکەنەوە. بەڕاستی ئەو سیاسەتەی دوژمن لەکوردستاندا زۆر زیرەکانە پیادەکراوەو بەڕێوەچووە سەرەڕای ئەوەش باری کۆمەڵایەتی کورد بەهیچ شێوەیەك گەشەی کۆمەڵایەتیو مێژوویی بەخۆوە نەدیوە تووشی بازدانی لابەلا بووەو لەکۆمەڵگای خۆی نامۆ بووە. کۆمەڵێکی پاشماوەیە لەکۆمەڵگای نیمچە دەرەبەگ واتە هێشتا ئەو پەیوەندیە کۆنە هەر ماوەو شێوە سیستەمێکی کۆمەڵایەتی کورد پێك دەهێنێو لەو سیستەمەدا تووشی گێژاوی یان گرێکوێرەی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگاتی کورد بەدی دەکرێت هێشتا مانەوەی پەیوەندی خێڵەکییە کە سیستەمێکی دەرەبەگایەتی لەژێر خۆیەوە شاردۆتەوە ئەو پێکهاتە کۆمەڵایەتیە کە رێو رەسمی مێژوویی هەیە بەناو جەرگەی

کۆمەڵگای کوردەواریدا شۆڕبۆتەوەو شوێن پەنجەکانی بەئاشکرا لەسەر ژیانی گشتی گەلی کوردو هەر تاکێکی کوردیش دیارە بۆ کورد سەر بە عەشیرەت بوون واتە هەستی خێڵەکی لەپێشەوە دێت و لەپێشەوەی هۆشیاری نەتەوەیی و کۆمەڵایەتی و ئایینی‌یەتی ئەمەش بارێکی سلبی کردۆتە سەر ژیانی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگای کوردی کە کۆمەڵێکی سەرلێشێواوی سست و لاوازی لێ‌دەربچێت و ببێتە کۆمەڵێکی داخراوی خۆخۆرو دەرەوەی خۆی نەبینێت و لە پرۆسەی گەشەکردنی کۆمەڵایەتی بێ‌بەری بێت دوایش لەپرۆسەی بوون بەدەوڵەت بێ‌بەش بێت.

٤- هۆزی کورد:

پێکهاتەی کۆمەڵگای کورد پێکهاتەیەکی خێڵەکی و ئاڵۆزەو لەناو چوارچێوەی سیستەمی دەرەبەگایەتیدا خۆی دەنوێنێت و پەل‌وپۆی هاویشتووە بۆ دەروونی هەموو تاکێکی کورد بەرچاوترین خاسیەتێك کە لەسیستەمی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگای کوردی بەدی بکرێت هێشتا مانەوەی پەیوەندی خێڵەکی‌یە لەسیستەمی دەرەبەگایەتی لەژێر خۆیەوە حەشار داوە، مانەوەی ئەو پەیوەندیە کارێکی سلبی کردۆتە سەر کۆمەڵ و شۆڕشی کورد، دیارە هۆز لەدروست بوونی کۆمەڵ و هەرەمی دەوڵەتدا رۆڵێکی سەرەکی دەبینێ. کۆبوونەوەی هۆزەکان لەنێو خۆیاندا کۆبوونەوەی خوێن و نەسەبەو پێکەوە گرێ‌دانی هۆزو سەرۆك هۆزەکانە.

هەر ئەو پەیوەندیە خوێنی‌یەیە کەسیستەمی هـۆز بـەڕێوە دەبـات. لای هـۆزی کورد ئەو پەیوەندیە خوێنی‌یـە دروسـت نـەبووەو بـرای خوێنـی لەدایك نـەبووەو لەبنەماڵەی هـۆزداو کۆبوونـەوەی خوێن و نەسـەب پێـك نـەهاتووە بـۆ یـەکگرتنی هۆزەکـانی کـورد لـەنێو خۆیـاندا شـێوەی (ئیتنکراسـیۆنی- یـەك نـەگرتنی هـۆز)ی وەرگرتـووەو هەمیشـە دوورکەوتنەوە لەیەکتری لەئارادا بووە.

تەنانـەت زۆرینـەی هۆزەکـان ملیـان بـۆ رابـەری بزوتنەوەیـەکی کـورد کـەچ نەکردووە. لەبەرئەوەی لەهۆزی خۆیان نەبووە یان بەهۆی جیاوازی بیری ئایینیی و مەزهەبیەوە یان سەر بەسنووری جوگرافیای هۆزایەتی‌یەکەیان نەبووە ئەمـەش گـرژی خسـتۆتە نێـوان تـاك و تـاکی کـورد/ هـۆزو هـۆزی کورد، سـەرۆك خێـڵ و رابـەری بزوتنـەوەکان/ ئەمـەش واتـەی پـەرش و بڵاوی و گرژیەك لەپێکهاتەی هـۆزدا دروست بـووە، دیـارە هـۆی نـاوخۆی باری هۆز دەگەڕێتەوە بۆ گرژی ناوچەکە واتـە کوردستان کەناوچەیـەکی شـاخاوییە هـۆزی کوردیـش بـۆ بـەخێوکردنی ئاژەڵـەکانیان کەپیشـەی سەرەکی لادێ نشینەکان و بەتایبەتی هۆزەکان، کە لەشوێنێکی تەسـکی کشـتوکاڵیدا ئاژەڵـەکانیان بـەخێو دەکـرد، ئەمـەش وای کـردووە کەبـەروبووم و بژێـوی ژیـانی رۆژانـەیان کـەم بێـت بۆئـەوەی بەرهـەمی ئاژەڵییان زیاد بکات پێویستیان بەشوێنێکی فراوانە بـۆ بـەخێوکردنی ئاژەڵـەکانیان و بـەهۆی سـنوربڕینی هـۆز لـەپێناو بـەخێوکردنی ئـاژەڵدا

دەبـووە شـــەڕو پێــك دادان ئەمـــەش وای كــرد كــە هۆزەكـــان لەیـــەك دووربكەونـەوەو گۆشـەگیربن لەوێشـەوە وای كـرد كـە پێكهاتـەی هـۆزی كورد بەداخراوی بمێنێتەوەو هـەر هۆزێـك بجـەنگێ لـەپێناو سـنووری) هۆزی خۆیدا بۆ پێكهێنانی ئەو ئامانجە ئابووریـە، هۆزەكـان چەكداریان دروست دەكرد بۆ پاراستنی سنوورو بەرژەوەندیەكانیان. هەتا سنووری ئاژەڵداری زۆرو فراوان بێت ئەوا سنووری ئەوا سنووری (هۆز) بەناچاری فراوان دەبوو ئەمەش واتای جەنگی دەنواند لەنێو هۆزەكاندا كەدواجار دەبووە جـەنگی درێژخایـەن لـەنێوانیاندا، لێرەدا دەتوانین دوو هۆكـاری جیاواز دیـاری بكـەین بـۆ دروست نـەبوونی ڕۆحـی كۆمەڵایـەتی و دوورو نزیكـی تاكـەكانی هـۆز لـەرەوتی بوون و نـەبوونی بەكۆمـەڵ بوونـی هـۆزی كورد.

أ- هـۆزی كـورد بایـەخی بەكشـتوكاڵ نـەداوە بـەڵكو هـەر بایـەخی بەئاژەڵداری داوە، كشتوكاڵ كـاری زۆر دەوێ و كـاری هەرەوەزیشـی دەوێ كە لەوێدا سۆزو هاریكاری و پەیوەندی پتەو دروست دەبێت كەنەسـەب و بـرای خوێنـی پێـك دێـت و لەهـەمان كـاتدا هەسـتی نەتەوەیی و نیشتمانی بەهێز دەكات.

ب- هـۆزی كـورد بایـەخی بـەئاژەڵداری داوە، ئـاژەڵداری لەجێگایـەكی تەسكدا، ئەمەش ئەو هەستەی لای كورد دروست كردووە كە (ئێمە دژی ئەوانی‌تر بین) هـەروەك ئیسماعیل بێشكچی دەڵـێ، ئاژەاڵداری

تواناكاری ئەوەی تیادایە كەپەیوەندی پێشبخات لەنێوان هۆزەكاندا لەوشێوە پەیوەندیانەش كەشێوەی خۆبەخۆیی لێ پەیدا بووەو دەبێ كەتەنها بیر لەخۆیان و خێزان و هۆزەكانیان بكەنەوەو بیر لەشتی‌تر نەكەنەوە ئەمەش پێی دەڵێن: (ژیانی سەربەست) هەروەك ئیسماعیل بێشكچی دەڵێ، واتە هەستی پێكهاتن و پێكەوە ژیان و هەستی نەتەوەیی و بیركردنەوە لەسەربەستی گەل و یەكگرتن نەهاتۆتە ئاراوە بەهۆی باری ئابووری بەرهەمی ئاژەڵداری.

دیارە هەموو دەستێوەردانێكی دەرەكی بۆ نێو هۆزو سیستەمی ناوەوەی هۆزو سیستەمی ناوەوەی هۆز كردارێكی فعلی راستەوخۆی پێكهاتەكەی كەمەرجێكی بنەڕەتیە لەتێگەیشتن لەگەڵ داگیركەراندا بەجۆرێكی‌تر هۆز دەبێتە كۆیلەی ئەوەی داگیری دەكات واتە كۆیلەی هۆزەكانی‌تر ئەمەش ئەوكاتە روودەدات كە نەتوانێت سیستەمی ناوەوەی بپارێزێت دژی داگیركەران، لەم حاڵەتەشدا هۆز ناسنامەی خۆی دەدۆڕێنێت، ئەو كۆمەڵەی كەلەو بارودۆخە ئابووری و كۆمەڵایەتی و رۆشنبیری‌یەدا پێ‌گەیشتوون و ژیانیان بردۆتە سەر دەبنە خۆخۆیی و تەنها بیر لە سەربەستی خۆیان دەكەنەوەو بیر لەهۆزایەتی خۆ دەكەنەوە، كە ئەمەش داخراوی دروست كرد واتە (كۆمەڵگایەكی داخراو) بۆ سەربەخۆیی و سەربەستی نیشتمان دەبوایە تاكی كورد ببەخشیایە بەسەربەستی بۆ نیشتمان بەڵام لای كورد / تاكی كورد / هۆزی كورد / سەرۆك هۆز / ئەوە

بەدی نەکراوە هەربۆیە سەربەستی نەتەوەیی و درك كردن بەسەربەستی نیشتمان هەستی پێنەکراوەو سەربەستی نیشتمان قوربانی سەربەستیی داخراوی تاکە کەس و هۆزکراوە، کەئەمەش پرۆژەیەکی ناوەوە بووە بۆ کوشتنی هۆزو - هۆز، ناتەبایی و نارێکی هۆز لەو درزانەوە پەیدا بووە کە زیاتر ناوچەیی بوو/ جوگرافی بەرژەوەندی بوو/ ململانێی سەرۆك هۆز بوو/ ئەمەش وای کرد کەرۆڵی کۆبوونەوەو یەککگرتن لەدەست بدەن و هەڵەپەی ئیماراتی بکەن وەك لەوەی هەڵەپەی دەوڵەت بکەن یان قەوارەی سیاسی بکەن، هەرەمی پێکهێنانی سیستەمی دەوڵەتی کورد بەتایبەتی لەسیستەمی هۆزایەتیدا هەرەمێکی سەرەو خوارە لەسەرەو بۆ خوارەوەیە نەك لەخوارەوە بۆ سەرەوە، کە ئەمەش دواجار وای لێهاتوە لەدەوڵەتەوە بۆ ئۆتۆنۆمی واتە (لە پیریەوە بۆ منداڵی) نەك لە (منداڵیەوە بۆ پیری) وەك لەم شێوەیەدا دیاری دەکەم:-

هەرەمی سیستەمی دەوڵەتی کورد (هۆزایەتی):-

*دەوڵەت....... دەوڵەتی ماد

*ئیمارەت .... بابان سۆران... هتد

*کۆمار.......... کۆماری سوور/ کۆماری مهاباد

*ئۆتۆنۆمی .... هەرەسی ١٩٧٤

*تۆنۆمی راستەقینە...........

- حکومەتی هەرێم

ئـەو دەسـتەواژە هەرەمی‌یـە شـیرازەی بـوون بەدەوڵـەتی تێکـداوە. نەدەشتوانرا یەکێتی‌یەکی سیاسی لەنێوان هۆزەکاندا پێك بێت لەسەر ئاستی سەرۆك هۆزەکان تەنها ئەوە نەبێت کەسەرۆك هۆزەکان ملکەچی هـەندێکی‌تر بوونایـە یـا هـەندێ لەدەسـەڵاتەکەیان بدایـە بـەوی‌تر بـۆ سـەرکردایەتیەکی یـەکگرتوو، کەئەمـەش زۆر زەحمـەت بـوو بـەهۆی سروشتی پێکهاتەی ناوەوەی هۆز خۆی، ململانێ بەر شتێکی گەورەیە لەنێوان هۆزەکاندا لەپێناو ناودەرکردن و نەسەب و شەرەفدا.. نەتوانراوە یەکێتی‌یەکی سیاسی دروست ببێت تەنها لەحاڵەتێکدا نەبێت ئەویش یەکێك لەو هۆزانە زۆر بەهێز بوایەو بەوشێوەیە کە هەموو هۆزەکانی‌تری بخستایە ژێر رکێفی خۆیەوەو باجی بسەندایە ملیان کەچ کردبا بۆ سەرۆکەکەی کەئەمەش هەنگاوێکی گرنگە بۆ پێکهێنانی ناوەند، دیارە سەرۆك هۆز هەموو شتێك بووە لەهۆزدا واتە زۆرجار دەبووە رابەری شۆڕشێك یان بزوتنەوەیەك ئەویش لەژێر سیستەمی هۆزایەتی و ئایینی‌یەوە. ئەم سیستەمە داخراوە وای کردبوو ئەوانەی دەوروبەری گەر لەپێناو خیانەتیشدا بوایە رادەپەڕین و دووی سەرۆك هۆز دەکەوتن، سەرۆك هۆز نەیدەتوانی ستراتیژی دوور دابنێت بەڵکو هەر دەستەو تاقمەکەی خۆی دەبینیەوەو بەهۆی گرژی مێژوویی و سەرکردایەتی خێڵەکی‌یەوە بەرامبەر رووداوەکان هیچی پێ نەدەکراو شکستی دەهێناو

زۆرجار دەبووە داردەستی دوژمن و کەسایەتیەکی خۆبەدەستەوەی لێ دەردەچوو، سەرەڕای ئەوەش بەهۆی دەمارگیری هۆزیەوە لەنێو هۆزێکدا کە لەسەرەوە بۆ خوارەوەو لەخوارەوە بۆ سەرەوە ئەو دەمارگیرییە چڵ و پۆپی خۆی دروست دەکرد، واتە تاکێك لە هۆزێکدا هیچ نەبوو بەرامبەر سەرۆك هۆزەکەی بەڵام بەرامبەر هۆزێکی تر سەرکردەیەك بوو واتە خۆی بەسەرکردەیەك و دەسەڵاتێك دەبینی لەوی تر ئەویش پاڵپشت بەهۆزەکەی هۆزێکی تریش هەمان هەرەم و هەمان بۆچوونی هەبووە، کەئەمەش زەمینەی نزیك بوونەوەی لەیەکتری نارەخسێنێ لێرەدا پێشەوایەتی یان رابەرایەتی بەشێوەیەکی پەرش و بڵاو بوو لەڕێی فووکردن بەخۆداو لەژێر کاریگەری هۆزایەتیدا کە ئەو شێوەیە وای کردووە یەکێتی هۆز دروست نەبێت و نەتوانن بیر لەدەوڵەتی کوردی بکەنەوە.

٥-بزوتنەوەی کورد رۆڵی سەرکردە:

کورد بۆئەوەی ئەوەی لەدەستی چووە بیسەنێتەوە هەستا بەشۆڕش کردن لەپێناو سەربەخۆیی کوردستانداو شۆڕشیش نەیتوانیوە هەنگاوی ستراتیژی بنێت بۆ دەستەبەرکردنی سەربەخۆیی کرودستان لەنێوان ئەو دووبەرداشەدا کۆمەڵی کورد کۆمەڵێکی بێهێزی لاوازی لێ دەرچوو، شۆڕشەکانی کورد لەنێو ئەو دوو چەمکەدا تووشی نوشستی و

هەستانەوە هاتووەو چارەسەری تەواویان پێنەبووە بۆ داواکاریەکان یان بۆ هەلورەوتەکانی مێژوو یان بۆ بنیات نانی دەولەت، زۆرجار شۆڕش بەهەرەمەکی بەرپابووەو بەناچاری چووەتە پێشەوە بێئەوەی دوورونزیکی خۆی لێك بداتەوەو ئەرێو نەرێیی خۆی بزانێت، واتە بێبیرکردنەوە شۆڕشو راپەرینەکانیان گرتبووە ئەستۆ، بەمەش دیارە بزوتنەوەکانی کورد لەهەلومەرجی تایبەتی خۆیاندا نەبوونو ئەو زەمینەیەش خۆش نەبووە یان لەبار نەبووە بۆ شۆڕش یان بۆ راپەڕین واتە بەپێی پرۆسێسی گەشەی کۆمەلایەتی شۆڕش نەکراوە بەلکو لەژێر فشاری دەرەوەدا بەناچاری دەستکراوە بەشۆڕش هەربۆیە زۆر جار شۆڕشێکی گەورە دەپوکایەوە، زۆرجار مێژوو هەلیداوە بەکۆمەلانی خەلك کەشۆڕش بەرپا بکەنو لەگەل ڕەوڕەوەی مێژوودا هەلبکەنو لەگەل هەنگاوەکانی مێژوودا بەرەو بوون بەدەولەت بچن، بەلام سەرکردە یان رابەری کورد ئەو ئامادەباشیەی تیادا نەبووەو ئەو هەلە مێژوویییانەی چارەسەر نەکردووەو گەشەی بەبزوتنەوەکەی نەداوە بەلکو دواکەوتووە لەرەوڕەوەی مێژوو، یان سەرکردە ئامادەباشی تیا بووە بۆ بەرپاکردنی شۆڕشو گرتنەدەستی رابەرایەتی بەلام کۆمەلی خەلك ئەو ئامادەباشیەیان تێدا نەبووە کە لەگەل داواکاری سەرکردەکاندا هەل بکەن واتە پێبەپێ رووداوەکان بڕۆنو دوانەکەون لەمێژووی بوون بەدەولەت، ئەمەش بەدرێژایی مێژوو بووە بەنەخۆشییەکی دەروونیو

تووشی کۆمەڵگای کوردی هاتووەو وای لێکردووە مەودای بەدەوڵەت بوون دوورتر بێت و ئاڵۆزتر بێت و تووشی شکستییە یەک لەدوای یەکەکان ببێت، نە سەرکردە متمانە بەخەڵکان بکات و نەخەڵکانیش متمانە بەسەرکردە بکەن و دواجاریش گلەیی و گازندە دەگرنە مێژوو و مێژوو تاوانبار دەکەن، واتە (غەدری مێژوویی) دەکەنە بەهانە کە ئەمەش پاساو هێنانەوەیەو خۆگێل کردنە بۆ هەڵەی سەرکردایەتی یان هەڵەکانی کۆمەڵ خۆی.

زۆربەی بزوتنەوەکانی کورد لەژێر تێکەڵاوی ئایدۆلۆژی جۆربەجۆرو کاریگەری دەرەوەی ئاوەزی کوردی بەرپاکراون بەهیچ شێوەیەك مۆرکی چینێکی کۆمەڵگای کوردی پێوە دیار نەبووە لێرەشەوە هیچ ئایدۆلۆژێکی کوردی خاوەنی چینێکی تایبەت بەخۆی نەبووە بەڵکو هەمیشە ئایدۆلۆژەکان لەدەرەوەی هەناوی کۆمەڵگای کوردەوە دەهاتنە ناوەوەی هەناوی کۆمەڵگا، ئەمەش وای کرد کەچارەسەر بۆ برینو کێشەکان نەدۆزرێتەوەو جوڵانەوەکان لەواقع نامۆ بن و دوور بن لەکۆمەڵگای کوردیو دواجار خیانەت و خۆبەدەستەوەدان و بێئومێدی لێ پەیدا ببێت چونکە چینێك لەکۆمەڵگای کوردی هاوچەرخدا باڵادەست نیە. ئەمەش بووە هۆی ئەوەی یەکێتییەکی سیاسی دروست نەبێت بۆ سەرکردایەتی خەباتی رزگاری خوازانە لەپێناو دروست کردنی دەوڵەتی کوردیدا.

٦-هۆكاری سەركردایەتی:-

دیارە سـەركردایەتی گـەورەترین رۆڵ دەبینێـت لـەرەوڕەوەی مێـژوودا و بەرەو پێشەوەبردنی كۆمەڵگا بۆ ئامانجە ستراتیژی و بەرژەوەندییەكانی كۆمەڵ و لەوێشەوە بۆ هاوپەیمانی خەڵك بۆ بوون بەدەسەڵات و دەوڵـەت. لەبەرئـەوەی كۆمـەڵگای كـوردی پرۆسیسـەكانی یاسـای پێشـەكەوتنی كۆمـەڵی بـەخۆوە نـەدیوە. دیـار بووە سـەركردایەتیش لـەو بوویەوە تاڵـە بــەدەر نــەبووەو بــازدانیش بەســەر ئــەو كۆمــەڵگا ترادیســیۆنالەدا سـەركردایەتی تووشـی لادان و سەرلێشێواوی دەكـات و پـەیوەندی نێـوان سەركردەو تاكە كەسی كورد دوور دەبێت واتە ئەو پەیوەندییە رۆحییە دروست نەبووە.

پەیوەندی نێوان سـەركردەو تاكەكەسـی كـورد پەیوەندییەكی (سۆز) ی كـرچ و كاڵـەو نەبۆتـە پـەیوەندی رۆحـی نێـوان بـاوك و كـوڕ یـان پـەیوەندی لەنێوان سەركردەو تاكە كەسـی كـورد هەربۆیـە كە سـەركردە دووچـاری رووخان هاتووە شۆڕشێك تووشی رووخـان هـاتووە لەوێشەوە دەروونـی تاكە كەسـی كـورد تووشـی بێئومێدی و شكسـت هـاتووەو تووشـی ئـەو گرێكوێـرەی ئـەو (ناپەیوەندییـە رۆحـی)یـە بـووە كـە دواجـار وای لـێهاتووە تاكـە كـەس لەسـەركردە جـودا بێتـەوەو دووری لـەنێوانیاندا دروسـت ببێـت و تاكە كـەس حەوسـەڵەی نـەبێت شـۆڕش بكـات و دووی

سەرکردە بکەوێت، دوژمنیش ئەو هەلەی قۆستۆتەوەو نەیهێشتووە پەیوەندی نێوان تاکە کەسی کوردو سەرکردە دروست ببێت یان پتەو ببێت هەربۆیە ئەو پردەی نێوانیانی تێك داوە یان بەهۆی کوشتن و لەسێدارەدانی سەرکردەو دوورخستنەوەی شۆڕش و خاکی کوردستانەوە یان بەهۆی مالی کردنی کۆمەلی کورد لەلایەن دوژمنەوە بەرامبەر بەشۆڕش ئەویش بەهۆی گرێدانی کۆمەلی کرود بەهۆزو ئیماراتەکانەوە یان بەهۆی سەرۆك هۆزەکانەوە (جاش/ شۆڕشی چەواشە) دروست بکات و کە لەو نێوەندەوە توانیویەتی گورزی کوشندە بوەشێنێت بەشۆڕش و سەرکردایەتی کورد، کە دواجار بێئومێدی دروست بووە چ لای سەرکردەو چ لای تاکی کورد ئەم بۆ ئەو، سەرکردایەتی لەژێر سیستەمی فیودالیداو پاشماوەی فێودالیداو هۆز بەڕێوەچووەو دیاریشە هەر سەرۆك هۆزێك یان سەرکردەی راپەڕینێك یان میری ئیمارەتێك ملی بۆئەوەی بەرامبەری کەچ نەکردووە بۆ بەرژەوەندی گشتی و هەر کەسە بۆ خۆی سەربەخۆیی خۆی ویستووەو خۆشی بەسەرکردەیەکی جیاواز زانیوەو پەیوەندیە کۆمەلایەتیەکان تێك شکاون و هەوڵ نەدراوە سەرکردایەتیەکی یەکگرتوو دروست ببێت بۆ پێکهێنانی دەولەتێکی کوردی.

٧-پەیوەندی نێوان تاکی کوردو سەرکردە:

کۆمەڵ بۆ سەرکردەیەکی لێهاتوو ناگاتە مەرامەکانی و هەروەها سەرکردەش بێ کۆمەڵ هیچ بایەخی نابێت و هیچ رۆڵێك نابینێت لەکۆمەڵگادا، بایەخداری و پێداویستی سەرکردە لەپەیوەندی روحی‌یەوە پەیدا دەبێت کەتاك و سەرکردە پەیمانی رۆحی دەبەستن واتە پەیوەندی رۆحی لەنێوان تاك و سەرکردەدا بتوانێت رۆڵی سەرکردایەتی و لەهەمان کاتدا دەسەلات بگرێتە دەست. پالپشت بەو هێزەی کە لەکۆمەڵەوە وەری‌دەگریت و کە لەسەر ئەو پەیوەندیە رۆحی‌یەوە کە دامەزراوە، زۆربەی سیستەمی سەرکردایەتی لەمێژوودا بەتایبەتی ئایینی بەو رەوتەدا بەرێوەچووە تا گەیشتوونەتە دەسەلات و دروست کردنی دەوڵەت ئەو پەیوەندیە رۆحی‌یە لای کورد دروست نەبووە لەنێوان تاکی کوردو سەرکردەدا. ئەویش بەهۆی تێنەگەیشتنی لەو چەمکە دوایش بەهۆی دابڕانی سەرکردە لەتاك لەلایەن دوژمنەوە ئەو پەیوەندیە پێك نەهاتووەو نەگەیشتۆتە حاڵەتی تێکەڵاوبوون، زۆرجار هۆکاری دروستنەبوونی ئەو پەیوەندیە رۆحییە لەسەرکردەدا بەدیدەکرێ ئەویش بەهۆی ئەوەی کە سەرکردەی بزوتنەوەکان زۆربەیان هەلی‌مێژوویی و رۆڵی مێژووییان لەبەرچاو نەگرتووە واتە نەبوونەتە جوڵێنەری مێژوو بۆ بەگەڕخستنی کۆمەڵ لەپێناو گەیشتنی بەمێژوو لەهەمان کاتدا نەشیتوانیوە رۆحی تاکە کەسی کورد داگیر بکات و بیخاتە خزمەت مەسەلەکەیەوە هەربۆیە جیاوازیەك دروست بووە لەنێوان ناهۆشیاری

سەرکردەو گەمژەیی کۆمەڵ، یان زۆر جار حاڵەتی وا دروست بووە کە کۆمەڵ هوشیار بێتو سەرکردە لەو ئاستە هوشیارییەی کۆمەڵدا نەبێت کە لەگەڵ هەنگاوی کۆمەڵدا بچێت بەرێوە لەهەمان کاتدا پرۆسەی بۆ پێشەوەچوونی مێژوویی لەیاد کردووە کاریگەری دوژمن بۆ ئەو پەیوەندییە کاریگەریەکی بەهێزی هەبووەو نەیهێشتووە ئەو پەیوەندییە رۆحیە لەنێوان سەرکردەو تاکی کورددا دروست بێت ئەویش بەهۆی لێدانی سەرکردەو دوورخستنەوەی لەکۆمەڵو هێڵی ستراتیژی شۆڕش یان لەسێدارەدانی سەرکردە کەئەمەش خۆی لەهەرەسی کۆمەڵو شۆڕشدا بینیوەتەوە لای کورد. یان پاوان کردنی کۆمەڵ بەلایەکیتردا کەلادانی کۆمەڵایەتیو بێهۆشیاری دروست کردووەو دواجار کۆمەڵ دژی سەرکردە بەکاردەهێنێت و وا دەکات کە کۆمەڵ لەسەرکردە بەگومان بن یان دووی نەکەون یان بێزار بن لێی واتە دوژمن هەمیشە لەو درزەوە زۆربەی شۆڕشەکانی کوردی پێکاوەو زیرەکانە ئەم بەرنامەیەی دارشتووەو زۆربەی راپەرینو شۆڕشەکانی بەو تەکتیکو سیاسەتە شکست پێهێناوە زۆرجار کۆمەڵی کورد بێسەرکردە ماونەتەوەو ئەمەش وای کردووە کە زیاتر پاوان بکرێنو پەرتەوازە بنو زۆربەیان لەبۆتەی نەتەوەکانیتردا بتوێنەوە یان ببنە داردەستو مەسەلەی رەوای خۆیان لەیاد بکەن کەئەویش دروست کردنی دەوڵەتە دەتوانین بڵێین کە ئەو پەیوەندییە رۆحییە گەورەترین هۆیە بۆ بوون بە دەوڵەت کۆی گشتی

هۆی دروست نەبوونی ئەو پەیوەندییە لەم چەند خالانەی خوارەوە دیاری دەکەین:-

ا-بێمتمانەیی سەرکردە بەکۆمەڵو تاکی کورد هەروەها بێمتمانەیی کۆمەڵو تاکی کورد بەسەرکردە، ئەمیش زۆرجار لەژێر فشارو کاریگەری دوژمندا بەڕێوەچووە، بەتایبەتیش بەهۆی شکستهێنانی شۆڕشو راپەڕینەکانەوە.

ب-تێنەگەیشتنی (سەرکردە +تاك+ کۆمەڵ) لە مێژوو هەلی مێژوویی.

ج-تێنەگەیشتنی کورد بەسەرکردەوە لە (هەستو نەست)ی دەروونی کە وەك گەنجینەیەکە ئەو دوو ئاوێتەی تیادا کۆدەبێتەوە واتە کۆمەڵی کورد لەو دوو چەمکە تێنەگەیشتووەو نەشتوانراوە لێیتێبگەنو بیخەنە خزمەت ئاوەزو لۆژیك، لەهەمان کاتدا سەرکردەش نەیتوانیوە دەروونی کورد بۆ خۆی داگیر بکاتو داخوازییەکانو ئامانجەکان بپێکێ چونکە ئەو دوو چەمکە هەوێنێکە بۆ دروست کردنی پەیوەندی لەنێوان تاكو سەرکردەدا ئەویش هەوڵدانە بۆ گەیشتن بەدەسەڵاتو دەوڵەت.

د-جیاوازی مێژوویی لەنێوان تاكو کۆمەڵو سەرکردەدا زۆرجار هەل رەخساوە بۆ سەرکردە کە سەرکردایەتی بگرێتە دەستو رابەرایەتی کۆمەڵ بکات بەڵام سەرکردە لەو ئاستەدا نەبووەو نەیتوانیوە ئەو رۆڵە ببینێت کە ئەمەش بووە هۆی شکستهێنانی سەرکردایەتی لەنێوان کورددا، یان کۆمەڵ بەتاکیشەوە ئامادەباشی هەبووە بەڵام سەرکردە

درکی پێنەکردووە ئەمەش بووەتە هۆی ئەوەی پەیوەندی رۆحی لەنێوانیاندا دروست نەبێت، یان زۆرجار هەلی مێژوویی رەخساوە بۆ کۆمەڵ کە رۆڵی خۆی ببینێت لەدروستکردنی سەرکردەو دروست کردنی دەوڵەت بەلام کۆمەڵ ئامادەباشی نەبووەو لاواز بووەو هەستی بەلێپرسراوی مێژوویی نەکردووە ئەمەش وای کردووە نە سەرکردە دروست ببێت لەنێو رەورەوەو هەناوی مێژووداو نە دەوڵەتیش پێك بێت، ئەمەش لەدەستدانی پرۆسەی بەرەو پێشەوە چوونی خۆی دەنوێنێ و دڕواندنی مێژووەکەی بۆیە لای کورد مێژوو بوەتە تراژیدیایەك و چەند جارێك دووبارە دەبێتەوە.

ه-جێیگیر نەبوونی ئایدیۆلۆژیایەکی سەرتاسەری بۆ کوردو نەبوونی ستراتیژێکی دوور ئەمەش وای کردووە لەگەڵ گۆڕانکاریەکانی دەوروبەردا کۆمەڵی کورد بخولێنەوەو دواجار بووەتە هۆی بێئومێدیو نارەزایی لەخۆو دەوروبەر زۆرجار تاکی کورد گەیشتۆتە حاڵەتی وا کە خۆزگە دەخوازێت کورد نەبوایە.

٨-هۆکاری ناوخۆ:

دریژەپێدانی پاشماوەی دەرەبەگی و خێڵەکی کارێکی کردۆتە سەر پێکهاتەی کۆمەلایەتی کورد وای کردووە کە هەمیشە کورد لەژێر ئەو سیستەمە گرژەدا بمێنێتەوەو چارەسەر بۆ دۆزی خۆی نەدۆزێتەوەو

لێك جیابوونەوەی چینەكان پەیدا نەبێت بەگوێرەیەك كە لەگەڵ گەشەی هۆشیاری نەتەوەیی و كۆمەڵایەتی و مێژوویی‌دا هەڵئەكات، بەڵكو هەمیشە رێی لادان و تێكشكانی بەخۆوە دیوە بەتایبەتی لەناوەوەی كۆمەڵگای كورد كە بووە هۆی پەیوەندی كۆمەڵایەتی لەنێو كوردان دروست نەبێت و زیاتر لەناو خۆیدا لێكترازان و بیر لەیەكگرتنەوە نەكەن تەنها بیر لەتۆڵەو جەنگ و بەرژەوەندیە تەسكەكان بكرێتەوە.

درێژەكێشانی شەڕی ناوخۆ زیاتر كۆمەڵگای كوردی تێك شكاند كوردستان ئارامی بەخۆوە نەدیوە تا بتوانێت لەنێو خۆدا جێیگرییەكی هۆشیاری بۆ خۆی دروست بكات و بیرێك لەمەسەلەكەی بكاتەوە بەگشتی كوردستان لە هەموو روویەكەوە گەشەی نەكردووە. دیارە گەشەكردن و داواكانی ناوەوە دەتوانن فاكتەرو فشاری دەرەوە بوروژێنن و راكێشن بەلای مەسەلەی دەوڵەت بوونیدا. بەڵام كاریگەری دەرەوە بۆ ناوەوە زیاتر بووەو وای كردووە ناوەوە بەگرژی بمێنێتەوە هەمیشە هەوڵەكان لەناوەوە چاوەڕوان بن و ئاراستەی دەرەوەی لەسەر بێت وەك چاودێرو بڕیاردەر بەكوردی و بەكورتی ناوەوە چاوەڕوانی دەرەوەیە ئەمەش گەورەترین زیانی لەدەوڵەت بوونی كورد داوە دەتوانین هۆكارەكانی ناوەوە بۆ ئەم خاڵانە بگەڕێنینەوە.

ا–پەیوەندییە کۆمەڵایەتیەکان بەتوندی جیاوازی‌و ناتەبایی پێوە دیارە لەنێو شەڕی ناوخۆو ناکۆکیە لاوەکییەکان زیاتر ئەو پەیوەندییە شیرازەی تێك چووە.

ب–شێوەی نارەزایی کورد بۆ مەسەلەکەی مۆرکی نەتەوەیی دەمارگیری پێوە دیاربوو نەك جوڵانەوەیەکی ئابووری کۆمەڵایەتی ئەمەش بەهۆی سەرکوتکردنی کورد لەلایەن داگیرکەرانەوەو شێوازی لەناوبردنی بزوتنەوەکان‌و قڕکردنی کورد لەهەموو ڕوویەکەوە بۆیە زۆرجار شۆڕشەکانی کورد شۆڕشێکی توندیان بەخۆوە دەبینی جوڵانەوەکانیش زۆرینەی لەژێر سەرکردایەتی (شێخ - ئاغا– دەرەبەگ - مەلا)دا بووەو زۆرجار مەسەلە نەتەوەییەکەی خستۆتە خزمەت مەسەلەی خۆیی ڕێبازی ئایینی‌یەوە واتە لەدەستدانی مەسەلە گەورەکە.

ج–نەبوونی خەباتی چینایەتی ئەمەش کاریگەری ئابووری‌و ڕۆڵی سەرکردە لەشۆڕشەکاندا واتەی نەبوونی هوشیاری چینایەتی چینەکانی کۆمەڵگای کوردی.

د–شۆڕشەکانی کورد پەیوەندیان بەیەکەوە نەبووەو هەر شۆڕشێك لەهەل‌ومەرجی تایبەتی ناوچەیی خۆیداو لەژێر کاریگەری دەوڵەتی سەردەستدا بەرپاکراوەو ئەمەش وای کردووە کە زۆرجار شۆڕشەکان ئەم دژی ئەو بێت. ئەمەش دیاردەی پێکەوە نەگونجاندنی هێنایە ئاراوە.

٩-هۆکاری دەرەوە:

مەسەلەی کورد وەکو کێشەیەکی نێودەوڵەتی لەسەرەتای سەدەی نۆزدەهەم سەری هەڵدا، لەسەدەی بیستەمیش دوای شەڕی یەکەمی جیهانی لەسەر ئاستی نێودەوڵەتان بایەخی زیاتر بوو. لەم ماوەیەی دواییدا مسەلەی کورد گۆڕانێکی گەورەی گرنگی لەلایەنی سیاسەتی دەرەوە بەسەر هاتووە لەنێوان ئەو دوو سەدە جیاوازەدا مەسەلەی کورد چووە نێو برسی دەوڵەتە ئیمپریالە زلهێزەکان بەتایبەتی ئەمریکا - روسیا - بەریتانیا - فەرەنسا، هەر دەوڵەتە لەروانگەی بەرژەوەندی خۆیەوە سەیری کوردستانی کردووەو لەخزمەت خۆیدا بەکاریهێناوە. هەبوو لەژێر ناوی بەرگریکردن لەنەتەوەیەکی بێدەوڵەتو بەش خوراوو ژێر دەستەو داردەستی ناوچەکە وەك وەرەقەیەکی سیاسی مەسەلەی کوردی بەکارهێناوە، ئەوجا لەدیدی ئایینی و ئاینزاییەوە یاریان بەمەسەلەی کورد دەکرد. ئەم بەرژەوەندییانە بەتایبەتی لەکێشەی هەردوو سیستەمی جیهانی (سەرمایەداری -سوشیالیستی) بەزەقی دەرکەوتن، کوردستان کرایە گەیشتن بە مەرامەکانیان و تا بتوانن لەوەێوە بەرژەوەندییەکانیان بپارێزن و بگەنە ئامانجی سیاسی خۆیان. هەروەها لەلایەکی ترەوە دەوڵەتانی ئیمپریالی هانی سیاسەتی شۆڤێنیانەیان دەدا دژی گەلی کورد لەو وڵاتانەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست لەلایەکی‌تر دەست تێوەردانی بێگانەیان دەکردە بەهانەیەك بۆیە زیاتر مەسەلەی کورد

ئاڵۆز بوو کرا بەکێشەی نێو ئەو دەوڵەتانەو لەژێر چاودێری هاوپەیمانی ئیمپریالی کەجولانەوەی کوردو مەسەلەکەی بەلاوازیو بێچارەسەر مایەوە. ئیمپریالیزمی جیهانیش ئەوەی گەرەك بوو هەروەها دژی سەربەخۆیی کوردستانو دروستبوونی دەوڵەتی کوردی بوون لەناوچەکەدا چونکە بەرژەوەندی ئەوانو داگیرکەران لەدابەشکردنی کوردستاندا بوو نەك لەیەك پارچەییدا هەربۆیە مەسەلەی کورد درێژەی کێشاو زیاتر پاوان کرا بەچەند ئایدۆلۆژیەکی ترەوە، بەهۆی گۆڕانکارییەکانی ناوچەی رۆژهەلاتی ناوەڕاست مەسەلەی کوردیش تووشی گۆڕان بووە زیاتر بەرەو گرژبوونو ئاڵۆزی چووە، واتە دوای ئەوەی کە دەوڵەتانی داگیرکەری (راستەوخۆ - ناڕاستەوخۆ) بەرژەوەندییەکانیان لەگەڵ دەوڵەتانی ئیمپریالی دەگوێزایەوە بۆ لایەنێکیدی ئیمپریالی ئاوەهاش مەسەلەی کورد.بەرەو ئاقارێکیدی رێی دەنا، واتە بەرەو رۆژگارێکی نادیار کەهەمیشە دەکەونە بەر هەڕەشەو گوڕەشەی دەرەوەو ناوەوە کەسیاسەتی (پەرتکەو زاڵبە)ی بەسەردا جێبەجێدەکرا، واتە کوردستان لەناوەوە تووشی خوێن داچۆڕانێکی دووردرێژ دەبوو، جولانەوەی کوردیش لەئاستی ئەو سیاسەتە نێو دەوڵەتیەدا نەبوو کە چارەسەرێکی پێبێت بۆ مەسەلەکەی هەربۆیە دەکرانە کەرەستیەك بۆ هێنانەدی ئامانجەکانیان کەلەژێر دروشمی هاوپەیمانی ئیمپریالی بەڕێوە دەچوو، ئەوجا هێنانە ناوەوەی چەند

ئایدۆلۆژێکی نامۆ بۆ ناوەوەی کوردستان بۆ پێکهێنانی قەڵەمڕەوی خۆیان و دواجار لادانی کورد لەمەسەلەکەی کە وای لێکرد کورد جارێك ئەملا بگریّ و دژی ئەولا بێت و جارێك ئەولا بگرێت و دژی ئەملا بێت تەنانەت هەندێ بزوتنەوەی کوردی دژایەتی جولانەوەی رزگاریخوازیشیان دەکرد، ئەم سیاسەتە واتە سیاسەتی دووفاقی (ازدواجية)ی داگیرکەرو بەتایبەتی ئیمپریالیزم کاریگەریی زۆری کردە سەر مەسەلەکەی. دوای گەشەکردنی جولانەوەی کوردو گرژی پەیوەندی نێو دەوڵەتان بەتایبەتی دوای جەنگی ساردو رووخاندنی سیستەمی سۆشیالیستی سۆڤێت بەتایبەتی دوای راپەرینی بەهاری ١٩٩١ مەسەلەی کورد هاتەوە سەر شانۆو کورد جارێکیتر بەجیهان ناسرایەوە. کوردیش بەئاگاهات و سیاسەتی ئیمپریالیزمی ناسیو کەوتە کۆکردنەوەی ماڵی خۆی بۆ هێنانەدی مافەکانی، بەلام جارێکیتر دەوڵەتە زلهێزەکان بەرژەوەندییان خستەوە گەڕو پەیوەندی نوێیان لەنێوخۆدا بەست ئەو ئاڵوگۆڕانە وای کرد کەهەمیشە بەرژەوەندی کورد وەلا بخرێت و هەمیشە کوردستان بخرێتە تۆڕی ئەو بەرژەوەندیەوە کە دەوڵەتان بۆ خۆیان رسیویانە راستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ، دیارە دەبێت لەنێو ئەو ململانێ و بەرژەوەندی و گرژییەدا کورد هەوڵ بدات خۆی لەژێر فشاری دەرەوە دەربهێنێ و خۆی وا لێبکات کە دەوڵەتان دان بنێن

بەمافەکانیداو قەوارەیەکی رامیاری پێك بهێنن، لێرەدا دەتوانین بەچەند خاڵێك ئەو ئامانجە بپێکین:-

ا-پتەوکردنی بەرژەوەندییەکان لەسەر ئاستی دیبلۆماسیو سیاسی، ئەویش لەسەرشانی مەسەلەی کورد نەبێت.

ب-داڕشتنی ستراتیژێك بۆ رووبەڕووبوونەوەی هەر مەترسییەك لەلایەن دەوڵەتە زلهێزەکانو دەوروبەرەوە.

ج-کۆکردنەوەی هەموو دەنگەکانی دەرەوە بۆ چارەسەرکردنێکی دیموکراتیانەو ئاشتیانە بۆ کێشەی کورد لەرێگەی هەموو پارتو گروپەکانی کورد وغەیرە کورد بۆ مەسەلەی کوردو کوردستان.

د-لەبەرچاوگرتنی هەڵی مێژوویی و مامەڵەکردنی کوردو لەگەڵ هەلی مێژوویی‌داو لەدەست نەدانی مەسەلەکەی.

ە-سیاسەتی دەرەوە بەهیچ شێوەیەك لەبیر نەکرێو حساباتێکیووردو تایبەتی بۆ بکرێ.

و-هەوڵبدرێت پەیوەندییەکانی کۆن روون بکرێتەوە بۆ کردنەوەی ئەو گرێکوێرانەی کەچەند دۆستێکی کورد هەندێ لەو وڵاتان تێیکەوتوون ئەویش بۆ پتەوکردنی مەسەلەی کورد جارێکی دیو لێك نزیك بوونەوە پەیدا ببێت.

سەرچاوەکان:
١-جوگرافیای کوردستان/ عەبدوڵڵا غەفور - چاپی دووەم - سلێمانی ٢٠٠٠.
٢-ئەو هۆکارانەی مەسەلەی کورد پێك دێنن/ لازار رییف/ وەرگێڕانی سعد عبدالله/ بێ مێژوو.
٣-کوردو شۆڕش و هەلی مێژویی/ حوسێن محەمەد عەزیز/ چاپی دووەم ٢٠٠٠
٤-کردستان مستعمرة دولية/ اسماعيل بیشكچی/ ترجمة زهير عبدالملك ١٩٩٨.
٥-پێکهاتەی کۆمەڵگاو چەمکی دەسەڵات/ رەحیم سابیر/ گۆڤاری نڤار/ ژمارە (٨)ی ساڵی ٢٠٠٠.

کۆمەڵی مەدەنی لەبەر ڕۆشنایی چەمکە جیاوازەکاندا

بە کۆمەڵ بوون شتێکی لە خۆیدا ئاوەزییە، هەروەک چۆن ڕێزگرتنی کەسانی دی، وەزیفەیەکی ئاکاری و عەقڵانییە. ئەو بۆچوونە ڕۆشنگەریە، بالاترین ئاکار لەخۆ دەگرێ بەپێی بۆچوونی (ئادەم فیرگسون Adam Fergsus ١٧٢٣-١٨٠٦) کۆمەڵی مەدەنی، لای فیرگسون، وەک کارێکی پێشکەوتنە لە منداڵییەوە بۆ هەرزەکاری، یان لە (الخشونە- ڕەقییەوە Rudeness کە ئەوەش وشەیەکە سەلبی نیە. لای (فیرگسون) بۆ مەدەنیەت (Cilivilization)، بەرژەوەندی خەڵکان پێویستە لە بەرژەوەندیە گشتیەکاندا ئاشکرا بکرێن، ئارەزووی جیابوونەوە لە کۆمەڵ مەیلێکە بۆ دارمانی خۆ، ئامۆژگاری پێویست ناکات کە سەپێنراو بێت یان بە ئازار بێت، یەکسانیش لە هەڵس و کەوتدا لەگەڵ کەسانی تر بە بەزەیی هاتنەوە نیە بەڵکو چاکەیەکە پێی هەڵدەستین بۆ خۆمان.

(رۆسۆ) وای بۆ دەچێ کە کۆنترین کۆمـەڵی تـاك و سروشـتی کۆمـەڵی خێزانـــە، منـــداڵان پەیوەســـتن بـــە باوکیانـــەوە، لەبەرئـــەوەی ئـــەوان پێویستی‌یان پێ‌یەتی لە پێناو مانەوەیاندا ئەم پێویستی‌یەش، کۆتـایی پێدێت هەروەها لەگەڵیدا پەیوەندیە سروشتی‌یەکانیش نامێنێ، ئەگـەر بەردەوام بوون لـە مانـەوەداو بـە یـەکگرتویی دوای ئـەوە ئـەو مانەوەیـە مانەوەیەکی سروشـتی نـابێت، بەڵکو ئیرادەیی دەبێـت، لێرەشـدا خـێزان دەبێتە خـێزان بـەپێی پـەیمان، ئـەم سەربەسـتی‌یە هاوبەشـە ئـەنجامی سروشـتی مرۆڤـە، خـێزان یەکـەم شـێوەیە بـۆ کۆمەڵـە مرۆیی‌یـەکان، سەرکردە شێوەی باوك وەردەگرێ و گـەلیش شێوەی منداڵ وەردەگرێ، کاتـێ بـە یەکسـانی و بـە سەربەسـتی لـەدایك دەبـن، وازنـاهێنن لـە سەربەستی خۆیان، تەنها لە پێناوی بەرژەوەندی خۆیاندا نەبێت. ئا بەو شێوەیە گوێزانـەوە لـە حاڵـەتی سروشـتیدا، بـۆ حاڵـەتی مـەدەنی، لـە مرۆڤـدا روودەدات. وەك گۆڕانێـك بـە ئەلتـەرناتیڤێکی غـەریزەیی لـە یەکسـانیدا. هـەروەها لـە کردەوە ئاکاریەکانیشـدا. چەمکی هیگلیانـە بـۆ کۆمەڵی مەدەنی فراوانترە لەبەرئەوەی تەنها پەیوەندی‌یە ئابووریـەکان و پێکهاتە چینایەتی‌یەکان پێك ناهێنێ، نوێ‌کردنەوەی هیگڵیانە، کۆمـەڵی مەدەنی دروست دەکات. وەك حاڵەتێکی نێوەند لە نێوان خێزان لەلایـەك و لەلایـەکی تـرەوە لـەنێو دەوڵـەتدا، لەبەرئـەو هۆیـەش چـەمکی هیگـل، هەموو دەزگاو پەیوەندی‌یەکانی پێش دەوڵەت ناگرێتە خۆ وەك (خـێزان)

هـەروەك حاڵـەتی كۆمـەڵێ سروشـتی لای (لـوك) بـەڵكو پلەیـەكی لـە پەیوەندی‌یـەكانی ئـابووری بـە رێكخسـتنە دەرەكی‌یەكانـەوە بـەپێی رێبازی دەوڵەتی لیبراڵ واتە كۆمەڵی بۆرژوازی دەوڵەتەكەی دەگرێتەخۆ. بازنەی كۆمەڵی مەدەنی رووەو دەوڵەتمان دەبات، كەواتە ئێمە لەبەردەم بۆچونێكداین لـە خێزانـەوە دەردەچێ بۆ كۆمـەڵی مەدەنی بـۆ دەوڵـەت، هیگڵ دەڵێ (ئەگەر دەوڵەت و كۆمەڵی مەدەنیمان تێكەڵ كردو ئاسایش و پارێزگاری موڵكایەتی تایبەتی و سەربەستی كەسایەتیمان بۆ دابین كرد بـەرژەوەندی تاكـەكان دەبنـە ئامـانج كـە لـە پێنـاویدا كۆبوونەتـەوە، هەمووش وا خۆ دەردەخـەن كـە قوربـانی دەدەن لـە پێنـاو بـەرژەوەندی هەموودا، هەموو درۆ دەكەن، لەبەرئەوەی كەس خێری گشت ناوێ تا ئەو كاتـەی كـە لەگـەڵ بەرژەوەندی‌یـەكانیاندا نـەگونجێ. پێویسـتە ئـەو بۆچوونـە، بچێتە نێو بابەتێكی سیاسی راست، كە دەگەڕێ بۆ خـۆش گوزەرانی بەشەر. كۆمەڵی مەدەنی دروست نابێت تا ئەو كاتەی كۆمەڵ لەدەوڵەت جیاواز نەبێت، ئەگەر دەوڵەت جیاكەرەوەی خۆی بێت هەر بە خۆ دروست بوو‌بێت بێ كۆمەڵ ئەو دەوڵەتە دروست نابێت تا كۆمەڵ دروست نەبێت، دەوڵـەتیش كـوڕی نوێ بوونەوەیـە، لـە هـەمان كاتیشـدا كۆمەڵی مەدەنی دروست نابێت لـە لاوازی دەوڵـەتدا، كۆمـەڵی مـەدەنی لـەدایك بـووی هـێزی دەوڵەتـەو لـە پێنـاو بەرامبـەركی ئـەو هێزەدایـە، كۆمـەڵی مـەدەنی واتـە سیاسـی، هـەروەها واتـای سیاسـیش ناگرێتـەوە،

واتای دەوڵەت هەروەها نادەوڵەتیش ناگرێتەوە، بەڵام مێژووی هزری کۆمەڵ بەسەربەخۆیی لەدەوڵەت دەست پێدەکات لەگەڵ پێشکەوتنی هزری پەیمان لە یاسای تایبەتدا، جیاوازی لە نێوان کۆمەڵ و دەوڵەتدا لەوەدا نیە کە لە نێوان کۆمەڵ لە دەرەوەی دەوڵەتدا بێت، یان دەوڵەتێك لە دەرەوەی کۆمەڵ بێت، بەڵکو جیاوازیەکە لە نێوان کۆمەڵی مەدەنیدا هەروەك (مونتیسکۆ) دەیبینێ و جیاوازیەکە لە نێوان کۆمەڵی مەدەنیدا هەروەك (لوك) دەیبینێ، دابەش کردنە وەزیفیەکان دەمێننەوە، هەروەها ڕۆچوونی کۆمەڵی مەدەنی لەگەڵ دەوڵەتدا دەمێنێتەوە، گوێزانەوە لە کۆمەڵی مەدەنی بۆ دەوڵەت بەشێوەیەکی پلەکی دەبێت، لەبەرئەوە دەوڵەت لەناو کۆمەڵی مەدەنیدا هەیەو کۆمەڵی مەدەنیش لەناو دەوڵەتدا هەیە. هیگڵ لە قۆناغێکی پێش وەختدا ئەوەی دۆزیەوە کە دەوڵەت خێزانێکی گەورە نیە، هەروەها دەوڵەتی جیاکردەوە لە پەیوەندی خێزانی، هەروەها لە پەیوەندی دینیش جیای کردەوە، بەڵام جیاوازی لە نێوان دەوڵەت و کۆمەڵی مەدەنیدا، خۆی لە خۆیدا، سەرەتای دەوڵەتە، کە لە نەی لێکراوی جەدەلیانەی پەیوەند پەیمان، بەڵام کۆمەڵی مەدەنی لەسەر بناغەی پەیوەندی پەیمان دەست پێدەکات، واتە کۆمەڵی مەدەنی جیاوازە لە خێزان کە بە پێی پەیمان دروست دەبێت، دەوڵەت ئەوە گەوار (قبول) ناکات و نەفی دەکات، ئەمەش جیاوازیە لە نێوان دەوڵەت و کۆمەڵی مەدەنیدا، واتە دەوڵەت

خۆبیوون دەكات لە كۆمەڵی مەدەنیدا و دوایش بەرەو پێشی دەبات، بۆ ئاستێكی بەرز، كە لەسەر بناغەی پەیمانی خێزانی و دینی هەڵناستێ، بەڵكو لەسەر تاوانی مرۆڤ و ئاكاری مرۆڤ، ئەویش لە جیاوازی كردنی مرۆڤەوە بۆ خێرو شەڕ، ئەوەش دەوڵەتە كاتێك كۆمەڵی مەدەنی، خێزان نەفی دەكات. واتە خزم نەفی دەكات، ئەمەش بەهۆی پەیمانەوە كە كەسانێك دەبێت بۆ ئاڵ و گۆڕ. كاتێكیش دەوڵەت كۆمەڵی مەدەنی نەفی دەكات بەرهەمی خزم دێنێتەوە بەرهەم بەڵام وەك خێزان نا بەڵكو وەك كۆمەڵێكی ئاكاری كە لە هەناویدا مافەكانی تاك و ئەركەكانی هەڵگرتبێت، لێرەدا خۆی نادات بەدەست كۆمەڵێكەوە كە خێرو شەڕو بەرژەوەندی‌یەكانیان نەزانن، هەروەها پشتیش نابەستێ بە پەیمانی كۆمەڵایەتیان. چونكە خێزان لە ئاستێكی نزمدا دەبینرێ و دەبێ بەپێی ئەو پەیمانە كە خۆی دەیەوێ بەرەو پێش بچێت و خۆی بسازێنێ لەگەڵ دەوڵەتدا، دەوڵەت لێرەدا ئەو خێزانە نەفی دەكات، چونكە بەرهەمی خزم دەهێنێتەوە بەڵام دەیكاتە كۆمەڵێكی ئاكاری و كە بزانێ ماف و ئەركەكانی چی‌یە، واتە دەیكاتە كۆمەڵێكی ئاكاری و دەیهێنێتە بەرهەم، ئەو كۆمەڵەش خۆیان لەگەڵ هەنگاوی ئەو دەوڵەتەدا كە هەردوو لا پێی رازین هەڵگری ماف و ئەركەكان دەبن، لە هەناویاندا و بۆ پێشكەوتنی دەوڵەت لە كۆمەڵی مەدەنیدا وەك هێزێكی دەرەكی دەردەكەوێ وەك دەوڵەتێكی فریاگوزاری دەردەكەوێ، لەهەمان كاتدا وەك دەوڵەتێكی

خـۆش گوزەرانــی کۆمەڵایــەتی دەردەکــەوێ، کــە هەڵدەســتێ بــۆ وەڵامدانەوەی پێویستییەکان، لە کۆمەڵی مەدەنی دروستی دەکەن یان بۆ وردبینی دەربارەی دژایەتییەکانی کۆمەڵی مەدەنی لەو قۆناغەدا چەند ئەرکێك دەبینێ:

١-ئیدارەی کردنی یەکسانی.

٢-رێکخستنی ئابووری دژی هەژاربوون.

٣-پاراستنی یاساو سیستمی ئاسایشی گشتی.

پێشکەوتن و گەشەکردنی کۆمەڵی مەدەنی، خۆی لە خۆیدا ئامانجێکە بۆ رێکخستنی سیاسی، بـۆ کۆمـەڵ دەوڵـەتیش کەرەســەیەك دەبێـت بـۆ گەیشتن بۆ ئەو ئامانجە نەك ئامانجێك بێت بۆی.

کەوابێ کۆمەڵی مەدەنی ئامانجێکە دەکەوێتە نێوان کۆمەڵ و دەوڵەت، بە واتایەکی دیکە قەڵەمڕەوێکە بالاتر لە بەرژەوەندی تاك و نەشکەوتۆتە ژێر دەسەڵاتی رەسمیش، لێرەدا ئیدی دەوڵەت مامەڵە لەگەڵ تاك تاکی خەڵك ناکا، بەڵکو کاری بە گرووپە رێکخراوەکانەوە کە خواستەکانیان لە چوارچێوەی یاسادا دەخەنەڕوو (ئـەو دوو تایبەتمەندییـە بنچینـەی کۆمـەڵی مەدەنیـە، کـە هـەموو شـتەکانی دیکـە دەگرنـەخۆ لـە پێـش هەموویانـەوە سـەربەخۆیی لـە دەوڵـەت و وەك رادەی نێـوان خـەڵك و دەوڵەت دەردەکەوێ، ئەوجا جیاکردنەوەکانی دی دەست پێدەکات.

به هاوولاتی بوون

گوێزانەوە لە کۆمەڵی مەدەنی بۆ دەوڵەت، خۆی لە خۆیدا، گوێزانەوەی تاکە بۆ هاوولاتی. هاوولاتی ئەندامێکە لە کۆمەڵی مەدەنیدا، هەروەها لە خێزانیشدا، بەڵام ئەوەی جیای دەکاتەوە وەك هاوولاتی، تێربوون نیە بەڵکو توانای لەسەر بڕیاردان هەیە لەوەی خێر چیە و شەڕ چییە، لەسەر ئەو ئاستە تاك سەربەستی خۆی نادۆزێتەوە لە خێزاندا، هەروەها لە کۆمەڵی مەدەنیشدا نایدۆزێتەوە، بەڵکو تەنها لە دەوڵەتدا دەیدۆزێتەوە. تەنها زەبور زەنگیش دەوڵەت ناپارێزێ، بەڵکو ئەو سیستەمە دەیپارێزێ کە هەموو ئەو جۆرە دیسپلینەی کە تاکەکان بڕیاردەدەن لەسەر ئەوەی کامە خێرەو کامە شەڕە؟

(سبینوزا) دەڵێ: (ئەو نزیکایەتیەی کە کوڕ و کۆیلە و هاوولاتی پێکەوە دەیبەستێ، هەریەك بۆ مل کەچی جیوازییەکی زۆر گەورە هەیە، لە نێوان کۆیلەو کوڕ و هاوولاتیدا. بەو شێوەیە دایدەڕێژێ، کە بەرژەوەندی تایبەتی خۆی تێدایە، بەڵام هاوولاتی ئەو کارانەی کە دەسەلات پێی دەدات و ئەو پێی هەڵدەستێ، لە پێناوی بەرژەوەندی گشتی لە هەمان کاتدا بەرژەوەندی خۆشی، هاوولاتی ئەو کەسەیە کە فەرمانەکان جێبەجێ دەکات و لە هەمان کاتدا مل کەچی یاساکان دەبێت و هەروەها هاوبەش دەبێت بۆ پێدانی ڕێپێدان بە یاسا، (بودان) هەنگاوی یەکەمی ئەو تیۆرەی دارشت پێش (هوبز) کاتێك هاوولاتی

کرده (ئەندامی چینایەتی‌یە سیاسیەکان) هەروەها غەیرە هاوولاتیەکانی ئەوانەی کە سەر بە هیچ چینێکی سیاسی نین رەعیەتن لە پەیوەندیەکانیان بە دەسەلاتی رەهاوە) ئەمەش بە نەفی کردنی (للحق الطبیعی) لە سەدەی ناوەڕاستدا باو بوو وەك سیستەمێکی راستەقینە کە قەوارەی کۆمەلایەتی (هەموو) پێشتر بووە لە قەوارەی (کیان) تاکی (بەش) قەوارەی تاك وا لێدەکات کە ماناکەی لە ئەندام یان لە ئەندام بوونەوە پەرە بسەنێ بۆ هەموو، لە تیۆری (بودان)دا هاوولاتی ئەندام نیە لە دەولەتدا، بەلکو بووە بە نیشتەجێ بوو. بەو شێوەیە کۆمەل یەکسان دەبێت لە چینە سیاسیەکاندا ئەوانەی ئەندامن و ئەوانەی ئەندام نین دەبنە رەعیەتی گەورەکان، بەشێوەی تیۆری جیاوازی نێوان هاوولاتی لابرا ئەویش بە ناسینی پێشینەی کە خاوەن ئیمتیاز و هەروەها ناهاولاتیش شێوەی یەکسانی پێشینەی وەردەگرێ بەشێوەی نەرێیەتی، هەروەها یەکسانن لە بەردەم دەولەتدا لەبەرئەوەی رەعیەتن بۆی، لەم حالەتەدا بەرگری‌کردن لە هاولاتی شێوەیەك وەردەگرێ کە بەرگری نەبێ لە مافی هاوولاتی تاك تەنها (مەدەنیەت) لەبەردەم دەسەلاتی دەولەتدا، بەلکو شێوەی بەرگری کردن دەنوێنێ لە ئیمتیازاتە کۆنەکان کە ماونەتەوە بۆ دەستەکان واتە (نبلاء) و (الاکلیروس) دوایش چینی سێهەم.

(هوبز) ناچێته خانەی ئەوەی کە بەرگری بکات لە هاووڵاتی، بەڵکو هەنگاوێك بۆ پێشەوە دەچێ لە هزری ڕێنیسانسدا بەتایبەت لەلای (بودان و ماکیاڤیللی) لێك داپچڕاندنی تەواو لەنێوان هاووڵاتی و مرۆڤدا، ئەویش بە لێك داپچڕاندنی لە نێوان حاڵەتی سروشتیدا کە (الحق الطبیعی) شێوەی باوی وەرگرتبێ، کە مافی مرۆڤ بۆ گەیشتن بە ئارەزووەکانی هەموو شێوە کەرەسەیەك بەکاردەهێنێ بۆ گەیشتنی، هەروەها لە نێوان حاڵەتی مەدەنیەتدا کە مرۆڤ دەگوازێتەوە بۆ هاووڵاتی واتە رەعیە بەوەش بواری دەکرێتەوە بۆ هزری سیاسی مەدەنی، بۆ پێشکەوتن بەرەو هاووڵاتی نەك لەسەر گەڕانەوە بێت بۆ ئیمتیازە بەجێماوەکان، یان بەپێی هەبوونی لەنێو پەیوەندی دارەکاندا، بەڵکو لەسەر بنچینەی پێشکەوتن بە شێوەیەکی پلەکی بەرەو هاولاتی گشتی نوێ کە لەسەر ماف و ئەرکەکان لە پەیوەندیەکاندا لەگەڵ ئەوانی تردا، هەروەها لەگەڵ دەوڵەتیشدا، لە حاڵەتی لیبارلیدا، یان بازدانی شۆڕشگێڕانە بۆ یۆتۆپیا کە بەرهەمی یەکگرتن دەگەڕێنێتەوە لە نێوان مرۆڤ و هاووڵاتیدا، بەڵام لەسەر بنچینەی کۆمەڵایەتی (نەك سروشتی) لە حاڵەتی دیموکراتی شۆڕشگێڕی یان کۆمۆنیستیدا.

(رۆسۆ) دەڵێ (نابینە مرۆڤ تا نەبیتە هاووڵاتی) ئەمەش واتەی تواندنەوەی کۆمەڵ لە دەوڵەتداو تواندنەوەی مرۆڤ لە هاووڵاتیدا، جیابوونەوەی کۆمەل لە دەوڵەتداو تواندنەوەی مرۆڤ لە هاووڵاتیدا،

جیابوونەوەی یەکەم لە مێژووی کۆمەڵی مەدەنیدا، جیابوونەوەیە لە نێوان دەوڵەت و کۆمەڵدا، دەوڵەت و ئابووری، بەڵام جیابوونەوەی تاك و گۆڕینی بۆ هاووڵاتی، کە ئەو کەسێکە یان بۆ کەسێك کە ئەو هاووڵاتی‌یەیە، ئەم کێشەیە رووبەڕووی هەندێ لە دەوڵەتە دیموکراتیەکان دەبنەوە، کێشەی گوێزانەوە تاکە بۆ هاووڵاتی کە وەك قەوارەیەکی ماف دانی پیادابنرێ و هەروەها زیندوکردنەوەی هزری کۆمەڵی مەدەنی کۆن، لەگەڵ یادنەکردنەوەی بەرهەمەکانی دیکە، بەڵام زیندووکردنەوەی کۆمەڵی مەدەنی بە تەنها ئامانجێکە بۆ خۆی نەك هۆکارێك بێت بۆ هێنانەکایەی سیستەمێکی دیموکراتی کە ئەوەش جێی خۆپارستنە لێی، کۆمەڵ مەدەنی لای (مونتسکیو) ئەم شێوەی خوارەوە دەگرێتەخۆ:

١-بڕیاری یاسا.

٢-جیاوازی لەنێوان کۆمەڵ و دەوڵەت.

٣-هاوسەنگی لە نێوان دەسەڵاتداراندا یان هاوسەنگی لە نێوان هێزەکان لە دەوڵەتدا.

هیگڵ دەڵێ: (شیکردنەوەی جەدەل بۆ کۆمەڵی مەدەنی کۆتایی پێهات، کۆمەڵی مەدەنی ناتوانێت ئاوەزو سەربەستی لەخۆوە دەستەبەر بکات، بۆ ئەمەش هیگڵ پێشنیاری کرد، کە دەوڵەتێکی بەهێز هەبێت بۆ بە گەیشتن بەو ئامانجە، ویستیشی لە نێوان دەوڵەت و نێوان هزری

سەربەستیدا سازکاری بکات، یان بیسازێنێ، ئەویش لە ڕێگای دانی مۆڵکایەتی تایبەتی‌یەوە کە سروشتێکی دەستوری بەهێز دەگرێتەخۆ.

دەوڵەتی نوێ

کۆمەڵی مەدەنی لە کۆی پەیوەندیەکانی تاکە مادیەکانەوە پەیدادەبێت، لە قۆناغێکی تایبەتیدا لە پێشکەوتنی هێزە بەرهەم هێنەرەکاندا، واتە هەموو شێوە ژیانەکان بازرگانی و پیشەسازی دەگرێتە خۆ، بۆ قۆناغێکی دیاری کراو. بەمەش دەوڵەت و نەتەوە تێدەپەڕێنێ، هەروەها سەرەڕای ئەوەش دەبێ خۆی جەخت کاتەوە لە دەرەوەی خۆی وەك دەوڵەت، لەگەڵ ناوەوەی خۆی، وەك نەتەوە، هاوکاری کردن لە نێوان تاك و دەوڵەتدا، بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ بێ نێوەندێك، ئەمەش خۆی لە خۆیدا هاوکار نەتەوەیی‌یە (بارسونز) دەیەوێ نەتەوەی نوێ لەسەر پێگەی هاوولاتی دابمەزرێنێ، واتە هاوولاتی یان هاونیشتمانی بەسیەتی لە پێناوی لایەنگریدا بۆ نەتەوەکەی، کۆمەڵ لە ئەبستکراتیدا هاوشێوەیە لەگەڵ هزری نەتەوەدا، بەلام ئاراستەکراوە بۆ ناوەوە نەك بۆ دەرەوە، واتەی کۆمەڵ دەگەیەنێت بە ئاراستەی ناوەوەو واتای نەتەوە دەگەیەنێ بە ئاراستەکردنی بۆ دەرەوەی کۆمەڵی مەدەنی بەو شێوەیە ناتوانرێ پۆلێن بکرێت کە تەنها بێ لە لێك دابڕانی لە دەوڵەت. لە ڕاستیدا خۆی هاوشێوەیە لەگەڵ نەتەوەدا، کەواتە کۆمەڵی مەدەنی ئەو کۆمەڵە نیە کە تەنها لێك دابڕان بێت لە دەوڵەت، شێوەی پەیوەست بوون

کە هێزی بەرهەم مەرجی بۆ دادەنێ لەسەر پلەیەکی تایبەتی لە پێشکەوتنی مێژوویدا کە لەگەڵ خۆیدا کۆمەڵی مەدەنی مەرجیەتی شانۆی راستەقینەیە بۆ مێژوو کە هەموو جۆرە پەیوەست بوونی مادی لە نێوان تاکەکاندا لەسەر ئاستی تایبەتی لە پێشکەوتنی پیشەسازییە، بەو مانایە دەوڵەت و نەتەوە تێدەپەڕێنێ کە خۆی بۆ دەرەوە ئاراستە دەکات، لە شێوەی دەوڵەت، کاتێکیش نەتەوە رزگاری دەبێت لە ناسینەوەی ئەندامەکانی بە رۆشنبیری و شوناسی (الاثنية) لە کۆمەڵی مەدەنی نزیك دەبێتەوە، نەتەوایەتی دەگوێزرێتەوە بۆ شوناسێکی تر لە شوناسە بچووکەکان، ئەو شوناسە سەردانەواندن نابێت، بەڵام لە لایەکی ترەوە بەرزناکرێتەوەو بەهایەکی لەخۆی زیاتری نادرێتێ، مل کەچ بوون بۆ پابەندبوون وەکو هاوشێوەکانی شوناس دەگۆڕدرێ بۆ بەها، وە رۆڵی دەبێت لە دروست کردنی ئایدیۆلۆژیای نەتەوەیی. هیچ یەککگرتنێکی بەزۆر بۆ تاك ناتوانێت بە نەتەوایەتی بوون دروست بکات، بەهەر شێوەیەك لە شێوەکانی (موریس بارس) دەڵێ (نەتەوە بە نیسبەت تاکەوە وەك گڵ وایە بۆ دار، پەیوەندی لە نێوانیاندا پەیوەندی ئیرادەی سەربەست نیە بەڵکو پەیوەندیەکی پێویستە هەستی مێژوویی، هەستی سروشتی سامی گەوار کردنی پێویست، کە ئەمەش مانای نەتەوایەتییە، ئەو ئاستەی کە (ئاکتون) دیاریدەکات لە نێوان دەوڵەت و نەتەوەیەتیدا ئاستێکی پارێزراوە بەڵام جیاوازی دەکات لە نێوان هەردووکیاندا، ئەم جیاوازیەش وا دەکات کە دەوڵەت لەگەڵ نەتەوەدا،

یان زیاتر بێت لە ناوەوەیدا، جیاوازی کردن لە نێوان نەتەوەو دەوڵەتدا لەلای (ئاکتون) وەك ئەو جیاوازییە وایە لە نێوان دین و دەوڵەتدا، هیچ بوارێك لە نێوەندیاندا دروست نابێت لە کۆمەڵی مەدەنی و لە نەتەوەدا، بیری نەتەوەیی هیچ بوارێك ناهێڵێتەوە بۆ بیری کۆمەڵی مەدەنی، لەبەرئەوەی هیچ جیاوازییەك نابینیٚ لە نێوان کۆمەڵ و نەتەوایەتیدا کە لەسەر تاك پێویست دەبیٚ تێکەڵی ببێت، کۆمەڵ و تاك سەربەستی خۆیان وەردەگرن کاتێك لەگەڵ نەتەوەدا دەگاتە ئامانج. بەلام لە کۆمەڵی مەدەنی ئاراستەکرداوی دژ بە دەوڵەت دەگوازرێنەوە بۆ کۆمەڵی نەتەوەیی (اثني)، پاڵ پێوەنانی کۆمەڵ دژی دەوڵەت، کۆمەڵێکی مەدەنی لەدایك نابێت بەڵکو بە پێچەوانەوە هەرکاتێك نەتەوەیەکی سیاسی لە هاوولاتی هەبێت ئەوا کۆمەڵێکی مەدەنی دروست دەبێت و سەرهەڵدەدات، ئەمەش نەك تەنها دەربارەی دەوڵەت، بەڵکو دەربارەی نەتەوەش. تەنانەت گەر بە یەك بگەن و یەك شێوەبن لە دووڕیانی مێژووی یەکتریاندا، کۆمەڵی نویٚ یان کۆمەڵی مەدەنی نەتەوەیییە لە پەیوەندیەکانیدا لەگەڵ دەوڵەت و نەتەوەدا، کۆمەڵێکی مەدەنیە لەگەڵ پەیوەندیەکانی بەدەرەوەدا، کاتێك نەتەوەیەك گشت گیرە واتە ئاراستەیە بۆ ناوەوە کۆمەڵێکی مەدەنی دەبیٚ، کاتێکیش کۆمەڵی مەدەنی بەرەو دەرەوە دەچیٚ دەبێتە نەتەوەیەکی نوێی کۆمەڵی مەدەنی، ئەوکاتە دروست دەبێت کە بەهۆی توانای مێژوویی ئەندامەکانیەوە کە بۆچوونیان وابێت کە جیاببنەوە لە دەوڵەت، بەمەش دەبێتە نەتەوەیەکی

نویێ بەهۆی رۆڵی نوێوە کە دەیگێڕێ و ئایدیۆلۆژی نەتەوەیی (اثني) هاوچەرخ دارشتنێکی پێش نوێگەری ئایدیۆلۆژی نەتەوەیی نیە، بەڵکو بەرهەمی نوێیە بۆ دابڕانی رووکاری مێژوویی (جیهانگیری) و (بەشکاری) (العولمة و التجزؤ) هەردووکیان سنووری دەوڵەت و نەتەوە دەبڕن و لە دەرەوەو لە ناوەوە ئەم هاوکێشەیە دەردەچێ کاتێ چوارچێوەی سیاسی لەخۆگرت، لەو دەوڵەتانەی کە دەگوازرێنەوە بۆ نەتەوەی نوێ لەبەرئەوەی لەخۆوە دروست نابێت، وەك ئەنجام کاری پشەیی و ئابووری نەتەوەی نوێ بەڵکو وەك کەرەسەیەك بۆ دروست کردنی ئابووری نوێ لە دەوڵەتە ئەوروپاییەکان، بەڵام هەندێ شوێن هەن ئەو جۆرە پرۆسیسەی تیا دروست بوو دوای ئەوەی دروست کردنی نەتەوە بەهۆی دەوڵەتەوە بەسەرچوو، لەبەرئەوەی هوشیاری نەتەوەیی بێ ئەو دروست بووە (بلسنر) و فەرهەنگی (نەتەوە دواکەوتووەکان)ی بۆ دانان دەلالەت بۆ ئەو نەتەوانەی کە لە سەرەوە یەك دەگرن، بەهۆی دەوڵەتەوە، کە رووبەرووی ئێستا (کلۆڵی خۆی) دەبێتەوە بە محاوەلەکردنی زیندووکردنەوەی دەوڵەت بە رابردووی نەتەوەیی و رۆشنبیری کە کاکڵەی نەتەوەیی جێگیرە، بەڵام هەندێ گەل هەن کە لە (گەلی دواکەوتو)ش دوا بکەوێ.

سەرچاوەکان:

١-تطور النظرة الواحدية الى التأريخ- جورج بليخانوف- ترجمة محمد متجير مصطفى، مراجعة د. وهبة بيروت. بێ مێژوو.

٢-اشكالية مفهوم المجتمع المدني- د. كريم ابو حلاوة الطبعة الاولى سورية ١٩٩٨.

٣-المجتمع المدني دراسة نقدة- د. عربي بشارة- مركز دراسات الوحدة العربية الطبعة الاولى بيروت ك٢، ١٩٩٨.

٤-كردستان مستعمرة دولية- اسماعيل بيشكچی- ترجمة زهير عبدالملك ١٩٩٨.

٥-الفرد و المجتمع- ب بيخوفسكی- ترجمة هندي رياض. الطبعة الثانية/ بيروت ك٢ ١٩٧٨.

٦-کۆمەڵزانی و کورد- فوئاد تاهیر سادق- سلێمانی ١٩٩٩.

٧-کۆمەڵی مەدەنی- وەرگێڕانی ئەبوبەکر خۆشناو ٢٠٠٠.

٨-گۆڤاری مەدەنیەت ژمارە (٢ و ٤) ساڵی یەکەم ١٩٩٩.

٩-گۆڤاری نڤار ژمارە (٢) هاوینی ١٩٩٨.

١٠-گۆڤاری نڤار ژمارە (٥) بەهاری ١٩٩٩.

به مەدەنیکردنی کوردەواری

بە هۆی داگیرکردنی کوردستان و سەرکوت کردنی مرۆڤی کورد لە ژێر قورسایی ئامراز و ئایدیۆلۆژیە جیاوازەکاندا، یان لە ژێر پاڵەپەستۆی ئایدیۆلۆژی دەرەوە، کوردەواری تێك شکا و بێ گەشە و گۆڕان مایەوە لە هەموو رووییەکەوە، مرۆڤی کورد بێبەش بوو نەك تەنها لە خاکەکەی، بەڵکو لە مافە سەرەتاییەکانیشی وەك (مرۆڤ - کۆمەڵ).

لێرەشەوە مافی هاونیشتمانی و هاووڵاتی و مافی جودایی لێسەندرایەوە، چونکە ئەو رژێمانەی کە کوردەواریان قان داوە ئایدیۆلۆژیایەکی رەگەزپەرستانە و دیکتاتۆرانەیان بەکاردەهێنا، ئەمە تەنها کۆمەڵی کوردی نەگرتبۆوە، بەڵکو کۆمەڵی خۆشیان سەرکوت کردبوو، ئەمەش بواری بۆ رەگەزپەرستی خۆش کردوو دەرگای دیموکراتی قفڵکرد، داگیرکەران بواریان بە کۆمەڵی خۆیان نەداوە کە

نزيك ببنەوە لە كۆمەڵى كورد بۆ ئەوەى شێوە تێگەيشتنێك روونەدات لە نێوان تاكى داگيركەر و تاكى داگيركراودا، لێرەدا، كورد لە شارستانيەت، لە كۆمەڵى هاوچەرخ دوركەوتەوە، واتە دووربوو لە پێشكەوتنە كۆمەڵايەتيى و روناكبيرى‌يەكان، بەوەش داگيركەر سيستەمێكى تۆكمەى هاوچەرخ و كۆمەڵێكى سەر بە سيستەمى خۆى مسۆگەركرد لەسەر شانى كۆمەڵێكى تر و لە خزمەت كۆمەڵێكى تردا، واتە بێ‌خواستى كوردەوارى كۆمەڵى داگيركەر كۆمەڵێك دروست بوو لەسەر شانى كۆمەڵێكى دى، هەر لەسەرەتاى سەدەى بيستەوە تا كۆتايى سەدەى بيست كوردەوارى تێك شكاو نەبووە كۆمەڵ، بە تايبەتى لەبەرەبەيانى سەرهەڵدانى هزرى نيشتمانى و دەوڵەتى نەتەوەيى‌دا كە سەدەيەكى زێرين بوو بۆ گەلان، كە بوونە كۆمەڵ و نەتەوە و دەوڵەت، بەڵام كورد ئەوەشى هەيبوو لە دەستى‌دا و لێى سەندرايەوە، سيستەمە داگيركەرەكان داپچڕانێكيان كردە جەستەى بەهاونيشتمانى بوون. بەشداربوونى كوردەوارى لە نێوا كۆمەڵدا، ئەو پرۆسەيە وايكرد كوردەوارى هەنگاوى ئاسايى خۆى نەنێ و لە گەشەكردن بێبەش بێت كە گەلان پێيدا تێپەڕين، جا بۆ ئەوەى كورد ببێتە كۆمەڵ و شان بە شانى كۆمەڵەكانى دى ڕێبكات و بگاتە ئاستى ئەو كۆمەڵانە و ببێتە كۆمەڵێك لە دەستەى ئەو كۆمەڵە دەبێت هەنگاوى وا بنێ كە شايستەى ئەوەبێت بچێتە نێو كۆمەڵى هاوچەرخ، كە لێى بێبەرى بووە و بوونى

خی بسەلمێنێ، خۆهاویشتنە نێو ئەو کۆمەڵە هەر وا ئاسان نیە، بەڵکو خەباتی دیموکراتی و شۆڕشی کۆمەڵایەتی دەوێ، ئەو کۆمەڵەش، کۆمەڵێ مەدەنییە، کە رەنجی چەندەها ساڵەی خەباتی گەلانە بە تایبەتی فەیلەسوف و بیرمەندان.. هتد.

لە سەدەی بیستەمدا، کورد شێوەکانی پێکهاتی دەوڵەتی لە دەست داو لە باریچوو، ئیتر بە هۆی هۆکاری دەرەوە بێت، یان هۆکاری ناوەوە، بەلام لە سەدەی بیست و یەکدا و لە هەزارەی سێهەمدا کورد کەوتە نێو کۆمەڵی جیهانییەوە واتە کەوتە بەرچاوان و رێی بۆ کرایەوە گەشەی خۆی بکات و لە قۆزاخەی گۆشەگیریی و دواکەوتویی بێتەدەرەوە وەك (تاك–کۆمەڵ–نەتەوە–لەوانەشە چوارچێوەی سیاسیش) رێگەی خۆی بگرێت و بەرەوپێش رێبکات، کارکردن بۆ چوونە نێو ئەو کۆمەڵە، هەروا کارێکی ئاسان نیە؛ بەڵکو زەحمەتی دەوێ شۆڕشی کۆمەڵایەتی هەمەلایەنەی دەوێ، ململانێی دەوێ، خۆڕاگری و ئازادی و دیموکراتی دەوێ، شۆڕشی روناکبیری دەوێ، بۆ چوونە نێو ئەو بابەتەش دەتوانین لە چەند دەرگایەك بدەین:

کوردەواری

کوردەواری بە هۆی بارودۆخی دیموگرافی و جوگرافی و سیاسیەوە، بووەتە کۆمەڵێکی شەق و شڕ، ئەو هۆکارانەی وایکردووە کە پێکهاتەی

کۆمەڵ لە نێوخۆدا دروست نەبێت، کە دواڕۆژ ببێتە جێی دڵخۆشی بۆ بە کۆمەڵ بوونی کوردەواری بە گشتی کوردەواری، لەچین و توێژە جیاجیاکان پێك نەهاتووە هەر بە شەلەلی ماوەتەوە، ئەگەر توێژەکانیش جودابوونەتەوەوەك شێوەیەکی سادە ئەوابە هەمان شەلەلی لەدایك بووە و بەرێوەچووە، واتە کوردەواری بە پێی قۆناغەکانی پرۆسێسی، چینی سروشتی دروست نەبووە هەربۆیە کۆمەڵ تووشی سەرلێشێواندنی پێکهاتەی کۆمەڵایەتی بووە چ لە رووی دەروونی و چ لە رووی کۆمەڵی یەوە، چونکە ئەو کۆمەڵە لە دەرەوەی خۆی گەشەی کردووە و چووەتە ناوەوەی خۆی کە ئەمەش بووەتە هۆی تێك شکاندنی خۆ لە خۆدا و لە دەرەوەی مێژووش، کە ئەمەش پرۆسیسی لەدایك بوونە لە دەرەوەی مناڵداندا.

لێرەوە کۆمەڵێکی خەڕەکەشکاو دروست بوو، لە سەرەوە بۆ خوارەوە و لە خواریشەوە بۆ سەرەوە، کە تاك و کۆمەڵ هیچ رۆڵێك نابینن بۆ گەشەی کۆمەڵ بەڵکو زۆرجار دەبنە تێکدەر لە نێو کۆمەڵی خۆیاندا، واتە هەردووکیان لەو چوارچێوەیەدا بێئەوەی یەك بگرن لە پێناو خۆیاندا دەبنە (دوو توخم) دژی یەکدی رادەوەستن و یەکتری تێك دەدەن، دوایش بووەتە دارمانی ژێرخانی پێکهاتەی کوردەواری لە خۆدا، نموونەی ئەو هۆزە کوردانەی لە جوگرافیایەکدا دەژیان، هەمیشە دوور لە یەکتر، کۆشەگیر لە یەکتر، ئەم دژی ئەو دەجوولایەوە، ئەمەش

ڕێخۆشکەر بوو بۆ هۆکاری جوگرافیا کە کار زیاتر بکاتە سەریان و زیاتر لێک دابڕێن و دابەش بن و خۆیان تێک بشکێنن (ئیسماعیل بێشکچی) دەڵێ:
دیاردەی دووری هۆزەکان و لێک دابڕانیان لەسەر حسابی بەرژەوەندی سەرۆک هۆز وای لە پەیوەندیە کۆمەڵایەتی‌یەکان کرد کە تێک بشکێن و یەک نەگرن سەرەڕای ئەوەش هۆکاری جوگرافی و دووری نێوان دێکان وایان کرد کە پەیوەندی و تێکەڵاوبوون لەلای تاکەکەسی کورد دورست نەبێت)، هیگل ڕاستی کرد کە دەڵێ (شاخەکان خەڵکان دابەش دەکەن، بەڵام دەریاکان و ڕووبارەکان نزیکیان دەکەنەوە لە یەکتری)، واتە شاخەکان بوونە هۆی ئەوەی زیاتر (تاک-کۆمەڵ)ی کورد لێک بترازێن و دوربکەونەوە لە یەکتری و دواجاریش یەک نەگرن، لەزهنی تاکی کورددا هەر ئەو ڕوانینە سادەیەی هیگل و واقیعیەکەی ئیسماعیل بێشکچی خۆی دەنوێنێ، چونکە شاخ و بەرزایی و گرد، سنوورێک بۆ دەروونی کورد دادەنێ، کە نابێ لەگەڵ ئەودیو شاخ و گرددا نزیکی دروست ببێت، یان ناتوانێت نزیک ببێتەوە، ئەویش بە هۆی ئەو بەربەستە دەروونیەوە کە خۆی لە شاخە وێنەدارەدا دەبینێتەوە، ئەمەش کاری میکانیکی (خڕکردنەوەی تاکی لە کۆدا و- کۆی لە تاکدا)ی وەستاند واتە تاکی کورد نەیتوانی لە کۆمەڵی خۆیدا سووڕی گەشەی ژیانی پێبگات هەربۆیە کودەواری بە (تاک... تاک) مانەوە و کۆمەڵێکی

تۆکمەیان لەناو خۆیاندا پێك نەهێنا ئەمەش واتای نەبوون بە (کۆ-کۆمەڵ-نەتەوە-دەوڵەت)، کە کۆمەڵ لە پێکهاتنی چەند تاك و تیرەیەك و خێزانێك و کۆمەڵێك پێك دێت، دەتوانێ پێکەوە کۆمەڵێکی گەورە دروست بکەن و دواجار دەتوانن بە هۆی گەشەی هوشیاری و بوونی کۆمەڵایەتی‌یان دەوڵەت دروست بکەن بەڵام کورد بە هۆی دووری خۆیان لە کۆمەڵەکەیان تووشی نامۆیی بەکۆمەڵ بوون و لێرەشەوە تووشی جۆرە وەهمێکی مەزنایەتی بوون یان تووشی شێتی مەزنایەتی (پارانۆیا Paranoia) کە زادەی پەرش و بڵاوی دەسەڵاتە، کە دواجار بووە هۆی دروست بوونی دەسەڵاتی بستەباڵاکان (هۆزی-پەتریارکی-کلاسیکی.. هتد) کە چەند سەدەیەکی خایاند لە کوردەواری و، کوردەواریشی زیاتر تێك شکاند و لە (بوون بە کۆمەڵ)ـی بێبەش کرد، تاوای لێهات کۆمەڵێکی لاواز و گرژ و بێچارە دروست بوو لە دەرەوەی کۆمەڵ ئەم شکست خواردنی کۆمەڵایەتی‌یە وای لە تاکی کورد کردکە متمانە بە دەرەوەی خۆی بکات و پشت بە دەرەوەی خۆی ببەستێ، ئەمەش دووری دەروونی نێوان تاکەکانی کوردەواری دیاری‌دەکات و لە هەمان کاتدا بڕوا نەبوونە بە خۆ (بۆ بوون بە کۆمەڵ) دەتوانین ئەو تەگەرانەی بوونەتە هۆی دواکەوتنی کوردەواری دیاریان بکەین بۆ ئەوەی زیاتر لە کوردەواری بگەین، دەتوانین تاکی کورد لە روی دەروونیەوە شیبکەینەوە و ئەو تەگەرانە دەست نیشان بکەین، کە بوونەتە هۆی

ئـــەوەی کـــورد، لـــە کۆمـــەڵدا خـــۆی نەبینێتـــەوە و دووربێـــت لـــە پەرەسەندنەکانی بوون بە کۆمەڵ.

تاکی کورد

تاک یەکەیەکی مادی کەرەستەییە لە کۆدا، بە بێ تاک بوونی کۆمەڵ مەحاڵ و بێ کۆمەڵیش تاک مەحاڵ دەبێت، دەتوانین بڵێین کاری میکانیکی لەیەکتر دەکەن، گەر تاک لە دەرەوەی کۆمەڵدا کاربکات، کارکردنەکەی بۆ خۆی مردینێکە، . ژی لێرەدا دەبێتە لەمپەرێك بۆ بوون بە کۆمەڵی خۆی. کە زیان دەبەخشێ بە کۆمەڵ لە رووی چەندایەتی‌یەوە زۆرجار لە رووی چۆنایەتیشەوە، پێشکەوتنی تاک بە کۆمەڵەوە بەندە و بە پێچەوانەشەوە، لەناو ئەو کۆمەڵەدا ململانێ سەرهەڵدەدات لە نێوان تاك و کۆمەڵ، کە دیاریشە سەرکەوتن بۆ کۆمەڵ دەبێت، نەك تاك، چونکە رێژەی کۆمەڵ زۆرترە وەك لە رێژەی تاك، گەر تاکیش هوشیار بێت، چونکە تاك بە تەنیا بوونی کۆمەڵی دیارناکات، هەروەك مارکس دەڵێ: (هوشیاری خەڵك بوونیان دیاری‌دەکات) تاك لە دەرەوەی کۆمەڵدا، نابێتە تاکێکی کۆمەڵایەتی، بەڵکو دەبێتە تاکێکی کڵۆڵ و وشکهەڵهاتوو، لە هەمان کاتدا، واقیع بینانە نابێت و بیرکردنەوەی لە بازنەی گۆشەگیری تاکی خۆیدا خول دەخواتەوە و گەر هەوڵیش بدات لە کۆمەڵ بدوێ، لە دوورەوە ئەوا بێ‌کەڵك دەبێت، ئەمە لە کاتێکدا کە کۆمەڵ هوشیار نەبێت، بەڵام بەلای کۆمەڵێکی هوشیارەوە ئەوا ئەو تاکە لەوانەیە ببێتە رێگەی بزاوتێك لە کۆمەڵدا، بەڵام کۆمەڵیش ئاراستەی هێڵی خۆی پیشان دەدات

و لەو ڕێگایەوە تاك دەخاتە نێو بازنەی خۆیی و لە خۆیدا دەیهاڕێ، واتە دەیکاتە یەکێك لە کۆمەڵ و کۆمەڵی پێدروست دەکات و لە هەمانکاتدا دەیخاتە خزمەتی کۆمەڵ و بوونی ئەو کۆمەڵایەتیەش هوشیاری ئەو تاکە کەسە و ئەو خەڵکانە دیاری دەکەن، لێرەدا مرۆڤ یان تاك دەبێتە تاکێکی بەرهەم هێن و چالاك، نەك تاکێکی تەمەڵ و مشەخۆر و گۆشەگیر و راکردوو لە کۆمەڵ، بەم پێیە تاکی داخراو و دوور، دەچێتە نێو کۆمەڵ و گشت کۆمەڵێك دروست دەکەن.

کە تاك رۆڵی تیا دەبینێ لە پێشخستنی کۆمەڵدا و پێکهاتەیەکی تەواوی پێ دەبەخشێ و کۆمەڵ رزگاری دەبێ لە پەرش و بڵاوی خۆیی و تاکەکانی خۆی کۆدەکاتەوە لە پێناو کۆمەڵ و رەگەزەکەیدا کە تاکە ئەو تاکەی کە دەبێتە تاکێکی کۆمەڵایەتی.

ئۆگست کونت (١٧٩٨-١٨٥٧)ـی فەرەنسی مەرجە بنەڕەتیەکانی سیستەم و ئارامگیری کۆمەڵایەتی لە ئێستاتیکای کۆمەڵایەتیدا، لە کۆمەڵزانییەکەیدا دەڵێ: (مەرجی بنەڕەتی بەدیهێنانی ئێستاتیکای کۆمەڵایەتی بریتیە لە پێکەوە گونجاندنی گشتی هەموو لایەنەکان).

کۆمەڵایەتی کوردەواری

بە هۆی لاوازی ژێرخان و سەرخانی کوردەوارییەوە، گەشەی کۆمەڵایەتی قۆناغی خۆی نەدیوە، وەك کۆمەڵایەتی کە پێی بناسرێ، چونکە کۆمەڵ لە کۆمەڵایەتی خۆی نامۆ بووە ئەمەش وای کردووە کە کۆمەڵی کورد لە کۆمەڵە سەرەتاییەکاندا چەق بەست بێت و بمێنێتەوە

بۆ ئەوەی سەرخان بەکاربهێنرێ بیرێ لە ژێرخانی دارماو بکرێتەوە و دواجار بیکاتە فاکتەری دروست بوون، بۆ بوون بە پلان و پرۆسەی دروست بوونی کۆمەڵێکی کۆمەڵایەتی، ئەمەش بە گونجاندن لەگەڵ گەشەی سەرخانی (تاك-کۆمەڵ) لە هەموو روویەکەوە، واتا بەپێی هەل و مەرجی تایبەتی.

کە گۆرانکاری دەپێکێ لە کۆمەڵێکی دواکەوتوودا چوونە نێو کۆمەڵێکی کۆمەڵایەتی‌یەوە، کە خۆی پێشکەوتنە لە خۆدا، لە کۆمەڵێکی دواکەوتوودا زۆرجار گۆران دروست دەبێت بۆ بنیات نانەوەی، هەر نەبێ ئەوەی لە دەست چووە ئەویش بەهۆی پەرۆشی کۆمەڵ بۆ ئەو هەل و مەرجە تایبەتەی کە کۆمەڵ تێی کەوتووە، واتە جەختێکی تایبەت بۆ سەر گۆران، گۆرانی کۆمەڵ لە بارێکەوە بۆ بارێکی دی، ئەم گۆرانەش گۆرانی کاتی دەبێت بۆ ئەوەی پرۆسەی بوون، بە کۆمەڵایەتی لە بارنەچێ، تا ئەو کاتەی وردە وردە پرۆسەی بوون جێگیردەبێت و کۆمەڵێکی کۆمەڵایەتی دادەنرێ و سەرلەنوێ کۆمەڵ بنیات دەنرێتەوە.

لە هەموو روویەکەوە، ئەمەش رێگایەکە بۆ پاڵنان بە رەورەوەی باری وەستاوی دواکەوتوو، بۆبەرەوپیچشەوەبردنی کۆمەڵ و، بووژانەوەی کۆمەڵ، لێرەدا کارێکی میکانیزمی دروست دەبێت بۆ پەیوەندی کۆمەڵایەتی لە نێوان تاك و کۆمەڵدا بۆ بوونبە کۆمەڵایەتی، واتە هارینی دوو کەرەستە لە یەکتردا کە وادەکات یەك بگرن، واتە پردی دووری

نێـوان تـاك و كۆمـەڵ دەڕوخێنـێ و لـە یـەكتردا ئاوێتـە دەبێـت، كـە پرۆسەیەكی مەزنی بە كۆمەڵایەتیكردنی كۆمەڵە (چەمكی ئەركخوازی Functionism) ئەو زانایانەی كە پێیان وایە، تاك، نەسەقێكە و یەكێكیان ئەوی تر راست دەكاتەوە، هەروەها مەبەست لەم ئاقارە پێویستی زانینی رادەی ئەو تێكچڕژانە بێت، كە لە نێوان ئەو سیستەمانەی ژیانی كۆمەڵ وەك گشت پێك دێنن، لەگەڵ بەشی هەر سیستەمێك پاراستنی بەیەكەوە بەستراوی ئەو كۆمەڵە و لەبەردەوامبوونی یەكێتیەكەی))، لە كۆمەڵێكی دواكەوتودا هەندێ ئاستەنگ دێنە بەردەم ئەو سیستەمەی بەدیهێنانی ئەوەی لێ داواكراوە، یان ئەوەی دەیەوێ هەنگاو بۆ پێشەوە بنێت، ئەو ئاستەنگانە بەرە و رووی دەبنەوە، زۆرجار خۆیان لە سیستەمی ئایینی و ئـابووری و ئـایدیۆلۆژی خۆیـان دەبیننـەوە، بۆئەوەیئـەو لەمپـەر و ئاستەنگانە نەمێنێت، دەبێت سیستەمی نوێ، ئەو بەربەستانە بناسێت و چارەسـەریان بكـات. تـا ئـەو سیسـتەمە پشـتیوانی پـلان و دانـانی گۆڕانكاریەكان بێت و بەرهەڵستكاریان نەكات.

هـەروەك باسمـان كـرد لەبەرئـەوەی كـوردەواری نەبووەتـە كۆمـەڵێكی كۆمەڵایەتی چونكە نە تاك خزمـەتی كۆمـەڵی كـردووە و نـە كۆمـەڵیش هەستاوە بـە ئـەركی پێویسـتی خـۆی، بەرامبـەر تـاك. بـە تایبـەتی كـە دەسەڵاتێكی تۆكمە بەدیناكرێ، كە یەكەكانی كۆمەڵ پێكەوە گرێبدات، لەبەرئەوەی تاكی كورد، دوورە لە كۆمەڵ و، كۆمەڵیش، نرخ و بەهای تاك

نازانێ و، تاکیش هەمیشە لە دەرەوەی کۆمەڵدایە و کۆمەڵیش بە هیچ نازانێ، ئەمەش واتای دووریەکی لێك تێنەگەیشتن، کە لاوازی ئەرکەکان دەردەخات لە نێوان خۆیاندا، لەسەرێکی ترەوە ئەو دەرفەتە نەڕەخساوە کە کۆمەڵ لەناو خۆیدا و لە ناوکی خۆیدا ببێتە کۆمەڵێکی کۆمەلایەتی، داگیرکەری کوردیش ئەو هەلەی نەداوە بە کورد کە کوردەواری ببێتە بەشێك لە کۆمەلایەتی لە هەمان کاتدائەو بەشە کۆمەلایەتی‌یەی خستۆتە خزمەت ژێرخان و سەرخانی کۆمەڵی خۆی، بەلام ئەمەش پاسا و نیە، بۆ ئەوەی کوردەواری، نەبێتە کۆمەڵێکی کۆمەلایەتی، بەڵکو هەلی‌نزیکبوونەوەی‌تاك لە کۆمەڵ و بەشداریکردنی لە پرۆسەی بوونبە کۆمەڵ، بۆ ئەوەی هەلی بە کۆمەڵ بوونی کوردەواری، لەدەست نەچێ. دەتوانین هۆکەی لەم دیدەی خوارەوەدا ببینین:

هۆی بە کۆمەلایەتی نەبوونی کوردەواری

بە کۆمەلایەتی بوونی کۆمەڵ، پرۆسەیەکی حەتمی‌یە، بۆ یەك گرتنی کۆمەڵ لەناو یەکتردا. واتە کارلێکردنی کۆمەلایەتی لە نێوان دوو کەس و زیاتر لە پێناو قەدەغەکردن یان کەم کردنەوەی ململانێ و جیاوازی، ئەوەش شێوازێکە بۆ پێکەوە ژیان بە ئاشتی لە نێوان تاکەکان و گروپ و کۆمەڵەکاندا، یەك لە گەڵ یەکدی کە پەیوەندی‌یە کۆمەلایەتیەکانی نێوانیان لە خۆدەگرن. ئەمەش دەبێتە گۆڕان لە شێوازی رەوشت و

هەڵس و کەوتیان، بە مەبەستی گونجان لەگەڵ کەسانی تردا، تاکی کورد نەیتوانیوە نە لە خۆی بگات نە لە کۆمەڵی خۆی، هەربۆیە بە زەحمەت دەتوانرێت یەك بگرن و یەککگرتنێك دروست ببێت، لەبەرئەوەی کوردەواری بە تاکەکانیەوە بەو قۆناغەدا تێنەپەڕیوە، کە چۆن پێکهاتەی کۆمەڵێك دروست دەبێت هەمیشە لە نێوان تاکەکای کورددا، هەستی زاڵ بوون هەیە، ئەم بەسەر ئەویتردا، بەمەش بە هۆی ناهوشیاری کەسایەتییان واتە تاکی کورد ویستویەتی کۆمەڵ بخاتە خزمەتی تاکی خۆی کە ئەمەش پێچەوانەی بوون بە کۆمەڵایەتییە، لەبەرئەوەی (هوشیاری کۆمەڵایەتی گرنگیدانی تاکەکان بۆ ئاشنابوون بە رەوشتی کۆمەڵەکەیان و بەشداریکردن بۆ لە ئەستۆگرتنی لێپرسراوێتی)، چونکە تاکی کورد دەسەڵاتی نەدیوە لە سەروخۆیەوە، ئەو دەسەڵاتەشی کە دیویەتی لە ماوەیەکی کورتدا تێك چووە و رماوە، ئەمەش واتە بە هۆی رەشبینی تاکی کورد، بەرامبەر دەسەڵاتی کورد، تاکە کەسی کورد لە کۆمەڵ جیابۆتەوە و خۆی دووررادەگرێ لە کۆمەڵ، واتە بەشدارنەکردن لە بنیاتنانی دەسەڵات و بەڵکو چاوەڕوان کردنی دەسەڵات کە لە پاشەڕۆژدا وا لە تاکە کەسی کورد دەکات، کە دەسەڵات بیهێنێ و بیبات نەك ئەم پێگەی دەسەڵات دامەزرێنێ و کاری خۆی بکات، لەپرۆسەو بوونی دەسەڵاتدا، خۆ بینینەوە لە دەرەوەی بازنەی دەسەڵات و کۆمەڵ، واتە دوورکەوتنەوە لەدەسەڵات و کۆمەڵ وای لەتاکی کورد کردووە جۆرە

کەسایەتی‌یەك دروست ببێت کە بە زەحمەت رۆحی مل کەچ بوون بۆ کۆمەڵی خۆی یان بۆ تاکە کۆکەڵی خۆی هەبێت، ئەمەش شێوەی گونجان و لەیەك گەیشتن و پێکەوە هەڵ کردن دەشێوێنێ و گونجانی کۆمەڵایەتی پێك ناهێنێ داگیرکەریش ئەو کارەی بۆ چووەتە سەرو زیاتر درزی خستۆتە ئەو نێوەندەوە واتە لەتاك و تاکی کورددا و کۆمەڵ و کوردەواریدا، بۆ ئەوەی نەبنە کۆمەڵ و پێکەوە ژیانێکی کۆمەڵایەتی دروست نەکەن، کە پرۆژەی کوشتنی بەکۆمەڵایەتی بوونە. دیارە نەبوونی دەسەڵاتێکی گونجاو بۆ کوردەواری وادەکات کە تاکی کورد پەرش و بڵاوبێت و بیر لەیەك گرتنەوە نەکەن یان پرۆسەی بوون بەکۆمەڵ دوابکەوێ، سروشتی کەسایەتی کورد ئەوەی پێوە دیارە کە هەمیشە بۆ کۆمەڵی خۆی مل کەچ ناکات و لێبوردنی نی‌یە، کە یەکێکە لە کردارەکانی گونجانی کۆمەڵایەتی، کەچی تاکی کورد بۆ دەرەوەی خۆی لێبوردنی هەیەو ئامادەیە بۆ مل کەچ کردن کە سستی و لاوازی کورد دەردەخات بەرامبەر دەرەوەی خۆی هۆکاری ئەمەش ئەو رووداوە مێژوویی‌یانەیە کە بەسەر کوردەواریدا هاتووە. بەتایبەتی چەوساندنەوەو قڕکردن، وای لە تاکە کەسی کورد کردووە کە هەمیشە رەشبین بێت سەرەڕای ئەوەش شکست هێنانی شۆڕشەکانی کورد جەختێکی تر بوون بۆ سەر تێك شکاندنی کەسایەتی و کوردەواری، بێگومان نامۆیی تاکی کورد لەوەدایە، کە نازانێت چەمکی گونجان و لێبوردن بەکاربهێنێ، بۆ

خزمەت خۆی، ئەویش لەئازادیو رادەربڕینو دیموکراسیەتدا خۆیان بەرجەستە دەکەن، تەنانەت لەپرۆسەی ئاشتی دەترسێو نازانێ بەکاری بهێنێ چونکە کورد ئاشتی راستەقینەی بەخۆیەوە نەدیوە سەرەڕای ئەوەی کە کورد هەمیشە لەپێناو ئاشتیدا جەنگاوەو قوربانی بۆ داوە، بەڵام بۆ نەگەیشتن بەئاشتی تووشی رەشبینی بووەو بەلایەوە نامۆیە لێبووردنو مل کەچ کردن، کە شێوازێکی عەقلانی و هوشیاری‌یە بە پێویستی نازانێ بەڵکو بە زۆری دەزانێ و بەکەمزانی سەیری دەکات.
بۆیە بە زەحمەت ئەو تێکەڵاویە دروست دەبێت بۆ هارپینی تاکی کورد لە کۆدا، ئەمەش دەردێکی مێژوویی خۆی هەیە کە هەر تاکێکی کورد خۆی بە ئاغایەك دەزانێ، تەنانەت زۆرجار تاك بە ناوی کۆوە دەدوێ و کۆش بە ناوی تاکەوە دەدوێ، واتە ئەم خۆی بەو دەزانێ و ئەویش خۆی بەم دەزانێ، کە بیرتەسکی و وشکی عەقڵی پێوەدیارە لەهەمان کاتدا پچڕ پچڕکردنی گوریسی کۆمەڵە. کەواتە پەندە کوردیەکە راستە کە دەڵێ: (تۆ ئاغا و من ئاغا کێ جێمان بۆ ڕاخا)، بە ئاغابوونی تاکەکەسی کورد، هەر لە مێژەوەیە وەك دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی خۆی نواندووە، ئەو دیاردە ناشازە، بە هۆی تاکی کوردە و کاریگەرێتی لەسەر کەسایەتی تاکی کورد، بڵقی کردووە و سەر ئاو کەوتووە، بۆیە تاکی کورد زۆرجار لە ئاخاوتنیدا دەڵێ (ئێمە) ئەم (ئێمە) یەی پاڵپشت بووە بە هۆزێك - حزبێك نەك پاڵپشت بە سەرجەم کۆمەڵ، یان زۆرجار تاکی کورد لە

ئاخاوتنیدا دەڵێ (من) ئەم (من)ەی خۆی ئاغایەتی خۆی دیاریدەکات و پاڵپشت بە خۆیی و دەستەوتاقمەکەی نەك سەرجەم کۆمەڵ، لێرەش ئاغایەتی و تیرەیی و باوك سالاری، پێش کۆمەڵ و کۆمەڵ هاتووە و لێك داپچڕانێکی کۆمەڵایەتی دروست بووە، لە ژێر ئەو پرۆسە بستە باڵایانەدا، نەك یەککگرتن، ئەمەش وایکردووە کە دیاردەی دەسەڵاتی جیاجیا و پەرش و بڵاو لای هەریەك لە تاکەکانی کۆمەڵ دروست ببێت و لەگەڵ خۆیدا ڤایرۆسی کوشتنی ناوکی کۆمەڵ هەڵگرێ.

ململانێ لەنێو کوردەواریدا

ململانێ هەر لەبەرەبەیانی مێژووەوە، بووەتە دیاردەیەکی سروشتی مرۆڤ، لەکۆمەڵ چین دارو کەسەکاندا ململانێ رۆڵی پێشکەوتن و عەقڵانیەتی کۆمەڵ دەبینێ و دەریدەخات، بەڵام ململانێ لەکۆمەڵێکی پەرشوبڵاوو خەرەکە شکاودا، رۆڵی تێك دەرانە دەبینێ، چونکە ئەو ململانێیە بێچارەسەر دەبن، بۆ کۆمەڵ و لەچوارچێوەی ململانێی شەریفانە تێدەپەڕن و جەنگ و کوشتن، جێگەی ململانێ دەگرنەوە، لەنێو کوردەواریدا.

ململانێ دروست نەبوو، تا لەسەر بنەمەکانی عەقڵ و لۆژیك بەرێوەبچێت، هەرەمەکی بوەو لەپێناو بەرژەوەندی کۆمەڵدا نەبووە، بەڵکو لەپێناو (کەسێك - بنەماڵەیەك - تاقمێك - حزبێك) دا بووە، ململانێ دەبێ

پێشکەوتن، پێشکەش بەکۆمەڵ بکات. لەخزمەتی کۆمەڵدا بێت، نەك هەوڵدان بۆ زاڵ بوون، ئەم بەسەر ئەویتردا.
دیارە تاکی کورد ڕۆڵی ململانێی نەدیوە، لەگەڵ خۆیدا، یان تێی نەگەیشتووە، لێرەشەوە ململانێی ناو ناوکی کۆمەڵو لەپێناو کۆمەڵدا پەیدانەبوون، تا بیکاتە چەکێکی عەقڵانیی و بەکاریهێنێ، کوردەواری دووربووە لەململانێی لۆژیکانەی ناوخۆ بەڵکو هەمیشە ململانێی بووە لەپێناو مانەوەی خۆیدا، واتە دژی دەرەوەی خۆی پەیڕەوی کردووەو ململانێی ناو ناوکی خۆی لەیاد کردووەو فەرامۆشی کردووە، کە گەورەترین پرۆسەیە بۆ پێگەیشتنی کۆمەڵ، هەربۆیە زۆرجار ئەو ململانێیەی لەنێو کورددا ڕوودەدەن، یان سەرهەڵدەدەن، توندوتیژی بەخۆیانەوە دەبینن، زۆرجار دەگاتە جەنگی تەواو، واتە ڕووبەڕووبونەوە بەچەك، کەئەمەش پێگەی دیموکراتیی و ئازادیی و ئاشتی دەکوژێ.

چەمکی لێبوردن لای کورد

دەمارگیری بەهەموو شێوەیەکییەوە، دەبێتە بەربەستێکی ئەبستۆملۆژیی و کۆمەڵایەتی، لەهەمان کاتدا بەشێوەیەکی ئەرێیەتی کاردەکاتە سەر پەیوەندیەکانی نێو کۆمەڵی مەدەنی، کەفرەیی و، هەمەجۆری تەنانەت لێکنەچوونەکانیش دەگرێتەخۆ، سەرەڕای ئەوانەش دیالۆگ و ئاڵوگۆڕکردنی بیروڕاکان لەنێو چینەکانی کۆمەڵدا، تێك

دەدات، دەمارگیری لەکاکڵەکەیدا نەفی کردنی ئەویترە و زاڵ کردنی رایە بەسەر ئەویتردا، کە خۆی لەباوەڕو ئایدیۆلۆژیادا دەبینێتەوە، کۆمەڵێ بەشەری پێویستی بەبڵاوکردنەوەی بەهای باوەڕی لێبوردن هەیە، وەك دیدێکی مرۆڤایەتی و ئاکاری و گشت گیری، بیری گەوارکردنی ئەویتر لەهەموو مەیدانێکدا وەك سایسەت، دین، نەتەوەیی، کۆمەڵایەتی.

دیارە لێبوردن یەکێکە لەکردارەکانی گونجانی کۆمەڵایەتی، پرۆسەی لێبوردن، بۆ پاراستنی دۆستایەتی و گونجان و هاوکاری و هاریکاری، بۆ پاراستنی باری کۆمەڵایەتی و هاوسەنگ و لەنگەر راگرتنی هێزە کۆمەڵایەتیەکانە، دەتوانین بڵێین، پرۆسەی لێبوردن، پێویستی یەکی کۆمەڵایەتی و مێژوویيە، بۆ کوردەواری، بۆ پێك هاتنەوەی کوردەواری و روخاندنی تەگەرەکان، لێبوردن پێویستە بۆ کۆمەڵێك کەبارودۆخی کۆمەڵەکەی شپرزەو نالەبار بێت، لێبوردن لای کورد چەمکێکی وشکی بەخۆوە گرتوە، ئەویش بەهۆی ئاڵۆزی و بیرکردنەوەی وشکی کەسایەتی مرۆڤی کورد، لێبوردن شێوازەکانی کەسایەتی و باری کۆمەڵایەتی بەرەو پێش دەبات و لەوەستان و گرژی رزگاری دەکات. کورد لێبوردن بەچەمکێکی زۆر قورس دەزانێ و بەتەنازولی دەزانێ، واتە گەر لێبوردنی هەبێت ئەوا خۆی بەکەم دێتە بەرچاو، ئەمەش ناهوشیاری کۆمەڵایەتی کورد دەردەخات، هەروەها زادەی نەبوونی ئەو ململانێ ژیریەیە کە کوردەواری پەی پێنەبردووە، تاکە کەسی کورد شان ناخاتە ژێر چەمکی

لێبوردن و خۆی لێ‌نادات، لێرەشدا نەبوونی دیموکراتی بووەتە هۆی کوشتنی پرۆسەی لێبوردن و ڕێی لەلێبوردنی تێك داوە.

کەسایەتی کورد کەسایەتیەکی تێك شکاوە و دوژمن فێری کردووە کە هەمیشە ملکەچی بێت و بیکاتە دارەدەستی خۆی، تاکی کوردیش بەدرێژایی ئەم مێژووە شکستە، وای لێ‌هاتووە، تاکێکی ملکەچی لێ‌دروست بێت، بۆ دەرەوەی خۆی و دڵ ڕەق و سەرکێش بێت، بەرامبەر کۆمەڵی خۆی، واتە دژایەتی کردنی کۆمەڵی خۆو نەبوونی لێبوردن بەرامبەر بەخۆ.

(ئیسماعیل بێشکچی) دەڵێ: (کورد لەکاتی داگیرکردنەکاندا لەلایەن دوژمنەوە مەبدەئی ڕازی‌بوونیان هەبووە بۆ داگیرکەران، بەڵام بۆ پوچەڵ کردنەوەی ئەو داگیرکاریانە هیچیان نەکردووە، بۆئەوەی وڵاتەکەیان بپارێزن، کەواتە سەربەستی تیرەو سەربەستی هەر تاکێکی نێو تیرەیەك پارێزراو بووەو هەروەها داگیرکەران دەستیان نەخستۆتە نێو کاروباری ئەو هۆزانە.. دەبینین کوردان بۆئەوە مل کەچ بوون و سەریان دانەنەواندووە بۆ داگیرکەران کە بەرژەوەندیان پارێزراو بووە، تا وای لێ‌هاتووە، کەسەردانەواندن لەپێناو پاراستنی هۆزێك و کەسانی هۆزێك گەوار (قبول) بووە لەسەرشانی کۆیلە بوونی نەتەوەیەك)(٤).

هۆزی کورد بەهۆی ئەو سەربەستیەی دوژمن پێ‌ی داوە، کەبەرامبەر خاکەکەی بووە، لەهەمان کاتدا، ڕقەبەرایەتی‌یەکیشی داوەتێ بۆ

بەرامبەرەکەی واتە بۆ تیرەیەکی‌تر، چونکە بەخشینی سەربەستی لەخۆڕا نی‌یە، بەڵکو مەرجی تێدایە، ئەویش سەربەستی و بەرژەوەندی تیرەو مل کەچ کردن و دژایەتی‌کردنی تیرەی دی، ئەمەش وای کردووە کە بەدرێژایی مێژوو ئەو رق و کینەو دژایەتی‌یە گەورە بێت و باری ئاسایی لێبوردن، لەکوردەواریدا بەرێوەنەچێت و توندوتیژی بەرامبەر یەکتری هەمیشە جێگەی لێبوردن و دیموکراتی بگرێتەوە.

هەنگاوەکانی کورد بۆ پرۆسەی لێبوردن قورس و گرانن ئەمەش دەگەرێنەوە بۆ نەبوونی دیموکراتی و لێك تێنەگەیشتن، دوژمن سەربەستی هۆزێکی بەلایەوە گرنگتربوو، چونکە تۆوی ناکۆکی بڵاودەکردەوە، تۆوی رق و کینەی بڵاودەکردەوە، هەروەك (ئیسماعیل بێشکچی) دەڵێ: (سەربەستی هۆزێك پیرۆزتر بوو لەسەربەستی گەلێك و کۆیلەکردنی، ئەمە رەوشی زۆربەی هۆزەکانی کورد بوو لەلای دوژمن)، کەوابێ لێبوردن و خۆپێکەوە ژیان و خۆهەڵگردن و خۆگونجاندن کارێکی پیرۆزە بۆ کورد، بۆ پێکهێنانەوەی بەشەکانی کۆمەڵ. ئەم هەڵە مێژووییەی ئێستا وا پێویست دەکات، کەلێبوردن و تێکەڵاوبوون وەك (جان جاك رۆسۆ) دەڵێ: (هیچ کەس قازانج لەوە ناکات بەرامبەرەکەی بخاتە ژێر رکێفی خۆیەوە)(٥)، کەواتە ئەمە راستی ئەو مرۆڤەیە کە دەبێت لەسەر لێبوردن بژی، تاکو خۆشەویستی بڵاوبکاتەوە، چونکە مرۆڤ لەکۆمەڵدا دەتوانێت بژی کەلێبوردن و گفتوگۆی تێدا بێت، ئەم تێروانینەی مارکس لەنێو چەمکی دیموکراسیەتدا باسی لێوەدەکات.

تاکی کورد، بەدرێژایی مێژووەکەی، لەژێر دەسەڵاتە جۆراوجۆرەکاندا چەوساوەتەوە، هەربۆیە بەچاوی‌تر سوتۆقێنەرو داپڵۆسین سەیری دەسەڵات دەکات، ئەمەش وەك گرێیەکی دەروونی لای تاکی کورد دروست بووە،، ئەم رەشبینی‌یە کەتووشی هاتووە بەرامبەر بەدەسەڵاتی کوردی لەچەوساندنەوەی دەسەڵاتی داگیرکەراندا بووە، کوردەواری، لەژێر فشاری ئەو دەسەڵاتانەدا، کۆمەڵێکی داخراوی سەرکوت کراویان لێ‌دەرچووە، کەهەمیشە ترسیان هەبێت بەرامبەر بەدەسەڵات، کورد بۆ خۆشی نەیتوانیوە سیستەمی داگیرکەر بگۆڕێ، چ لەناوەوەو چ لەدەرەوە، لەهەمان کاتدا نەشیتوانیوە شۆڕشێکی کۆمەڵایەتی، خەباتی پێ‌قبوڵ نەبووەو لەهەمان کاتدا، کوردەواری هوشیار نەبووە، تا شۆڕشێکی دی بکات. بێجگە لەشۆڕشی چەکداری درێژخایەن، مەسەلەی دەسەڵاتیش بەشێوەیەکی میکانیکی گواستراوەتەوە بۆ هزری هەر تاکێکی کوردو لەخۆیدا بەرجەستەی کردووە و وەك هەر تاکێك پێ‌ی گەوارەو پیادەی دەکات، ئەمەش وەك کلتورێك لەدوژمنەوە بۆی ماوەتوە، دیارە ئەو دیاردەیە، ترسناکەو زیان بەدەسەڵات‌و تاکی کورد دەگەیەنێت، کە لەژێر یەك دەسەڵاتدا کۆنەبنەوە بەڵکو پەرش‌وبڵاوبن بەڵام بەهەمان دەسەڵاتی تاك گەرایی توندرەو دوایش دوورکەوتنەوەی تاکی کورد لەدەسەڵات، واتە دەرکەوتنی هێڵێکی وەهمی لەنێوان تاکی کوردو دەسەڵاتی کورددا،

دوای راپەڕین دەسەڵات و دوو شێوەی گرتەخۆ:

یەکەم:

بەهۆی راپەڕینەوە، توانرا دەسەڵاتێکی کوردی دروست ببێت، ئەو دەسەڵاتەی وەك پێویستی مێژوویی توانی جێگای خۆی بگرێت لەنێو دەرەوەدا، بەڵام لەنێوخۆدا تووشی لێك دابڕان هات، هەندێ هۆکاری ناوەوەو لەپێناو بەرژەوەندیە تایبەتیەکاندا، ئەمەش وایکرد کە ئەو دەسەڵاتە پەرش و بڵاوبێت و لەژێر رەشماڵێکدا هەڵنەکەن و تاکی کوردی بێهیوا کرد لەدەسەڵاتی کوردی.

دووەم:

تاکی کورد، پێش راپەڕین، لەدەسەڵات دەترسا. بەڵام دوای راپەڕین، دەسەڵاتی کردە دەسەڵاتی خۆی، بەهۆی باری نالەباری جوگرافی و سیاسی کوردستان، ئەو دەسەڵاتەی کە کورد خەونی پێوەدەبینی، ئەو دەسەڵاتە نەبوو وەك دەسەڵاتی کۆمەلانی خەڵك، هەربۆیە ئەو بۆشاییە لەنێوان کوردو دەسەڵاتی کورددا دروست بوو کە تاکە کەس لەگۆڕانکاریەکان و بەرەو پێشەوچوونی دەسەڵاتدا کارنەکات و کاریگەری خۆی نەبێت بۆیە لێك ترازانێك دروست بوو لەنێوان تاکی کوردو دەسەڵاتی کوردیدا.

چارەسەر بۆ ئەو تەگەرەیە دەتوانین لەدوو خاڵدا کۆیان بکەینەوە:

ا-دەبێ تاکە کەسی کورد، بکرێتەوە بە بەشێك لەدەسەلآت، هەروەها ئەو دەسەلآتە پەرش‌و بلآوانە بگەڕێنێتەوە بۆ دەسەلآتی خۆی، واتە بۆ حکومەت. ئەوجا دەسەلآت بداتەوە بەکۆمەڵ، ئەمیش لەرێگای هوشیاری کۆمەڵ خۆیەوە، بۆئەوەی ئەو گرێ دەروونیە بڕەوێنێتەوە کە تاکە کەسی کورد لای دروست بووە، بەرامبەر بە دەسەلآت، کۆمەڵیش دەبێ خۆی لەو دەسەلآتەدا بدۆزێتەوە، ئەمەش هەلێکە بۆ کۆمەڵ کە دەسەلآتی خۆی هەبێت‌و ئەوەی پێشوو لێ‌ی سەندراوەتەوە بۆی بگەڕێتەوەو ئاشنایەتی دروست ببێت لەنێوان تاکی کوردو دەسەلآتی کوردیدا، ئەمەش لەرێ‌ی پێگە ئابووری‌و کۆمەلآیەتی‌و روناکبیری‌یەکانەوە بەدی دێ.

ب-لەو روانگەیەی سەرەوە تاکی کورد شەرعیەت بەدەسەلآتی سەرەوە دەدات‌و لەهەمان کاتدا خۆشی تیا دەدۆزێتەوە کە تاکێکە کاریگەری خۆی هەیەو، قورسی خۆی هەیە، بۆ بەرەو پێشەوەچوونی کۆمەڵ، لەهەموو روویەکەوە. بۆیە دەبێ درێغی نەکات لەو هەلەی خۆی کە دەوڵەت یان دەسەلآتی سەرەوە، دەیداتە دەستی، واتە دەسەلآتی خۆبۆخۆو لەخزمەت کۆمەڵدا، ئەمەش بەشداری‌کردنە لەدەسەلآتدا. بۆیە پێویستە لەسەر تاکی کورد ئەو هەلە مێژوویی‌یەی ئەمرۆ لەبەرچاو بگرێ‌و بچێتە نێو ئەو دەسەلآتەوەو بەشداری چالاکانەش بکات، لەپێناوی دەسەلآتی خەڵکدا، لەژێر هزی پێشکەوتندا.

بۆئەوەی دیاردەی دەسەلاتی سەرکوتکەر، لەدەروونی مرۆڤی کورددا بڕەویتەوە، دەبێ تاکی کورد، کۆبکرێتەوە لەژێر ڕەشماڵێکی کۆمەلایەتیدا، بۆ بەشداریکردنەوەی لەبنیاتنانی ئەوەی خۆی دەیەوێ، واتە دەسەلاتی (خۆ- خەلك) ئەوەش تاکە کەس دەکاتە مرۆڤ و بەرهەم هێنەرو دواجار ناچار دەبن بەهۆی پەیوەندی‌یە (ئابووری - کۆمەلایەتی)یەکانەوە بێنە ناو دەسەلاتەوە، کە بە بەشێکی خۆیان دەزانن و ئەو ترسە دەرچێ لەدەروونی کورددا، کەدەسەلات دەسەلاتی خەلکەو سەرکوتکەر نیە واتە دسەلات لەخەلکەوە بۆ خەلکە.

توماس ئەکوینی (١٢٢٧-١٢٧٤) (ئەوەی دووپات کردۆتەوە کە کۆمەلی مرۆڤایەتی لەکۆمەلە کەسانێك پێك دێت بەرێك‌وپێکی دەژین و ملکەچی کۆمەلێك یاسای دادپەروەرن و لەپێناو یەك ئامانج و یەك ئامانجی هاوبەشدا، هەولدەدەن لەبەرئەوە کۆمەل پێویستی بەرێکخستنی کۆمەلایەتی هەیە بەمەبەستی ڕێکخستنی دەزگاکانی ئەو ڕێکخستنەش حکومەتە، بۆیە حکومەت بەپێویستی‌یەکی کۆمەلایەتی دەژمێردرێن) (٦). مارکس لەشیکردنەوەی ماددی‌یەکەی خۆی‌دا بۆ گۆڕانی مێژووی مرۆڤ جەخت لەسەر ئەوە دەکات کە ئینسانەکان بۆ مانەوەی ماددی‌و فیزیکی خۆیان‌و بۆئەوەی وەکو مرۆڤ دووبارە خۆیان بەرهەم بهێننەوە، ناچارن کەبێنە ناو پەیوەندی‌یەکانی بەرهەمهێنانەوە، لەتێڕوانینی ماددی مارکسیدا بۆ شیکردنەوەی هۆیەکانی گۆڕان‌و ئالوگۆڕی مێژووی

مرۆڤ، لەقۆناغێکەوە بۆ قۆناغێکی کۆمەڵایەتی بەرزترو گەشەکردووتر، کۆمەڵ خراوەتە پێش مەرجی بوونی مرۆڤ.

شۆڕشی تاك - شۆڕی کۆمەڵ

بۆ گۆڕانی هەر سیستەمێك، یان هەر کۆمەڵێك، لەبارێکەوە بۆ بارێکی‌تر، بەشۆڕشێکی کۆمەڵایەتی دەبێت، ئەمەش بزوێنەری کۆمەڵی مرۆڤایەتی‌یە لەبارێکی وەستاو و دواکەوتوو بۆ بارێکی گەشەکردوو بوژاوە، شۆڕشە کۆمەڵایەتیەکان، لەهەناوی کۆمەڵدا لەدایك دەبن، کەخۆیان بەخواستی خۆیان پێ‌ی هەڵدەستن، ئەمەش بەهۆی پەنگ خواردنەوەی قەیرانە ئابووری‌و کۆمەڵایەتی‌و فکریەکانەوە سەرهەڵدەدەن، بەهۆی داگیرکردن‌و شێواندنی کوردەواری، لەلایەن داگیرکەرانەوە.

شۆڕشەکانی کورد، شێوەی شۆڕشی کۆمەڵایەتی وەرنەگرتووە، بەڵکو سیمای شۆڕشی نەتەوەیی‌و وەرگرتبوو لەپێناو بەدیهێنانی مافی (خاك)، ئەوە سەدەیەکی تەواوی خایاند، بۆئەوەی کوردیش وەك نەتەوەکانی تری جیهان ببێتە خاوەن خاك، ئەو خاکەی کەلێ‌ی زەوت کراوە، بەڵام قەدەرو شانسی مێژوو ئەو هیوایەیەی بۆ کورد نەڕەخساند هەربۆیە شۆڕشەکانی کورد لەچوارچێوەی شۆڕشی کۆمەڵایەتی، نەگیرسایەوە. بەڵکو شۆڕشێکی درێژخایەنی دژ بەداگیرکەربوو، دەتوانین

بلێین شۆڕشی کۆمەڵایەتی لای کورد نامۆیە، ئەوجا ئەو ململانێ کۆمەڵایەتیو چینایەتی‌یە دروست نەبووە کە کورد یان کۆمەڵانی کورد ڕۆڵی شۆڕشی کۆمەڵایەتی ببینن، بەڵکو هەر شۆڕشێك بووە دژی دەرەوەی خۆی، ئەمەش کاتی بۆ نەڕەخساندووە کەشۆڕشی کۆمەڵایەتی دروست بکاتو لەهەمان کاتدا لەو چەمکە نەگەیشتووە کە شۆڕشی کۆمەڵایەتی، چ کاریگەری‌یەکی هەیە بۆ سەر تاكو کۆمەڵ، هەمیشە شۆڕش بەشێوەیەکی کۆمەڵی عەفەویو سۆزی ڕووی‌داوە و کۆمەڵو تاك، ڕۆڵی کۆمەڵایەتیان تیادا نەبینیوە. ئەمەش نزیك بوونەوەی نێوان تاكو کۆمەڵی دروست نەکردووە لەنێو بازنەی شۆڕشێکی کۆمەڵایەتیدا تاکی کورد دوورەپەرێز بووە لەکۆمەڵ، کۆمەڵیش هەروەها بایەخی بەتاکە کەس نەداوە، ئەمەش واتای نەبوونی پەیمانی کۆمەڵایەتی لەنێو کوردەواری‌دا، دیارە بوونی کۆمەڵو هوشیاری ڕۆڵی گرنگ دەبینێ لەو بوارەدا، گرنگی‌دانی تاك بۆ ئاشنابوونو تێگەیشتن لەرەوشتی کۆمەڵایەتی بەشداریکردن بۆ لەئەستۆگرتنی لێپرسراوێتیو چارەسەرکردنی کێشە کۆمەڵایەتیەکانو چاك کردنی بارودۆخی کۆمەڵ، لەهەموو ڕویەکەوە، کەواتە لەسەر تاکە کەس پێویستەو لەجێگای خۆیەوە هەست بە بەرپرسیارێتی بکات، بەرامبەر کۆمەڵی خۆی، بۆئەوەی ببێتە کۆمەڵو خۆی تیا بدۆزێتەوە. (دی سانت اکسوبری) دەڵێ (بۆئەوەی ببیتە مرۆڤ هەستی بەرپرسیارێتیت تیادا بێت) لای

هیگل (تاکە کەس، تاکێکی سەربەخۆ دەبێ وەکو (بەش) پاشان دەبێ لەگەڵ کەسانی دیکە پەیمانو پەیوەندی ببەستێ، بەوەش (بەش) لەئاکامی کبوونیان لەگەڵ یەکدی، گشت پێکەوە دێنن دوای ئەمە قەوارەی دەوڵەت، دەبێتە بەرجەستەیەکی پێویستی (بەش)و (گشت) دەوڵەت کۆبەندی تاكو گشتە، یاخود یا بڵێین: تاكو گشت بەجیا پێکەوە بنەوبنەمای هەرەمێك پێك دێنن، دەوڵەتیش سەری هەرەمەکەیە.
مرۆڤ کەخۆی دروستکەری ئامێرو ئامرازەکانی بەرهەم هێنان بێت بەخۆی بنچینەی کردەی گۆڕانی کۆمەڵایەتی‌یە، لێرەدا مەرجو پێویستی‌یەکانی کۆمەڵ کردەی گۆڕانی کۆمەڵایەتی هەڵئەسوڕێنن.
گۆڕانی کۆمەڵایەتی پەرەسەندنو پێشکەوتنی کۆمەڵ، کێشەیەکی بابەتەکی‌یە، پێش ئەوەی حەزو ویستی خۆیەکی بێت. پەیوەندیە کۆمەڵایەتی‌یەکان لەنێوان خەڵکان لەسەر ڕێچکەیەك نامێنێتەوە، بەڵکو هەمیشە بەرەو پێشەوە دەچێ، بەلام لەواقیعدا، هەر ڕووداوێك کە ڕودەدات، بۆ گۆڕانی ڕەوتی مێژوو تاکەکان، دەچنە نێو ئەو ڕەوتە کۆمەڵایەتی‌یە مێژووییەوە و ڕۆڵی خۆیانی تیادا دەگێڕن ڕێکی دەخەنو چوارچێوەی کۆمەڵێکی بەشەری دروست دەکەن، واتە تایبەتمەندێتی بۆ دروست دەکەن بۆئەوەی ببنە بەشێك لەمێژووی بەشەری لەجیهاندا.
دەتوانین پشت بەپرۆژە تیورە ببەستین بۆ هەنگاوەکان بەمەدەنی‌بوونی کوردەواری، ئەمش لەڕێنماییەکانی پەیمانی کۆمەڵایەتیدا:

١-پەیمانی تاك - کۆمەڵ

ئەمشە پرۆژەیەکە، بۆ دروستکردنی، کوردەواری لەرێی لێك گەیشتن و گونجاندن و پێکەوژیان، لەو هەلومەرجە تایبەتەدا.

٢-پێویست بوونی دەسەلاّت

ئەمەش وەك پێویستی ناچاری، بۆ خڕکردنەوەی کۆمەڵ، لەژێر رەشماڵی دەسەلاّتدا، کە کاریگەری دەکاتە سەر دەروونی تاکە کەسی کورد بۆ ئاشنابوون بەدەسەلاّتی کوردو لەوێشوە هاریکاریکردنی دسەلاّت (لێرەدا دەوڵەت رووبەرووی کۆمەلاّنی خەڵکی یە، لەبەرئەوەی کۆمەڵی مەدەنی پێك نەهاتووە. (هیگڵ کۆمەڵی مەدەنی بەجودا لەگەڵ کۆمەڵی سیاسی یان دەوڵەت بەنوێنەری کۆمەڵ بەتایبەتی ماف و ئاقار دەزانێ) (٧). لەدیدی ئەودا کەسەکان لەرێگای کۆمەڵی مەدەنی یەوە دەگەنە ئاستی هاونیشتمانی واتە ئەندامێتی لەکۆمەڵی سیاسی دا، هەروەها (گرامشی) دەوڵەت بەمانا فراوانەکەیەوە، بەخاوەن دوو لایەن و دوو کاریگەریی دەسەلاّت و رێبەری دەزانێ، کەهەردووکیان تەواوکەری یەکترن.

٢-پەیمانی دەسەلاّت - کۆمەڵ

ئەمەش دەبێتە دروست بوونی دەسەلاّت و، لەهەمان کاتدا خڕکردنەوەی کۆمەڵ، لەژێر دەسەلاّتدا، کە هوشیاری بەخۆیەوە دەبینێ (توماز هابز) کۆمەڵی مەدەنی بە بەشێك لەکۆمەڵی سیاسی دەوڵەت دەژمێرێ) (٨).

٤-پەیمانی کۆمەڵ - کۆمەڵ

واتە پەیمانی کۆمەڵایەتی لەنێوان (تاك - کۆ)دایە. ئەمەش دەستپێکە بۆ خۆبەڕێوەبردن و زاڵ بوون بەسەر خۆدا، لێرەدا هوشیاری کۆمەڵ لەنێو خۆیدا پیشان دەدات و لەژێر چاودێری دەسەڵاتدا کە شۆڕشێکی کۆمەڵایەتی و هوشیاری بەخۆوە دەبینێ. بۆ هێنانەدی دەسەڵاتی کۆمەڵ، واتە هوشیارکردنەوەی خەڵك لەنێو خۆیانداو لەژێر چاودێری دەوڵەتدا دواجار یەککگرتنیان لەپەیمانێکدا بۆ گەڕانەوەی دەسەڵات بۆ خەڵك و خزمەت کردنی کۆمەڵانی خەڵك.

٥-پەیمانی کۆمەڵ - دەوڵەت

دوای شۆڕشی کۆمەڵایەتی و هوشیاری هاوسەنگی دروست دەبێت لەنێوان کۆمەڵ و دەسەڵات (دەوڵەت)دا، کەئەمەش مەرجی بنەڕەتیە بۆ گەیشتن بەدیموکراسی و پێگەکانی کۆمەڵی مەدەنی.

سەرچاوەو پەراوێز:

١)(كردستان مستعمرة دولية ل٢٩٥).

٢) تطور النظرة الواحديةی الى التاريخ، ص ١٠٧- بليخانوف.

٣) گۆڤاری (مەدەنیەت) ژمارە ٢م (١٠٤).

٤)كردستان مستعمرة دولية – اسماعيل بيشكجی ل (٢٩٦).

٥)(گۆڤاری مەدەینەت ژمارە ٢ ل٣٩٢).

٦) گۆڤاری مەدەنیەت ژمارە ٤ م١٠١).

٧) كۆمەڵی مەدەنی – ئەبوبەكر خۆشناو ل ٦٢.

٨) هەمان سەرچاوەو لاپەڕە.

خێڵ و سیستەمی خێڵایەتی

خێڵ رۆڵێکی کاریگەر دەبینێ لە ژیانی سیستەمی خێڵەکیدا خێڵەکان بۆ ئەوەی لەناونەچن و مانەوەی خۆیان بپارێزن هەستاوون بە دروستکردنی سیستەمێکی داخراوی تۆکمە بۆ ناوکەکانی خێڵ و پاراستنی ناوخۆی کۆمەڵ لە هەڕەشەی دەرەوە، ئەویش بەهۆی پاراستنی داب و نەریت و کەلتوورو بەرگریکردن و شەڕو شۆڕەوە، کە ببوە نەریتی خێڵەکان، دیارە پۆلاینی خێڵ خۆی لە تاکەکەسدا دۆزیوەتەوە، نەك زۆرینەی ژمارەی خێڵ، ئەویش بەهۆی لێهاتوویی کەسێکی پاڵەوان و جەربەزە کە بوەتە دەم راست و ریش سپی و سەردارو دوایش کراوەتە سەرەك خێڵ، دەبوایە سەرکردایەتی لەنێو خێڵدا بێجگە لە سیفەتە خێڵەکییەکەی سیفەتی پاڵەوانی ئەفسانەیی هەبوایە کە ئەویش بەو هۆیە پیرۆز دەکرا تا سەرکردە وای لێهاتووە

مردن و ژیان بەدەستی بێت، دەتوانین بڵێین بەرهەمی سەرکردایەتی پاڵەوان و جەربەزە خێڵ بووە، لە چوارچێوەیەکی بوچکدا کە دواجار توانیویەتی ئەو سەرکردایەتییە فراونتر بکات ئەویش بەهۆی دەست بەسەرداگرتنی خێڵەکانی ترو کۆنترۆڵکردنی ناوچەکانی تر لە هەموو روویەکەوە، گەر دسپلین سەرکردەی خێڵ نەبوایە نەدەتوانرا سەرکردایەتی ناوچەیەکی گەورە بگرێتە دەست و بیروباوەڕەکانی بەسەر ناوچەکەدا پەخشبکات، کە بەوەش زۆر جار دەبووە رزگارکەر بۆ گەلانی تر لەژێر چەوساندنەوەی سیستمێکی تردا، دیارە زەبور زەنگ کاریگەری گەورەی کردۆتە سەر مرۆڤی سەرەتایی چونکە هێزو بازوو توانی رێڕەوەکانی قۆناغی مرۆڤایەتی بگۆڕێن کە لە خێڵدا بە بنەمای یەکەم سەیر دەکرا، دەتوانین بڵێین بەهۆی ئەو زەبرو زەنگەوە خێڵەکان یەکتریان گرتووەو لەیەك خێڵی گەورەداو لە سیستمێکی فراوانی دەسەڵات داردا کۆببنەوە و مل کەچی ئەو واقیعەی خۆیا بن و یەك سەرداریان هەبێ ئەمەش رژێمێکی فیدراسیۆنی خێڵایەتی دروستکردو هێنایە بەرهەم، ئەوەیش بەهۆی تواندنوەی خێڵە بێهێزو لاوازەکان لە بۆتەی سیستەمی خێڵێکی گەورەدا، واتە دروستکردنی پێکهاتەی خێڵێکی پتەوو گەورە کەلە دەوڵەتێك سەرەتایدا خۆیدەبینیەوە، دیارە ئەو فراوان بونەو ئەو سیستەمە پێویستی بە دام و دەوگایەکی پتەو هەبوو بۆ بەردەوامبوونی ژیانی خێڵ، هەموو سیفەتەکان یان هەموو ئەو

هێزانە کۆدەکرایەوە لە سەرکردەی خێڵدا بەرجەستە دەکرا بۆ ئەوەی شیرازەی ئەو سیستمکە تێکنەچێت سەرکردەی خێڵیش بەهۆی مل کەچ بوونی ئەندامانی خێڵ و ریشسپیانی خێڵەکانی دی پیرۆزی زیاتر بۆ خۆی مسۆگەر دەکرد، کەوابێ سەرکردەی خێڵ هەم پارێزەری خێڵ بوو هەم پارێزەری کلتوورو داب و نەریتی خێل بوو، لە هەمانکاتدا تاکی خێڵ بووە، ئەویش لە بەرەکانی جەنگدا شانبەشانی ئەندامانی خێڵ دەجەنگاو خێڵی لە شاڵاوە دەرەکیەکان دەپاراست ئەمەش وایدەکرد کە سەرکردەی خێڵ رۆحی ئەندامانی خێل داگیربکات و ئەندامانی خێڵ زیاتر قوربانیان دەدا و زیاتر لە دەوری خڕدەبوونەوە، دەتوانین بڵێین بەرهەمی ئەو سەرکردەیە خۆی لە خۆیدا کۆمەڵگەیە، کۆمەڵگەش خۆی دەخاتە نێو بازنەی سیستمەکەیەوەو ملی بۆ کەچ دەکات کە دەزانێ دەیپارێزێ و بژێوی بۆ دابیندەکات سەرکردەی بلیمەت ئەو هەلانە دەقۆزنەوەو بەلای خۆیدا رایاندەکێشێ و لەو هێزەوە کە هەیەتی دەکەوێتە بڕیاردانی هەندێ یاسای دی کە لەسەرو یاساکانی خێڵەوەیەو دەیهێنێتە نێو ئەو پێکهاتە خێڵەکییەوەو بەتۆپزی دەیسەپێنێ بەسەر ئەندامانی خێڵدا ئەمیش بەهۆی ئەو پەشێویەی کە زۆرجار لەنێو خێڵدا روودەدات بۆ ئەوەی شیرازەی خێڵ و سیستەمی خێڵ تێکنەچێت، چونکە سەرکردەی خێڵ دەزانێ کە شیرازەی خێڵ تێکبچێت شیرازەی سەرکردایەتی تێکدەچێت و لەدەستی دەدات هەر بۆیە ئەو یاسایانە

دەكاتە بەشێك لە داب و نەریتی خێڵ ئەمەش پاڵپشت بە ئەفسانەكانی كۆن و كلتوری باپیرانی خێڵ، خێڵیش لە حاڵەتی پشێویی دەگۆڕی بۆ حاڵەتێكی پێویست بوون و كۆمەڵایەتی بوون واتە لە سیستەمی خێڵایەتییەوە بۆ سیستمێكی فراوانتر ئەمەش هۆكاری ئەو هەل و مەرجانەیە كە رۆژانە لەناو خێڵدا روودەدەن سەركردەی خێڵ لەو فراوانبوونی خێڵەدا زیاتر پێویستی بە دسپلینی یاساكانەو زیاتر خۆی توندو تۆڵدەكاتەوە، لێرەوە سەركردەی كاریزمی خێڵی دروست دەبێت كە دواجار خۆی دەچوێنێ بە كەسێكی جیاواز و ئەفسانەیی و تەنانەت خۆی لە پاڵەوانی ئەفسانەكان بەدیدەكات و بەرجەستەی دەكات و كەسایەتیەكی تر دەدات بە خۆی كە خۆی لە سەروو ئەندامانی ترەوە سەیردەكات ئەوانی تر تەنها گوێڕایەڵ دەردەچن، ئەم جۆرە سەركردانە دوای مێژوویەكی دوورو درێژی خێڵ سەرهەڵدەدەن، زۆرجار سەركردەی كاریزمی بەهۆی لووتبەرزی و خۆ بەگەورەزان و خۆبەپاڵەوان و مل هوڕزان شێرازەی خێڵ تێكدەچێت و سەركردایەتی لەدەستدەدات، ئەویش یان بەهۆی ئەوەی ئەندامانی خێڵ لە زمانی سەركردەی كاریزمی ناگەن یان سەركردە، وای لێدێت گوێ بۆ بۆچوون و دابونەریتی خێڵ نەدات، هەربۆیە خێڵ سنووری خۆی دەشكێنێ و بەگژ كاریزمادا دەچێ و سەركردایەتی لەدەست دەچێ و سیستەمی خێڵ لەناوەوە تێكدەشكێنێ كە یەكگرتنەوەیان زۆر زەحمەتدەبێ.

خێڵ لای کورد

کورد لە بەرەبەیانی مێژوویەکەیەوە لەنێو سیستمێکی داخراوی خێڵەکیدا دەژی، داخراو بەرامبەر بە برای خوێنی و کراوە بەرامبەر، بەرامبەرەکەی، (دوژمنەکەی) واتە هەر کەسێ دژی بەرامبەرەکەی (برای خوێنی) بێ ئەم لەگەڵیدا بووە ئەمەش کاکڵەی فیدراسیۆنی خێڵەکی تێکشکاندووەو خێڵەکان بە پەرتەوازەیی ماونەتەوەو دوور لە یەکتری، خێڵی کورد زۆر جار خۆی خڕ کردۆتەوە لەژێر سەرکردەیەکی ئاینی ئەمەش هەوڵدان بووە بۆ دروستکردنی قەوارەیەکی گەورەی تر لە خێڵ، بەڵام لەناوچوونی سەرکردەی بزوتنەوەکان و گۆشەگیری هەندێك خێڵ و خیانەتکاری هەندێکیان وایکردۆتەوە کە هەمدیسان خێڵەکان بچنەوە باری گرژی و بەگژ یەکدا بچنەوەو سیستمێکی خێڵایەتی پتەو فراوان دروست نەبێت، زۆرجار بەرژەوەندی کۆی کردونەتەوە بەڵام زۆری نەخایاندووە ئەو بارە تێکچووە، ئەویش بەهۆی بەرژەوەندی زیاترو زۆرتر، دیارە هۆکاری یەکنەگرتن و دروست نەبوونی سیستمێکی خێڵایەتی پتەو دەگەڕێتەوە بۆ بەرژەوەندی بنەکاڵەکان و سەرکردەی خێڵەکان ئەوجا مەسەلەی دین و مەزهەبەکان کە هۆکارێکی گرنگ بوون بۆ لێکترازانی بنەماڵەکان و خێڵەکان، کە دەبوایە مەسەلەی دین کارێکی ئیجابی بکردایە بەڵام کارێکی سلبی کردە سەر رێکخستنی خێڵەکان، کە

به هۆیانەوە زۆربەی بزووتنەوەکانی کورد توشی پوکانەوەو روخاندن و شکست هاتن، کەوابێت خێڵ لای کورد ئەو سیستەمەیە کە هەر خێڵێك بەرژەوەندیە تایبەتییەکانی خۆی تیادا دەپارێزێت بەهەر نرخێك بێت گەر لە دەستدانی خێڵێکی تریشبێت لێرەوە (ئێمە دژی ئەوانی ترین) بوە یاسای نێو خێڵ و سیاسەتی دەرەکی زیاتر ئەو دژایەتیەی فراوانتر دەکرد چونکە یەکگرتنی خێڵەکان لەناوچونی بەرژەوەندیەکانیان بوو، یەکگرتنی خێڵەکان دروستکردنی سیستمی دەوڵەت بوو، هەر بۆیە سیاسەتی رۆژانەیان و خێڵە کوردەکانیان دژی یەکتر دەگرد، بەهۆی ئەو دەستتێوەردانانە دەرەکییەوە نەتوانراوە بارێکی ئاسایی بۆ کوردو خێڵی کورد برەخسێ تا بتوانرێت لە ماوەیەکی مێژوویدا خۆی خڕبکاتەوە، خۆی رێکبخات و خۆی دروستبکات وەك خێڵێکی گەورە دیاربکەوێت، ببێتە جێی مەترسی بۆ دەوروبەر، هەر خێڵێك یان هەر سەرکردەی خێڵێك گەر توانیبێتی کنترۆڵی چەند خێڵێکی تربکات یان چەند ناوچەیەك لەژێر سیستمی خۆیدا بەرێوە بەرێ بۆ پێکهێنانی ئامانجێکی گەورەتر لەخێڵ، سەیردەکەین دوای ماوەیەکی کەم ئەو سیستمەی رووخاوەو نەماوە، هۆکارەکانیش هەمدەرەکی بووە هەم ناوەکی بووە، بەلام هۆکاری دەرەکی زیاتر جەختی لەسەر ئەوە کردۆتەوە کە یەکگرتن دروست نەبی لەناو خێڵە کوردەکاندا سەرکردەی خێڵیش کاری دوژمنی ئاسانتر کردووە چونکە هەمیشە بەرژەوەندی

خۆی زیاتر پاراستووه وەك لە بەرژەوەندی هەموو، ئەمەش بووەتە هۆی دروستنەبوونی سەرکردەیەکی خێڵی یان کاریزمایەکی خێڵی کە هەموو خێڵەکان ببات بەڕێوە، بەڵکو ئەو کاریزمایانە بەهۆی جوگرافیاو سیستمی خێڵەوە لێرەو لەوێ دەرکەوتوون ئەویش لەسەر بنەمای خێڵایەتی نەك ئایدیۆلۆژی یان نەتەوەیی یان نیشتمانی.

خێڵی کوردو سەرکردە

لەبەر لێك ترازان و پەرتەوازەیی سیستمی خێڵ لەناو یەکتریداو بڵاوبوونەوەیان بە پانتایی جوگرافیایەکی گرژدا لێرەو لەوێ سەرکردەی خێڵ شێوەی سەرکردەی کۆلکە کاریزما دروستبوو، کەسایەتی وشك و دەمارگیری بنەماڵەییان ڕێی پینەداون لەگەڵ بەرامبەرەکەیاندا پەیمانێك ببەستن لە پێناو بەرژەوەندی هەمووداا، بەڵکو ئەو کەسایەتییە لەبەر لوتی زیاتر هیچی تری نەدەدی لێرەشەوە (منی بالا) (هەرمن سەرکردەم) وەك یاسای سەرکردایەتی دەرکەوت لەنێو بازنەیەکی تەسکدا کە هەمیشە داخراو و دوور لە گۆڕانکاریەکانی دەوروبەر واتە هەمیشە دووری و هەمیشە دوژمنایەتی، ئەم دوو چەمکە وشکەو بێ بنەمایە ڕێگە خۆشکەر بوو بۆ پیرۆزی سەرکردەی خێڵ لە ناوەوەو سەرکردەش ئەو بارە نائاساییەی قۆزتەوەو خۆی زیاتر پیرۆزکردن ئەویش بەهۆی پاراستنی داب و نەریتی خێڵەوە، لێرەشەوە هەم لای ئەندامی خێڵ و

دەرەوە خۆیان بەدینەکردوەو هەمیشە لە ناوەوەی درۆی خۆیاندا ژیاون کە ناکاتە هیچ، سەرکردەی خێڵیش لە ڕێگای شەڕوشۆڕو زیاتر لاوازی و ملکەچکردنی بۆ دەرەوەی خۆی (دژە برای خوێنی) توانیویەتی خێڵ زیاتر بپەستێ و بیترسێنێ و لە هەمانکاتدا بۆ پاراستنی خۆشی لە ئەگەرەکانی کوشتن و لەناوبردن، سەرکردەی خێڵەکان نەیانتوانیوە پەتی خێڵایەتی بپچڕن و خۆیان لەو گرژییە رزگاربکەن ، چونکە بەرژەوەندی وای دەخواست کە سەرکردەی خێڵ دەبێ سەرکردە بێت لەنێو خێڵدا لە دەرەوەی خێڵ هیچ بایەخێکی نامێنێ، ئەمە نەك سەرکردەی خێڵی دەگرتەوە بەڵکو ئەندام خێڵیشی دەگرتەوە کە دەرچوون لە سیستمی خێڵ لە دەستدانی قەوارەو ناسنامەی بووە، چونکە ناسنامەی ئەندامی خێڵ بە تۆ کێیت؟ سنووردار نیە بەڵکو بەتۆ کوڕی کێیت، یان سەر بە چ خێڵێکیت؟ سنووردار کراوە بڕوانە (العصبیە و الدولە/ د. محمد عابد الجابری/ لاپەڕە ٢٥٦ بغداد)، نە سەرکردەی خێڵ و نە ئەندامی خێڵ نەیانتوانیوە لە دەرەوەی خۆیاندا بدۆزنەوە و بیریش لەوە نەکراوەتەوە واتە چۆن هاتووەو ئاواش ڕۆیشتووەو بووەتە هۆی خۆخۆری لەنێو ئەندامانی خێڵدا، ئێستاش کۆمەڵگەی کوردی کۆمەڵگەیەکی خێڵەکییەو بنەماڵەییە بەڵام کەمێك فراوانە واتە سیستمێکی تری بۆ خۆی پێکهێناوە ئەویش سیستەمی (حزب)ە، کە خێڵ حزبێك بەڕێوەدەبات یان بنەماڵەیەك ئەمەش واتای گۆڕینی بەرگی

خێڵە بۆ نێو بەرگی حزب، لەو سیستەمەدا واتە لە سیستمی حزبدا بۆیە دەبینین زۆر لە خێڵەکان گۆشەگیر بوون و پەیوەندی نابەستن بەو سیستمە نوێیەوە، چونکە دەزانن لەناو دەچن، واتە تێکەڵ دەبن و دەتوێنەوە، لێرەشەوە مانەوەی خێڵ لە دەرەوەی حزب مەترسییە بۆ حزب کە لە چەند خێڵێك یان بنەماڵەیەك پێکهاتوون و سەرەڕای ئەوەش چەند چین و توێژێك لەخۆدەگرێت، سیستمی حزبیش دەزانێت کۆمەڵگەی کورد لە دەرەوەی حزبەکەیدا کۆمەڵگەیەکی خێڵەکییە ئەویش ناچار دەبێت بە زیاتر بوژاندنەوەی خێڵ و خێڵایەتی و لایەنگیرکردنی خێڵ و سەرکردەی خێڵ بۆ ئەوەی ژمارەی حزب (چەندایەتی) زۆر بێت و سنوری حزبەکەی زیاتر فراوان بکات و لە هەمانکاتدا پتەوی بکات، ئەمەش لە پێناو بەرژەوەندی دەسەلات بۆیە زۆرجار دەبینین حزبێك کێشەی خێڵێك چارەسەر دەات بەو بۆنەیەشەوە دەتوانێت رایکێشێت بەلای خۆیداو سنووری خۆی پێ بەهێزبکات، سروشتی خێل ئەوەیە خۆی لە ئەگەرەکانی دەرەوە بپارێزێت، خێڵ لە دەرەوەی سیستمی حزب تا دەتوانێت خۆی دەپارێزێت لەنێو چوونە نێو حزب، بەلام بەهۆی هەندێك شتی لاوەکی و دوژمنایەتی و خوێنڕشتن وایلێدێت خۆی بخزێنێتە ناو سیستمی حزبێکەوە کە هەر هەمان پێکهاتەی خێڵی تێدایە بەلام لە چەند گروپە خوێنێکی جیاواز خڕبوونەتەوە، ئەمیش خوێنی بلاو دەبێتەوەو نامێنێ، واتا لە دەستدانی خێلایەتی، دەتوانین بلێین

تواندنەوەي خێڵ لەناو حزبێکدا کارێکی باشە بۆ نەهێشتنی خێڵایەتی و سیستمی خێڵایەتی، بەڵام دەبینین زۆر جار حزبەکان لەبەر هۆی شەڕو بەرژەوەندی تایبەتی هەڵدەستن بە بوژاندنەوەی خێڵ، تەنها بۆ ئەوەی حزبێکی تری پێ بڕوخێنن، ئەمەش واتای یاسای خێڵەکی بەڵام بەشێوەیەکی دی، کەواتە خێڵ لە پشت هەموو شتێکەوە دەبینرێن ئەم بایەخدانەش ئەوە دەگەیەنێ کە سیستمی خێل تا ئێستاش هەر لە ئارادایەو بنەبڕ نەکراوە، دەسەڵات و حزبەکان ئەو سیستمە دەپارێزن و زۆرجار بەرگریشی لێدەکەن، کە لاوازی حزبەکان نیشاندەدات، سەرکردایەتیش لای کورد لاوازە، نەیتوانیوە بەسەر خێڵدا زاڵ بێت، یان لەنێو خۆیدا بیتوێنێتەوەو کەسایەتییەکی تری پێبناسێنێت و دەسەڵاتێکی تر بە خێڵ بناسێنێ کە لە سەرو خێڵەوەیە ئەویش دەسەڵاتی حکومەتە، ناچار هەمیشە خێڵ لەبەرچاو دەگیرێت و چین و توێژە رۆشنبیرەکە ناوخوێنێتەوە، هەربۆیە دەتوانین بڵێین خێڵ لە پێشەوەی کۆمەڵگەی کوردی بە ژمارەیەك دێت و حسابێکی وردی بۆ دەکرێت ئەمەش وایکردووە کە کۆمەڵگای کوردی لەنێو ئەو سیستمەدا بێت و بچێت بە شێوەیەك نە ئەوەتا پێشبکەوێت و سیستمی خێڵ بەجێبهێڵێت یان دوابکەوێت و ببێتەوە بەخێڵی بەبەر، تا ئێستاش هەمان سیستمی کۆن پیادەیەو هەمان خێڵ و هەمان سەرکردەی خێڵ دەیبات بەڕێوە بەڵام لە بەرگێکی ترداو لە سیستمێکی تردا.

کەسایەتی تاکی کورد لەنێوان گرگنێتی و راستەقینەدا

هەندێ کەس هەن وا تێدەگەن کە کەسایەتی ئەوەیە رووکەش بێت و تەنها لەدەرەوەی کەسایەتی ناوەوە ببینرێت و تاوای لێدێت گوزارش لەکەسایەتی ناوەوە دەکات، ئەمەش ئەوجۆرە کەسایەتییەیە کە تاك دووچاری دێت بۆ پڕکردنەوەی کەسایەتی ناوەوەی خۆی، واتە بۆ پینەکردنی ئەوەی نیەتی بەڵام لەڕاستیدا ئەمە کەسایەتیەکی بۆش و دوور لەواقیعی خۆی نیشان دەدات، ئەمە جۆرە نەخۆشییەکی ساویلکانەیە کە تاکە کەسی بێ کەسایەتی دووچاری دێت و تووشی حاڵەتەکانی گومان و هستیریاو لەخۆبایی و فشەڵ دەبێت و تاوای لێ‌دێ ئەو کەسە دەبێتە میزەڵدان و زیاتر بۆ رواڵەتەکانی دەرەوە فوو دەکاتە خۆی بۆئەوەی کەسایەتی مت بووی ناوەوەی خۆی یان کەسایەتی لەبیکراوی خۆی پێ‌بدۆزێتەوەو بیکاتە سەنگێك بۆ خۆی وا پیشان بدات کە ئەم کەسایەتیە بووەتە هەمان کەسایەتی ناوەوەی، بەڵام ئەمە

هەڵخەڵەتاندنی خۆی یان خۆی وا نیشان دەدات و زیاتر دوورکەوتنەوە لەکەسایەتی خۆی والا دەکات، بەزۆر دروست کردنی کەسایەی بۆ تاك کەدەبێتە نالەباری تاك خۆیی و وون کردنی خۆ لەکۆمەڵداو دواجار وەك نەخۆشیەکی دەروونی نێو کۆمەڵگا دەردەکەوێت و سەرجەم کۆمەڵگا تووشی ئەو پەتایە دەبێت، تاکە کەس بەهۆی شکستی دەروونی و قەیرانی کۆمەڵگاوە دووچاری ئەوجۆرە کەسایەتیانە دەبن کەوەك کرگن خۆیان دێتە بەرچاو، ئەمەش بەهۆی زاڵبونی کەسایەتی ناڕاستەقینە بەسەر کەسایەتی راستەقینەدا کە لەدەروونی تاکدا بەدی دەکرێ واتە خۆبەزل بینین و خۆبەگەورە بینین لەهەمان کاتدا هیچ لەبار نەبوو کەئەمەش وا دەکات ئەو کەسایەتیە گرگنە هەمیشە وێزەی کەسایەتی راستەقینە بگرێ و نەیەڵێ وەك خۆی یان وەك کەسایەتی سەربەخۆ هەڵتۆقێ یان لەدایك ببێ.

هەمیشە زاڵبوونی کەسایەتی گرگنی بەسەر کەسایەتی راستەقینەوە دیارە بۆیە هەمیشە سەیر دەکەین کەسایەتی گرگن لەڕواڵەتیەوە سەیری ناوەوەی دەکات و ناوەوەش هەمیشە چەپێندراو دەبێ بەهۆی سەختی و زاڵبونی کەسایەتی گرگن بەسەر کەسایەتی راستەقینەدا تاوای لێدێت ئەو کەسایەتیە لەوەهمێکی دەروونی قوڵدا بژی و خۆی نەدۆزێتەوە، ئەو کەسایەتیە گرگنە ناوەوەی مرۆڤی کوردی داگیر کردووەو لەگەڵیدا دەژی وەك ملۆزمی لێهاتووە بۆ پێکهاتەی کەسایەتی کورد کەنایەڵێ خۆی

پێکبهێنێ، وەك ئەوەی پێی بڵێ (نابێ لەمن جودا ببیتەوەو دەبێ تامردن لەگەڵ مندا بژیت)

کەسایەتی راستەقینە وای لێهاتووە کەپەی بەخاڵە لاوازەکانی کەسایەتی گرگن نەکات بۆئەوەی بیدات بەزەویداو خۆی لێ‌جودا بکاتەوەو خۆی لەو ملۆزمە رزگار کات، چونکە دروستکەری سەرەکی خۆیەتی بۆیە کەسایەتی گرگن گاڵتەجاڕی پێ‌دەکات‌و دووری دەخاتەوە لەڕاستی خۆیی‌و بەلایەکی تردا دەیبات‌و کەسایەتی راستەقینە ناشتوانێ ئەو ململانەیە بکات لەگەڵیدا چونکە چاڵ دەزانێ کوشتنی خۆی تیا دەبینێتەوەو کوردیش یان بڵێین کەسایەتی کورد ئەو ئامادە باشیەی تیا نیە کەخۆی جارێکی‌تر بکوژێت‌و کۆتایی بەژیانی ئیمپراتۆریای گرگنی خۆی بهێنێ‌و کەسایەتی راستەقینەی خۆی راگەیەنێت. دیارە یان بۆی ناچێتەسەر یان ناتوانێ، ئەمەش لەحاڵەتەکانی ژیانی رۆژانە دووبارەو سێ‌بارە دەبێتەوە مێژوویەکی درێژیشی خایاندووە کەهەمیشە هەر سەیری دەرەوە کراوەو ناوەوە لەبیر کراوە تەنها لەیەك مەبەست سەیری ناوەوە کراوە ئەویش لەخۆدوان‌و بەس واتە کەسایەتی گرگن هەمیشە سەیری خۆی کردووەو لەناوەوەی کەسایەتی راستەقینە دوواوەو لەبری ئەویش قسەی کردووەو خۆی والاّ کردووەو نەیهێشتووە کەسایەتی راستەقینە بێتە زمان لەوێشدا مافی نەداوەتێ‌و ئەو مافەشی لێ‌سەندۆتەوە بواری نەداوە خۆی لەخۆی بدوێ بەڵکو ئەم لەجیاتی ئەو

دواوە واتە گرگن لەجیاتی کەسایەتی راستەقینە دواوە، کەسایەتی راستەقینەش زیاتر ئەو دەرگایەی لەبەردەم والا کردووە هەروەك مەسەلەکانیتر کە دەرگای بۆ خستۆتە سەر پشت ئاوەهاش ئەو دەرگایەی بۆ خستۆتە سەر پشت کە لەجیاتی خۆی گرگن بدویّ، هەربۆیە کەسایەتی کورد لەکاتی قسەکردندا لەخۆیەوە دەست پیّدەکات و زیاتر باسی خۆی دەکات وەك لەوەی لەمەسەلەیەکی گشتی بدویّ، ئەو کەسایەتیە گرگنە چووەتە نێو هەموو کەناڵەکانی ناوەوەی تاکی کوردو داگیری کردووەو کردوویەتە کۆلۆنیەکی خۆی، بەئارەزووی خۆی دەیبات و دەیهێنیّ، ئەمەش لاوازی کەسایەتی راستەقینە دەردەخات بەرامبەر بەکەسایەتی گرگن کەچەند لەبەردەمیدا سست و مت و لاوازە، دیارە کەسایەتی راستەقینە زۆرجار دەبێتە مەسخەرەی گرگن و جێی گاڵتەجاڕی، کەسایەتی گرگن سەرەڕای فشەڵی و لەخۆبایی کەسایەتیەکی فێڵبازە هەم خۆی هەڵدەخەڵەتێنیّ و هەم دەیەویّ دەوروبەری خۆی هەڵخەڵەتێنیّ لەهەمان کاتدا لەسەر ژیانی کەسایەتی راستەقینە دەژی واتە مشەخۆریشە بۆیە حاڵەتەکانی رزگاربوون لەکەسایەتی گرگن لێل و نادیارە، بەوەی کە کەسایەتی راستەقینە لەکەسایەتی گرگن تیّناگات و نازانیّ چی دەویّ و بۆ وای لیّدەکات بەوەش کە کەسایەتی راستەقینە بەگرگن ناویّریّ، بۆیە لەحاڵەتی مت بوون و شلەژاندا ژیان دەباتە سەرو لەپێکهاتەیدا تێك شکاوەو لەناخەوە

خۆی دەخواتەوەو هیچیشی پێناکرێ، ئەمەش حاڵەتی (لەچاوەڕوانی گۆدۆ)دا دەبێ کەگۆدۆ نایەتو.. نایەت.. کەچی چاوەڕوانین، ئەم حاڵەتەی کەسایەتی راستەقینە بەدەست خۆیەتیو خۆی دەتوانێ خۆی رزگار بکات لەوەی کەکۆڵۆنی کردووە، ئەویش گەڕانو هەوڵ دانە بۆ دۆزینەوەی خاڵە لاوازەکانی کەسایەتی گرگنو دانی بەزەویداو رزگاربوونی لەو کەسایەتیە درۆزنەی کەخۆی ئازادی پێبەخشیوەو خۆی دروستی کردووەو زیاد لەپێویست گرگنێی پێداوە، بۆیە گەڕانەوە بۆ نێوخۆی، بۆ بیرەوەریو یادەوەریەکانی خۆی، بۆ نێو مێژووی خۆی، بۆ واقیعی خۆی، دەتوانێ هۆو هۆکارەکان بدۆزێتەوەو بەو کەرەستانە کەسایەتی گرگنی خۆی بدات بەزەویداو خۆی لەو ملۆزمە رووکەشە بۆگەنە فێڵبازە رزگار بکات کەوەك هەشت پێ لەهەموو لایەکەوە تەنگی پێهەڵچنیوەو داگیری کردووە.

بیناکردنەوەی کەسایەتی کورد دوای بەسەرچوونی مێژوو

مێژوو حاڵەت و کردارێکی ئێستایە واتە دروستبوونی بەیانی مێژوو ئێستا دەبێتە دوێنێ و دوێنێش دەبێتە مێژوویەکی دوور لەیاردەوەرییەکانی کەسایەتیدا دەبێتە مێژوو کە لەگەڵیدا هاوتاو هاوتەبا دەبێت و واتە لەگەڵ هۆشیاری کەسایەتیدا هاوتەریب دەبێت. هەروەك (بلیخانۆف) دەڵێت: هیچ واقیعێکی مێژوویی نییە بۆئەوەی حاڵەتی هۆشیاری لەگەڵدا نەبێت، یان پێبەپێی نەبێت یان پێشی نەکەوتبێت، (بڕوانە العامل الاقتصادي في التاريخ-جورج بليخانوف) هەموو هوشیارییەك کەدەبێتە سایکۆلۆژی کۆمەلایەتی مێژوویەکی هۆشیار دروست دەکات و ناهوشیاری و نەزانینیش تێنەگەیشتنە لەمێژوو، ئەو سایکۆلۆجییە کۆمەلایەتییە کەپابەندە بەهۆشیاری ئابوری، هۆشیاری کۆمەلایەتی، هوشیاری رامیاری، پێگەی خۆی لەسەر

کۆمەڵگای خۆی دروست دەکات، لەوێدا خەڵکان بۆ پێداویستیەکانی خۆیان واتە داواکارییە هۆشیەکان، مێژوو دروستدەکەن کەسروشت سروشتی ئامادەکراو ئەو پێگەیە دابین دەکاتو دواجار لەسەر ژێرخانی ئەو سروشتە مێژوویەك پێکەوە دەنێن کەهاوکێشەیە لەگەڵ هۆشداو کەدواجار دەبێتە بەشێك لەمێژوو و لێیجیانابێتەوە. ئەو پرۆسیسە دەبێتە هۆی گۆڕانی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان کەدوایش سایکۆلۆژی کۆمەڵایەتی دەگۆڕدرێت بەپێی پێداویستە مێژووییەکان کەخۆیان لەهۆشدا دەبیننەوە، لێرەوەش کۆمەڵ دەبێتە هەڵگری هەندێك ڕێبازو بیروباوەڕی هەست پێکراو، ڕێگەی بیرکردنەوە. کەرەستەی پێداویستی ڕۆژانە، بەڵام ئەگەر هێزی بەرهەمهێن بەهێزتربوو کاری کردە سەر کاکڵەی ژێرخانی کۆمەڵایەتی ئابووری. هەروەها پەیوەندییەکانی چینایەتی لەنێوخۆدا، سایکۆلۆژی ئەو چینەش دەگۆڕدرێت، ڕۆحی سەردەمیش دەگۆڕدرێت، سروشتی نەتەوەیشی دەگۆڕدرێت پێکهاتەی کەسایەتیشی دەگۆڕدرێت، ئەم گۆڕانەش هەندێك بیروباوەڕی نوێ دەهێنێتە کایەوە، یان هەندێك بیروباوەڕی نوێ دەهێنێتە کایەوە. یان هەندێك فەلسەفەی نوێ دەهێنێتە کایەوە. هتد کەوابێت مێژوو ئەوکاتە خۆی لەنێو حاڵەتەکاندا دەبینێتەوە کەبەرەو گۆڕانو پێشکەوتن دەچێتو لەوێوە کاری خۆی دەکات بۆ سەر کەرەستەکانی دەوروبەرو دواجار بوونی خۆی دەسەلمێنێت لەناو ئەواندا، واتە کارتێکردنە سەر

یەکتری و ئەم بێ ئەو مەحاڵ دەبێت و گەڕانەوەش بۆ دواوە مەحاڵ دەبێت، بەڵکو هەمیشە بەرەو پێشەوەچوون سەنگی مەحەك دەبێت. کەوا بێت کارکردن لەناوەوە کارکردنە بۆ دوستکردنی ناوەوە خۆی واتە دروستکردنی کەسایەتییەك کەدەرك بکات بەهوشیاری خۆی کەبەپێی قۆناغەکانی مێژوویی خۆی پێگەیشتووە. ئەم کەسایەتییە کاری بکەر دروست دەکات و خۆی بکەر دەبێت چ لەنێو مێژووداو چ لەدەرەوەی مێژوودا بەڵام پێچەوانەی ئەوە واتە خولانەوە لەنێو مێژوودا کاری بکەر لەکەسایەتی دەسێنێتەوەو دەیکاتە کەسایەتیەکی تەمبەڵ و فشەڵ و بەرکار، کارکردن لەخۆدا بۆ خۆ بیناکردنەوەی خۆ یان کەسایەتی کەس پرسیارو بەدواداچوون دەهێنێتە بەرهەم کەئەمەش کەسایەتی لەتەمەڵی و بەرکاری دوورەخاتەوەو دەکیانە کەسایەتیەکی بکەرو لەنێو دەروون و هەست و نەستدا کاری خۆی ئەنجام دەدات و ڕێگا بۆ خۆی خۆش دەکات و مێشك لەتەمبەڵی ڕزگار دەکات ڕای لێدەکات کەهەمیشە بیر بکاتەوەو لەشت بکۆڵێتەوە بۆ نوێکردنەوەی کەسایەتی و ڕاگرتنی ئەو پێکهاتەیەی کەهوشیاری پێی بەخشیوە. ڕۆژانە تۆ پێویستیت بەپرسیارو وەڵام و بیرکردنەوە هەیە بۆئەوەی خانەکانی مێشك نەمرن و لەهەمان کاتدا هەست و نەست تووشی نەخۆشی نەزۆکی نەبن، ئەمشە بەهۆی کارکردنە لەنێو هەست و نەستی خۆتدا کە گرێدراوی کۆ هەستی مێژوویی لەپشتەوەیە واتا پاککردنەوەی مینتالێتی مێشك لەو خڵتانەی

کەهەست قبوڵی ناکاتو مێژووش خستوویەتە بەراوێزی خۆیەوە مرۆڤ گەر بیەوێت پێش بکەوێت دەتوانێت لەسەر خۆی کاربکات، کار لەنێو خودی خۆیدا بۆئەوەی تێك نەشکێت، چونکە دەزانێت بەتێکشکاندنی خۆ دەبێتە دەردەسەریو سەرئێشە بۆ خۆییو بارێکی گرانیش بەسەر کەسانی دیەوە. هەربۆیە کەسەکانی نێو کۆمەڵگا پێشکەوتووەکان، هەمیشە لێکۆڵینەوە دەکەن لەدەوروبەرو رووداوەکان بەراستی لێیان دەدوێنو چارەسەر بۆ کێشەکان دەدۆزنەوە، هەروەها بۆئەوەی بزانن تاچەند دەروون / هوشیاری / کۆمەڵ / تاك / هەست / کاردەکات تا چەند دەتوانێت لەکەسانیتر پێشتر بکەوێت. ئەمەش دەبێتە شوناسی کەسایەتی بۆ خۆیو کۆ هەستی کۆمەلایەتی پێشکەوتوو مۆدێرن دەهێنێتە بەرهەمو لەوێوە کەسایەتیەکی تایبەت دەدات بەخۆو بەدەرەوەی خۆی کەجیاواز بێت لە کەسایەتی کەسانیتری دەوروبەری، زۆرجار ئەوجۆرە کەسایەتیە کاریگەری خۆی دەکاتە سەر کەسایەتیترو دەشتوانێت ئەو کەسایەتیە فشەڵە. هەرەس پێبهێنێتو داگیری بکات، کەوابێت تێگەیشتن لەمێژوو یان هەست پێکردنی خۆی لەخۆیدایە، واتە لەهەستو هوشیاری دەروونی مرۆڤدایە پێش ئەوەی لەدەرەوەدا رەنگ بداتەوە، ئەم هوشیاریە وێنانە سروشتییەکانو دەرەکییەکان بەشێوەیەکی ژیرانە دەهێنێتە ناوەوەی مرۆڤو مرۆڤیش بەپێی هوشیاری خۆی لێکی دەداتەوەو پێگەی کەسایەتی خۆی لەسەر بینا

دەکاتـەوە، یـان دروسـتی دەکاتـەوە، دواکـەوتنی هەسـت لـەمێژوو یـان ئەرکەکانی مێژوو وا دەکات کە کەسایەتییەکی تێکشکاو پەیدا بێـتو هەمیشـە بـەدوای مێـژوودا رابکـاو نـەیگاتی لەبەرئـەوەی مێژووەکـەی بەسەرچووە ئەم نەزمە وا لەو کەسایەتیە دەکات کە لەدەرەوەی مێژوو خۆی ببینێتەوەو دۆستایەتی لەنێوانیاندا پەیدا نەبێت. کەسایەتی کورد ئەوەی بۆخۆی لەلا باشترە واتـە (دەرەوەی مێـژوو) وەك ئـەوەی لـەنێو بازنەی مێژوویەکی بازنەیدا کەهەمیشە دەخولێتەوە بـەدەوری خۆیـدا، لەهـەردوو حاڵەتەکـەدا چـەمکی تێنەگەیشـتن لـەمێژوو دێنـە ئـاراوە، نـاتوانین مێژوویـەکی بـە سـەرچوو بخەینـەوە گـەڕ لەئێسـتەدا بـەڵکو هەمیشـە ئێسـتا دەخەینەوەگـەڕ بـۆ مێـژووی بەیانی، چونکـە نـاتوانین مێژوو بگەڕێنینەوە، لەبەرئەوەی سروشتی مێژوو هەمیشە بۆ پێشەوە رێدەکات و خۆ نوێدەکاتەوە، ناشتوانرێت مێژوو رابرگین و لەتوانای هیچ هێزێکدا نیە ئەوە بکات بەڵام خیانەتی لێدەکرێت ئەمەش ئەوکاتە دێتە گۆڕێ کەهوشیاری فرێ بەسەر هیچەوە نەبێت گەڕانەوە بۆ دروستکردنی مێـژووی دوێنـی لـەپێناو مێـژووی بـەیانیدا، ئەمـە مەحاڵـە چونکـە پێشکەوتنەکان ئەوە قبوڵ ناکەن، هەربۆیە ئەو کۆمەڵگایەی ئەو هەوڵە دەدات دواکەوتنی خۆی نیشان دەدات لەرەوتی پێشکەوتنی نەتەوەکانی بـەر لەبەسـەرچوونی مێـژوو کـەوابێت دروسـتکردنەوەی کەسـایەتی لەسایەی مێژووی رابردوو، یان لەسایەی ئەو مێـژووەی بەسـەرچووە،

دروستكردنەوەی كەسايەتييەكی بەسەرچووە كەلەگەل ئێستا ناكۆكە - ناگونجێت - بيركردنەوەی لەو تەرزە وای لەمرۆڤی ئێستا كرد تەمەڵ بێتو بەركاربێت ئەميش پاڵپشت بەمێژووی بەسەرچوو، وای لێكرد ئێستای لەبيربچێتەوەو دووری بخاتەوە لەبەيانی، كە گەلان ئەو مێژووە شكۆدارەيان تێپەڕاندووەو مێژووی نوێ بۆ خۆيان بنيات دەنێنەوە، بەڵام تا ئێستاش تاكی كورد خەونی قوڵی پێوە دەبينێتو خۆی بەو مێژووەوە بەستۆتەوە كەپێشتر خۆی لەگەڵيدا ناتەبا بووەو سەركێشيی كردووە بەرامبەری، دەتوانين ئەو كەسايەتييە بنيات بنێينەوە، يان دروست بكرێتەوە، ئەويش لەنەستو يادەوەرييەكاندا بۆی بگەڕێن كەمێژووييەكی دووردرێژە مت بووە، سڕبووە، لەقۆزاخەدا خۆی مەڵاس داوە، كە دواجار وای لێهات تووشی نەخۆشی (نەزۆكی لەدايك بوون بێت) ئەو يادەوەريانە لەنەستدا هەنو هوشياری دەركيان پێناكات ئەويش لەبەر تەمبەڵی ژيری كورد، كەوابێت دەبێت هەميشە تاكی كورد خۆی ئاگادار بكاتەوە پێش وەختو خۆی ئامادە بكات پێش وەخت، بۆئەوەی ئەو گرێ كوێرانەی مێژوو بكرێنەوەو مێژوويەك بەخۆیو بەمێژووەكەی ببەخشێت، لەگەڵ هەنگاوەكانی مێژوودا رێبكات، كەوابێت كاركردن بۆ بنياتكردنەوەی كەسايەتی دوو تەرزی دەوێت، رووخاندنی خۆی (رزيو) لە ناوەوەو دروستكردنەوەی خۆ لەناوەوە، واتە بنياتنانەوەی كەسايەتی تۆكمە دوو ئيشكردنو دووكاركردن كە

هەردووكیان پێویستن بۆ كەسایەتی كورد، بۆئەوەی بێنەوە ناو مێژوو، یان تەماهیەك دروست بكەن لەگەڵ مێژوودا، ئەمەش بەكاری كۆهەستیو هەرەوەزی هوشیاری پێك دێت، واتە بوونە مرۆڤو لەوێشەوە بوونە كۆمەڵگایەك كە دەتوانن بڵێین (ئێمە كۆمەڵگاین)، یان بڵێین (ئێمە ئامادەییمان تێدایە بۆ بوون بەكۆمەڵگا)، لێرەوە مرۆڤ یان ئەو كەسایەتیە پەتی بەربەریەت دەپچڕێنێتو دەبێتە مرۆڤ، واتە هەڵگری مەعریفە ئەمەش نزیكبوونەوەی مرۆڤە لەپێشكەوتنەكان خۆ خستنە نێو كارە قورسەكانە نەك پاڵدانەوەو بێئاگاییو بێباكی، بەڵكو كاركردنو بیركردنەوەو لێكۆڵینەوە - لەسەرخۆ- بەرامبەر - خودی- خۆ- دەوربەر- بەم پێیە دەبێت مرۆڤی كورد نەشتەرگەری خۆی بكات لەناوەوەی خۆی، خۆی نەخۆشیەكانی خۆی تیمار بكات لەو كەسایەتیە تێكشكاوە رزگاری ببێو چاوەڕوانی خوداوەندو ئەفسانەو پێغەمبەر كە مێژوویان بەسەرچوو نەبێت، گەر مرۆڤ بیەوێت مێژوو دروست بكات دەبێت لێی تێبگات لەوێشوە كاری بۆ بكاتو لەگەڵیدا هەنگاو بەهەنگاو بڕوات. خەڵكان ناتوانن مێژوویەك دروست بكەن كەلێی تێناگەن، خەڵكان ناتوانن بەیانیەك دروست بكەن كەهەنگاویان بۆ نەناوە، ئەمەش وا دەكات كە مێژوو ئەو خەڵكانە دروست بكاتو بەڕێوەیان بەرێ ئیتر هەرچۆنێك بێت ئەو دروستكردنە ئەوا هەڵەكەی دەگەڕێتەوە بۆ ئەو كەسایەتیەی كە لەو قەدەرە مێژووە دێتو دەچێت، هەربۆیە

دووبارەبوونەوەی مێژوو بەشێوەیەکی زۆر زەقانە بەدی دەکرێت کە ئەمەش راچەنینی هۆشیاری مێژوە بۆ کەسایەتی تەمبەڵو تەوەزەل بۆ دەرککردنی بەو غەدرانەی کەمێژوو لێی دەکات، کە مێژوو لێرەدا بەشێوەیەکی غەدری نایەتە پێشەوە بەڵکو ئەوانەی لەگەڵیا هاوجووت نین پێی دەڵێن (غەدری مێژوو)، مێژووش مافی خۆیەتی هەستێت بەهەرشێوەکارێك بەرامبەر کەسایەتی تەمبەڵو تەوەزەل، ئەمە وا لەو نەتەوەیە دەکات کە هەمیشە بەدوای رزگارکەرێك -غەیبانیەك - پەیامبەرێك - موعجیزەیەك - ئەفسانەیەك - بگەڕێنو لەو مەینەتیە رزگاریان ببێت، ئەم بۆچوونە لەکاتو سەردەمی خۆیدا جێی خۆی دەگرتەوە بەلاّم دوای بەسەرچوونی ئەو مێژووە قاڵبی خۆی وەرناگرێت بەڵکو مێژوو دەگەڕێنێتە دواوە، هەربۆیە کێشەی مێژوو دروستبووە لای کورد وەك کێشەیەکی (مێژوو دژی کورد - کورد دژی مێژوو)، کەواتە نەخۆشیەکە هەر لەنێو خوددایەو هەر لەوێوەوە چارەسەر دەکرێت، کەوابێت کێشەی کورد کێشەی خۆیەتی لەگەڵ خۆیدا نەك لەگەڵ مێژوودا، گەر کێشەی کەسایەتی خۆی چارەسەر کرد ئەوا دەتوانێت کێشەی نێوان خۆیو مێژووش چارەسەر بکات، لەناوەوەو چ لەدەرەوەدا، ئەمشە گێچەڵە کەمێژوو پێت دەفرۆشێتو لەیەخەت نابێتەوە، ناشتوانیت خۆتی لێ‌لادەی چونکە ئەوە حەقیقەتە، هەربۆیە کورد یان تاکی کورد تووشی حاڵەتی بێ‌هودەییو رەشبینیو تەمەڵی

دەبێت لەو مێژووەدا کەخۆی نەیتوانیوە دروستی بکات، ئەم بێهودەییەو بێباکییە لەجێگای خۆیدایە، ئەم تێکشکاندنە لەقاڵبی خۆیدایەو دەبێت ئەو جامە ژەهرە بنۆشین، واتە دان بەو هەڵانەدا بنێین، مرۆڤی کورد دەتوانێت بۆ رزگاربوون لەو حاڵەتە ناشازە رزگاری بێت ئەویش گەڕان بەنێو هەستو نەستداو دۆزینەوەی کەسایەتی راستەقینەو کەسایەتیە گرگنەکەی ناخی خۆی بکوژێتو کەسایەتی خۆی کە بۆ خۆی دەگونجێت، بهێنێتە بەردەمی خۆیو لێیبکۆڵێتەوە بۆئەوەی مرۆیی خۆی لەدەست نەدات، ئەمەش گەڕانە بەنێو خوددا، بۆ بیناکردنەوەی کەسایەتی خۆی دوای بەسەرچوونی مێژوو.

هەستو نەست لای کورد

لۆژیك بەشێكە لەزمانی هەستی مرۆڤ، لەشی کردنەوەی ژێر بێژەکیدا، لۆژیك ئەوکاتە دەبێتە لۆژیك کە ئەو پەیوەندیە تێکەڵاوەی لەنێوان هەستو نەستدا هەیە دایبڕێتو لێکیان جیا بکاتەوە، واتە هەر بەشە سەربەخۆی خۆی بێت، ئەم کارەش هەروا ئاسان نیە تا مرۆڤ خۆی لەخۆیدا ئەو شیکارە دەروونیانە نەهێنێتەوە سەر ڕێگای خۆی، واتە لەلادانو بەیەکداچوون ڕزگاریان بکات، کە ئاڵۆزی ئەو دوو خەتە پانەی دەروون (هەست - نەست) لێك جیا ببنەوەو خانەکانی بەشی مێشکی مرۆڤ بەئاگادێنەوەو لەو خەونە قوڵە بێدار دەبنەوە کە تا دوێنێو بۆ مێژوویەکی دوور نەست هەستی هەڵخەڵەتاندبوو لەهەمان کاتدا بەکاری دەهێنێ بۆ پتەوکردنو ڕاستکردنەوەی زیاتر هەست کە لەچوارچێوەی لۆژیکدا دایدەڕێژێو پێکهاتەی لۆژیك تۆکمەو بەرجەستە دەبێت، کە ئەو

چوارچێوەیە هەمیشە لەکشاندایە بۆ لۆژیك بوونێکی زانستانەو زیاتر عاقلانە و دوور لەشێواندن و پەرتەوازەیی، نەك ئەویش گۆشەگیر بێت لەچوارچێوەی خۆیدا گەر وا بێت ئەوە هەمان کاری نەست بەڕێوە دەبات و دواجار دەخرێتە نێو گەنجینە تاریکەکانی نەستداو لەو تاریکییە خەستەدا وون دەبێت، ئەو کشانە Extraversion گەر بایەخ دان بی لەناوەوەی مرۆڤ بۆ دەرەوەی کارێکی باش و چاکە بەلام زۆرجار ئەو کشانە تاك وا لی دەکات بایەخ بەجیهانی دەرەوەو دیاردە کۆمەلایەتیەکان نەدات زیاتر بایەخ بەخودی خۆی بدات، لێرەدا ئەو مرۆڤە گۆشەگیرو داخراو دەبێت، گەر لۆژیك چارەسەری واقیع ببینانەی بۆ دابین نەکریێ تووشی شکست و گەڕانەوە دەبێت بۆ دواوەو هەمدیسان نەچێتەوە نێو بازنەی گرژی جاران کەنەستەو جارێکی تر کپ دەکەوێتەوە، ئەمەش کاریگەری دەکاتە سەر دووبارە بوونەوەی مێژوو، بەتایبەتی لای کۆمەلگای کورد ئەوە بەدی دەکرێ کەمێژوو بووەتە تراژدیایەك، واتە شکست هێنان بەلۆژیك، لێرەدا لۆژیك تووشی گرژو ئالۆزی دەبێت و هەمیشە ئازارەکان دەچێژی و زمانیش ئەو هەست و ئازارانە بەشێوەیەکی تێك دەرانە دەردەبڕێ، هەمیشە هەست لەچاوەڕوانی لۆژیکدا دەبێت کەبیکاتە دەم راستی خۆیی و لەنائاگایی ئاگایی خۆی رزگاری بێت، هەولدانی نەست بۆ شکست هێنانی هەست بەجۆرە دەسەلاتێکی ناماقولانە سەیر دەکرێ لەکۆمەلگایەکی

پێشکەوتوودا، بەڵام لەکۆمەڵگایەکی دواکەوتوودا ئەوجۆرە دەسەڵاتە ماقوڵ دەبێت و ڕێگاشی بۆ خۆش دەکرێ و ڕێزیشی لای زۆربەی تاکەکانی کۆمەڵی دواکەوتوو هەیە، وەك کۆمەڵگای کورد کەنەست زۆر بەسەر هەستدا بێئەوەی پێ بزانێ، لەنێو ئەو کۆمەڵگایەدا هەست و نەست تووشی سستی و سڕبوون دەبێت، بەڵام توخمە ناکۆکەکان دەیانجوڵێنێت بۆئەوەی ئەو کێشمە کێشمە دروست ببێت و لایەك بەلایەکدا بخرێ، بەڵام بەهۆی لاوازی هەست بۆ درکاندن بەنەست ئەو ململانێیە زۆر دەخایەنێ و هیچ ئاڵوگوڕێك دروست نابێت، تەنانەت زۆرجار بەزەبری لەدایك بوونیش، چونکە هیچیان پەی بەهیچیان نابەن، کۆمەڵگای کورد تووشی ئەو حاڵەتە بووە کەهیچ ئاڵ و گۆڕێکی بەخۆوە نەدیوە، کەبێ ئاگاداری تاکی کوردە لەهەست و نەست و دواجار پەی نەبردووە بەناکۆکی یەکان سەرەڕای زاڵ بوونی نەست بەسەر هەستدا وەك کارێکی دینامیکی هەربۆیە ڕاژەی سەپێنراوەکانی نەست زۆرتر دەبێت وەك لەهەست، سەرەڕای ئەوەشی نەست ناوچەیەکی فراوانی داگیرکردووە لەمێشکدا، ئەمەش وادەکات کەنەست زۆرجار ببێتە لۆژیك و ڕۆژانە کاری پێ بکرێ و ژیان بەڕێوەبەرێ و شێوازەکانی دینامیکی ژیان پێچەوانەتر دەبنەوەو بەڕاستی و واقیعی سەیر دەکرێت، چونکە نەست بەبێ ئاگای هەست فێری کردوون و ڕێنیشاندەریان بووەو جێی ئۆ میکانیزم و دینامیکی هەستی گرتۆتەوە، دیارە جێگرتنی نەست

لەجێی هەست مەترسی گەورەی لێ دەبێنەوەو ژیان رادەوەستێ و مرۆڤ تووشی سەرلێشواندن دەکات و دەروونی ئاڵۆز دەکات و تووشی خەمۆکی و چەپاندنی دەکات، (بافلۆف) دەڵێ (هەست رۆڵی پێشرەوایەتی دەبینێ لەژیانی دەروونی مرۆڤدا نەك نەست)، چونکە هەست رووی ئامێری (جهاز) دەروونیە کەپەیوەندی هەیە بەجیهانی دەرەوە، نەست ئەو پەیوەندیەی پێوە نیە، کەواتە لێرەدا فشار خستنە سەر هەست لەرێگای نەستەوە فشارێکی ناماقوڵ و قورس و گرانە هەربۆیە زۆرجار هەست بەرگەی ناگرێت و لەهەمان کاتیشدا ناتوانێت خۆی بدات بەدەستەوە چونکە دەزانێ لەگەنجینە تاریکەکاندا وون دەبێت و نامێنێ، گەر هەست بەرەنگاری نەبێتەوە تووشی لادانی دەکات و دەیروخێنێ چونکە نەست گەنجینەیەکی هۆکاری عەقڵیە لەبۆ رووخاندنی مێشك (الانهیار العصبي) گەر نەخرێتە خزمەت هەستەوە، لێرەدا دەردەکەوێ کەژێرخانی نەست پتەوترە لەژێرخانی هەست بەڵام بەهۆی کاری ساویلکانەی ئامرازەکانی دەوروبەر لۆژیك دەبێتە باو.. رۆژانە کادرانی باو هەڵدەستن بۆئەوەی ژێرخانی لۆژیکی باو پتەوبکەن و هەست زیاتر نەست داگیر بکات و بیخاتە خزمەت خۆی، سەرەڕای ئەوەی ژێرخانی نەست پتەوە کەچی زۆرجار ژێرخانی پێ لەق دەکات چونکە ئەویش هەر بەزۆر یان بەناتەواوی ئاخێنراوەتە چوارچێوەی خۆی، ئەوانەشی کاری پێدەکەن و کاری بۆ دەکەن لۆژیکی

تەواویان پێ نیە بۆ ڕەگەزنامەی نەستیان، چونکە نامۆیەو سەر خانەکانی نەستی خۆی نیە، لێرەدا نەك هەر بەتەنها هەست تووشی نەخۆشی دەبێت، یان تووشی نەزۆکی دەبێت، بەڵکو نەست پێش ئەوە تووشی بووە، کەوابێ نەست بێ ڕزگاربوونی هەست ناتوانێ ڕزگاری بێت لەو نەخۆشیانە، بەڵام نازانێ کەرزگاربوونی بەدەستی هەستەو بەدەربڕینی ئامادەبوونی خۆشیەتی گەر بیەوێ لەو نەخۆشیانە ڕزگاری ببێت، نەك هەستی وەهم کەلوت وشکانە پڕوپاگەندە بۆ خۆی دەکاتو فوو بەخۆیدا دەکات، کەوابێ کەهەست نەخۆشبێت ئەو نەخۆشییە نەستیش دەگرێتەوە چونکە لەسەر یەك هێڵی باریکی هوشیاری دێنو دەچن، پێش فرۆید فەلسەفە وای دانا کەنەست تەنها نائامادەیی هەستە واتە ڕۆڵی خراپە، بەڵام لەگەڵ (فرۆید)دا نەست بوو بەشتێکی باشو کاریگەری کردە سەر ژیانی مرۆڤ بەهەند ئەوەندەی هەست کاریگەری کرد، واتە ڕۆڵی خۆی وەك هەست بینی، چونکە زۆرجار لەڕێی نەستەوە هەستو هوشیاری دەدۆزێنەوەو دەرك بەشتەکانی ناوەوەو دەرەوە دەکەین، سەرەڕای ئەوەش نەست وەك سندوقێك کۆنی داخراو وایە کەیاداشتە کۆنەکان دەپارێزێ هەروەها جێگای ئەفسانەو دینو سیحرو یادەوەریەکانو شتە خورافەکانی گرتۆتەوە، کە ئیرادە پەی پێ نابات بەڵگەش هەواڵەکانە کە کاریگەریو جێپەنجەی خۆیان دیاری دەکەن لەسەر هەست لەکاتی ڕوودانیاندا هەڵناگیرێن بەڵکو کاری خۆیان دەکەن

بەشێوەیەکی ڕێك‌وپێك ئەمەش بەواتای کارکردنە سەر سلوکی نەست،
دەلالەتیش بۆ هەڵگرتنی نەست‌و کارە هەمەکەیی‌یەکانی‌تر، ئەمەش
لەڕێی هەست کردنی دەروونەوە کە لەکاتی ڕوودانی شتێکدا بانگهێشت
دەکرێ واتە لەکاتی پێویست‌و کاتی ئارەزووکردن، هەستیتش کاری
خۆی دەکات کاتێ دەزانێ یان دەزانین کەچی ڕوودەدات ئەمەش دوو
بواری لێ‌دەبێتەوە، بواری ناوەکی‌و خەستی (البؤری والمرکز) دیواری
پەراوێزی کەشان بەشانی وریا بونەوەکان دەجوڵێت واتە لەحاڵەتی
وریا بوونە کت‌وپڕ لەناکاوەکاندا، کەوابێ تێکەڵاویەکی دەروونی
هەیە لەنێوان نەست‌و هەستدا، تا ئەوکاتەی نەست دەبێتە نەست‌و،
هەست دەبێتە هەست‌و لێك جودا دەکرێتەوەو هەریەکە سەربەخۆیی
خۆی ڕادەگەیەنێ بەڵام بۆ چارەسەرکردنی نەخۆشی‌یەکانی کەباسمان
لێوەکرد دەبێت بەزۆری زۆرداری (زەبرو زەنگ) لێك دابڕێت یان
جیابوونەوە دروست ببێت، بۆ بەکارهێنانی زەبووزەنگ کەزۆرجار
پاشەکشە بەلۆژیك دەکات ئەویش بەهۆی بەکارهێنانی هەڵەی زەبرو
زەنگ دەیشێوێنێ وەك (دیاردەی ستالین) لەشۆڕشی بەلشەفیدا، یان
دەیخاتە خزمەت خۆیەوەو پێکهاتەیەکی تەواو دەدات بەلۆژیك، زەبرو
زەنگی نالەبار بۆ کۆمەڵگایەکی نالەبارو دواکەوتوو ناهێڵێ عەقڵ‌و زمانی
پاراوی لۆژیکیانەی خۆی بەکاربهێنێ‌و بۆیە لۆژیك جەستەی خەڵتانی
خوێن دەبێت هۆکارەکەشی ئەوەیە کە:-

١-فشاری دەرەوە (بەجۆرو هێزی کەرەستەکانی خوێن رشتن) وەك پرۆسەیەك بۆ تێك شکاندنی کۆمەڵگا لەبازنەی سیاسەتی تێك دانی کەلتورو قرکردن خۆی دەبینێتەوەو دەبێتە گەورەترین فشار بۆ تێك دانی کۆمەڵگا لەناوەوە.

٢-کاری ناوەوە (شەلەلی کۆمەڵگا) کاردانەوەیە بەرامبەر فشاری دەرەوە، دیارە ناوەوە بۆئەوەی لەدەرەوەی خۆی رزگاری بێتو خۆی لەژێر ئەو فشارە قورسەدا رزگار کات ئەمیش بەهەمان شێوە زەبرو زەنگ بەکاردەهێنێ دژی دەرەوەی خۆی بەڵام کە گۆڕان روونادات ناچار دەبێ فشار بخاتە ناوەوەی کۆمەڵگاو زەبرو زەنگ بەکاربهێنێ (زەبری لەدایك بوون Birth Trauma) کە لێرەدا ئەو زەبرو زەنگە کۆمەڵگا تووشی شکست هێنان دەبێ چونکە کۆمەڵگا هوشیار نیەو لەو زەبرو زەنگە تێناگات کەخزمەتە بەخۆی، بەڵکو کۆمەڵگا وای سەیر دەکات کە فشارێکیترە واتە کۆمەڵگا لەنێوان چەکوشو دەزگادا دەژیو تووشی تێك شکاندن دێت، بۆیە زۆرجار دژی رادەوەستن، دیارە کۆمەڵگا لەو نێوەندەدا (چەکوش - دەزگا) تووشی سەرلێشواندنو ناجێگیری دەبێتو دواجار شەڕی ناوخۆی لێدەکەوێتەوەو کۆمەڵگایەکی پەرتەوازەو شەڕخوازی لێدەردەچێو لۆژیك رەوتی ئاسایی خۆی وەرناگرێ بەڵکو هەمیشە تووشی گرژبوون دەبێ، ئەمەش واتە خوێن رشتن دوور لەزمانی لۆژیکانە لێرەشدا ووشكو تەڕ پێکەوە دەبنە

خۆراكی ئاگرو چەكوش‌و (هەست نەست) تێك دەچن‌و باری ئاسایی خۆیان لەدەست دەدەن، لەنێوان (چەكوش‌و دەزگادا) كۆمەڵگاش پێكهاتەیەكی ترادسیونال بەخۆیەوە دەبینێ ئەو پێكهاتە لەبەر نەبوونی لۆژیك‌و هوشیاری تووشی گرێ كوێرەی مێژوویی دەبێت‌و تووشی سەرلێشێواندن دەبێت لەنێوان شكست‌و هەستانەوەدا، لەنێوان (من) و (ئێمە)دا واتە خۆی نادۆزێتەوەو تووشی نامۆیی فكری دەبێت یان نامۆیی مێژوویی كەزۆرجار بەكلۆلترین كۆمەڵگا دەدرێتە قەڵەم، یان بە (هەتیو) دەدرێنە قەڵەم‌و كەس ئاوڕیان لی‌ناداتەوەو هەمیشە بەر زللەی مێژوو یان زللەی دەرەوەی خۆیان دەكەون، كۆمەڵگای كوردی بەدەر نیە لەو بازنەیەی سەرەوە، یان لەو بۆچوونەی سەرەوە، زیاتر لەسەر نەستی خۆی دەژی‌و زۆرجار وەك مشەخۆرێك بووە بۆ خۆیی‌و سروشتی كەوی وەرگرتووە لەبەر بەرژەوەندی كەسێك هۆزێك تێك چووە، لەبەر شكستی رابەرێك نەتەوەیەك پەرتەوازە بووە.. شۆڕشێك تێك چووەو پوكاوەتەوە بەواتایەكی‌تر (من) نەبووەتە (من)و نە (ئێمە)ش بووەتە (ئێمە) چونكە لەكاتی قۆناغەكانی (من) و (ئێمە)دا كە لەمێژوودا گۆڕانكاری بەسەرهات هەریەكە جێگەی خۆی گرتووەو چووە قالبی تایبەتی‌و پێكهاتەی تایبەتی خۆی دروست كرد، كۆمەڵگای كورد لەدەرەوەی مێژووی خۆی یان لەدەرەوەی ناكۆكییەكان كاری كردووە لەگەڵ هەنگاوەكانی مێژووی هوشیاریدا ناڕێك بوو، بەڵكو زۆرجار دژیشی رادەوەستا، بەڵام

کەهوشیاری نەبوو هەردوو چەمکی (هەست و نەست) شێوەی گلۆڵە دەزوولەیەکی تێك ئالاّو وەردەگرن‌و سەر لەهوشیاری دەشێوێنن‌و زۆر بەزەحمەت سەری ئەو گلۆڵە دەزوولەیە دەدۆزێتەوە، هۆشیش ناچارە لەدەرەوەی ئەو دوو چەمکە سەرلێشێواوە خۆی بدۆزێتەوەو دوور لەوان بژی کەناتوانرێ بێ‌ئەوان بژی واتە (هەست و نەست) بەلاّم لەناچاریدا ژیان دەباتە سەر وەك ئەوەی هیچ وەزیفەیەکی نەبێت وای لێ‌دێت ئەمەش بەوەخت‌و کات ئەو مەودا هوشیاریانەی کەلەلای گەلاّلە بووە لەیادەکانیدا تووشی سرینەوەو سووان دەبن‌و دواجار گەر فریاد رەسێك نەبێت لەناودەچن.

زۆرینەی شۆڕشە ناسیۆنالیستەکانی کورد ئەوجۆرە ناچاریانەی بەخۆوە دیوە بۆ وەدەست هێنانی مافی نەتەوایەتیان واتە زۆرجار بەناچاری شۆڕش کراوە. گەر فریاد رەسی نەبێت ئەوا ئەو کۆمەڵگایە تووشی پەرتەوازەیی دەبێت‌و پۆل پۆل دەبنە ئەندامی خێڵەکانی دەوروبەریان کە لەوێرا دەتوێنەوە لەنێو شارستانیەتی ئەو خێڵە نوێیەدا، یان دەبنە خزمەتکاری کۆمەڵگایەکی‌تر، وەك خێڵی بەختیاری کەتا ئێستا روون نەکراوەتە کە کوردن یان غەیرە کوردن یان (لوڕ)ەکان کەخۆیان دەڵێن ئێمە (لوڕ)ین بەلاّم رەگەزمان فارسە، دیارە خزمەت کردنی کۆمەڵگایەکی تر مەرجی تایبەتی تێدایەو واقیعی ئەو کۆمەڵگا نامۆیە وا لەهوشیاری هەڵگری ناهوشیار دەکات کەهەمیشە و بێ‌سڵەمینەوەو بەسنگێکی

فراوان بچێته پێشەوەو زۆر بەرازی بوون خزمەتکاری کۆمەڵگای دەرەوە بکات تاوای لێدێت تیایدا دەتوێتەوە مەرجەکەش گەر کۆمەڵگا دەرەوە بزانێ ئەو هوشیاریە لەسەری دەکەوێ ئەوا دەیخاتە نێو بازنەی فەرمانی نەستیو پیرۆزی دەکات سەرەڕای ئەوەشی دان نانرێ بەفاعیلەکەیدا، گەر ئەو هوشیاریە لەسەری نەکەوێ ئەوا دەیخاتە نێو بازنەی سیاسەتی دیماگۆجیو بەماوەی مێژوویەکی دوور فاعیلەکەی تاوانبار دەکات، ئەو پرنسیپە دوو لایەنە دەروونی کوردی هەم نامۆکردوو هەم دژی خۆی کرد واشی لێکرد کەرازی بێت بەو نالۆژیکە بێئاگاییەو تائێستاش لەنێو ئەو بازنانەدا دەخولێتەوەو زۆریش. لەئەندامانی کۆمەڵگای کوردی بەهەموو شێوەیەك پیرۆزی دەکەنو بەرگری لێدەکەن کەئەوەش جۆرێکە لەهەڵخەڵەتاندنو هەڵفریواندنی خۆ، ئەمەش ڕێخۆشکەرە بۆ کەسایەتیەکی بۆش دوور لەواقیع و سەربەخۆی خۆی لەدەست بداتو بەئارەزووی خۆی پێشکەشی دەرەوەی خۆی بکاتو دەرەوەشی بەئارەزووی خۆی هەڵسوڕێنێو لەهەمان کاتدا دەرەوە چاك دەزانێ کە ئەو هوشیاریە بووەتە خاڵی بادانەوە لەمێژووەکەیدا کەچی لەبەرئەوەی سەر بەخێڵی خۆی نیە یانو سەر بەکۆمەڵگای خۆی نیە سەیر دەکەین هەمیشە ڕەتی دەکاتەوەو دووری دەخاتەوە لەبازنەی کۆمەلایەتی بوونو کەسایەتی بوون. نایەڵێ هەمان کەسایەتی هەبێ کە خۆی هەیەتی بەڵکو هەمیشە وای تێدەڕوانێ کەخزمەتکارەو بەسو تەنها بۆ خزمەتکاریش

بەکاردێت، ئەم بۆچوونە بووەتە باوو زیاتر کۆمەڵگای ناهوشیار خۆیان دەخزێننە ئەو بازنەیەوەو زیاتر قوربانی دەدەن بەکۆمەڵگای دەرەوە بەڵام بێهودەیە هەر لەبەرئەوەی تەڵێکی نامۆ دیاردەکەوێ لەنێوان دەروونی ئەواندا و دەروونی ئەماندا، پاساو هێنانەوە بۆ دروستکردنی ئەو پەیوەندیە یان گێلی‌یە یان خیانەتە، مێژووش بایەخ بەوانە نادات، دیارە هوشیاری سەرەڕای دووری لە (هەست و نەست) خەم خۆری ئەو دووریەیە بۆیە زۆرجار ناچار دەبێت زەبرو زەنگی خۆی بەکاربهێنێ بۆ ڕاچەنینی هەردوو (هەست و نەست) کەبێنەوە سەرە ڕێگاو لەو خەونە قووڵە بەخەبەر بێنەوە، زۆرو کوتەکیش زۆرجار ئەو (هەست و نەست)ە تووشی پشێوی دەکات و زیاتر دەیرمێنێ لەجیاتی ئەوەی چاکی بکاتەوە، چونکە هەردوو خەسڵەتەکە هوشیار نین و زەمینەی هوشیاریان بۆ ئامادە نەکراوە بۆیە زەبرو زەنگ لێرەدا زیانی هەیە وەك لەوەی سوودی هەبێت هەروەك، (ئەریك فرۆم) دەڵێ (مارکس پێی وابوو کەهێز ناتوانێت هیچ شتێکی ئەوتۆ بخولقێنێت، ئەگەر ئەو زەمینانە لەئارادا نەبن و بۆ گەشەکردنی پرۆسە سایسی و کۆمەڵایەتییەکانی کۆمەڵگا، جا ئەگەر بەکارهێنانی هێند بووە شتێکی پێویست... ئەوا تەنها ئەگەر وردتر قسەی لەسەر بکەین دەتوانین ئەو پاڵە بداتە پرۆسەی گەشەکردن کەپێشتر لەڕووی کرداریەوە هەبووە، بەڵام دیسانەوە هێز هەر ناتوانێت شتێکی تری نوێی واقیعی بخولقێنێت).

بەلای مارکسەوە (هێنز بریتی‌یە لەتوانستی هەر کۆمەڵگایەکی کۆن کە هەڵگری کۆمەڵگەیەکی نوێ بێت) هێند لای مارکس (لەدوا ئاکامیدا تەنها خاوەن بایەخێکی کاتی‌یەو هەرگیز رۆڵی توخمێکی هەمیشەیی ناگێڕێت لەپرۆسەی گۆڕینی کۆمەڵگادا) کەواتە کۆمەڵگای کورد ئەو کۆمەڵگا بێ هۆشە بووە کە لەکاتی خۆیدا هێزی خۆی بەکارنەهێناوەو کاتی گونجاوی زێڕینی خۆی فەرامۆش کردووەو بەمەش هوشیاری مێژوویی لەدەست داوە، ئەمەش بەهۆی هەڵخەڵەتاندنی هوشیاری کوردەوە بووە لەلایەن داگیرکەران و نەیارانی نەتەوەی کوردەوەو، تاوای لێهاتووە کۆمەڵگای کورد بووەتە دار دەست، مێژوو شاهیدی حاڵەت و رووداوەکانەو ناشتوانرێ پاساوێکی تری بۆ بهێنرێتەوە بێجگە لەوەی کەبڵێین کە کۆمەڵگای کورد زیاتر هەوڵی داوە بۆ دەرەوەی خۆیی و خۆی لەبیرچۆتەوەو هەمیشە بەرامبەری خۆی دەبینێ نەك بەرامبەر خۆی وێنەی واقیعی خۆی ببینێ و ئەمەش بەمارەی مێژوو وای لێهاتووە کەتەنانەت ئەو رووداوانە هەڵبگرێت و لەبیر بچنەوە تا ئەوکاتانەی رووداوێکی دڵتەزێن رووداوێکی جەرگ بڕ روودەدات ئەوجا ویژدانی نەست و (منی بالا) (من) بەخەبەر دەهێنێتەوەو جارێکی تر مێژووی کۆن دێتەوە بەرچاوی (من)ی کوردو بەڵام لەبەرئەوەی رووداوەکان زۆر دوورن بۆیە (من) ناتوانێ ئەو پەیوەندیە ببەستێ بەیەکەوە کە لەدوێنێی لێڵ و دوورو ئەمڕۆی شڵەژاوادا گرێیان بات هەربۆیە (نەست و منی بالا)

هەمیشە (منو نەست)ی کورد دەخەنە ژێر سزایەکی قورس کەوا هەست بەشەرمەزاری بکات زۆرجار ئەو شەرمەزاریە یان خۆ بەکەم زانو کلۆڵیە لای کورد دەبێتە هەستێکی نامۆو تاکی کورد خۆزگە بەوە دەخوازێ (کە کورد نەبوایە)، لەبەرئەوەی (منی بالا) زۆرجار پەیوەندی بەدەرەوە دەکاتو ئەوجا بڕیاری خۆی دەدات بەسەر (من)و (منی بالادا)، دیارە بۆ ڕاگرتنی کۆڵەکەی کۆمەڵگاو یەکخستنی کۆمەڵگاو ڕزگارکردنی کۆمەڵگا لەپەرتەوازەیی (منی بالا) بە گەورەترین ڕۆڵ هەڵدەستێ، چونکە (من) ی کورد هەمیشە بیری لەدژایەتیو خراپەکاریو خیانەتکاریو تۆڵە کردۆتەوە، تەنانەت گەر (من) بیر لەشتێکی خراپ بکاتەوەو کردەوەشی لەگەڵدا نەبێت هەربۆیە (منی بالا) وەك پۆلیسێك وایە بۆ تاكو کۆمەڵگا، دەتوانین بڵێین کە (منی بالا) ئاکامی ژیانی کۆمەلایەتیو ڕەوڕەوەی نەبینی شارستانیەتە، (من)ی کورد نەك هەر پەیوەندی نێوان (منی بالا/ ئەو)ی نەبەستۆتەوە بەڵکو ئەو پەیوەندیە تێك دەداتو بەهۆی فووکردنە خۆو خۆبەزل زان ئەو دوو بناغەیە تێك دەشکێنێو دەیخاتە خزمەت خۆی کە ئەمەش پرۆسەیەکی دەروونی کوردە بۆ تێکشکاندنی کەسایەتی خۆی یان (من)ی خۆی هەروەك لەپەندە کوردیەکەدا هاتووە دەڵێ (من منم تۆ کێیت؟).

کەواتە لەدەست چوونی کاتو قۆناغی مێژوویی بووە هۆی شکستی کەسایەتی کورد، هەربۆیە بۆ گەڕانەوە بۆ ئەوکاتە لەبیرچووە زۆر

بەزەحمەت بۆی دەگەڕێتەوە واتە لەسفرەوە دەست پێدەکات کەئەمەش لەناوکی شۆڕشەکاندا خۆیان بەدی دەکەن و دەردەکەون لەشکست و هەستانەوەی شۆڕش و راپەڕینەکاندا، کە دواجار رۆدەچێتە دەروونی هەر تاکێکی کوردو وای لێدەکات بێهیواو بێئومێدی لێدێ، دیارە شۆڕشەکانی کورد کەسروشتی سیزیفیانەی پێوە دیار بووە بێئومێدی زیاتردا بەدەروونی کوردو وای لێکرد پاڵ بداتەوە وەك لەوەی هەستێتەوە، کەواتە کارێکی گرانەو زۆر ئاڵۆزەو پرۆسەیەکی دەروونی و زەمەنێکی سەقفی دەوێ کەهەست لەنەست جیابکرێتەوە واتە هەست نەست تەڵاق بدات، بۆئەوەی هەریەکەیان پێکهاتەیەکی تایبەتی خۆیان وەربگرن و سەربەخۆیی خۆیان رابگەیەنن (من)یش هەستێ بەرۆڵی تەواوی خۆی، ئەو پێکهاتەیە لەنێوان هەست و نەستدا دەگەڕێتەوە بۆ سێ سیستەم (ئەو/ من/ منی باڵا) ، لەکۆمەڵگای کورددا سیستەمەکان بۆ دروستبوونی پێکهاتەی کەسایەتی تێکشکاوە لەچوارچێوەی پێکهاتەی خۆیاندا جێیگرنەبوون، لەهەمان کاتدا هەست و نەست تێك شکێنراوەو بەزەحمەت دەناسرێنەوەو لێك جودا دەکرێنەوە، نەست هەمیشە ئامادەیە بۆ لێدانی هەست بۆئەوەی کۆیلەی کات و سەربەخۆیی خۆی وەرنەگرێ، چونکە سەربەخۆیی هەست شکاندنی ئەو رادەگەیەنێ (شکستی نەست)، هەربۆیە دەبێتە رێگرێك بۆیی و وەك ملۆزم لەجەردەمیدا قووت دەبێتەوە، هەرچی هۆشیشە هەمیشە چاوەڕوانی

هەست دەكات كەبیكاتە لۆژیك بۆیە هۆشیش لەجێگای خۆی ببستو لاوازو سیستەمێكی بێدەنگی دروست دەكاتو هیچ نارەزایی دەرنابڕێ چونكە لاوازە، دیارە تێكەلاو بوون شتیباش دەدات بەدەستەوە وەك هەر سیستەمێكی نوێ، یان گۆڕانی بارێكی كیمیاوی لەبارێكەوە بۆ بارێكی دی گۆڕانێكی نوێ دەدات بەدەستەوە جاری واش هەیە ئەو تێكەلاو بوونە لەناوەوەی (ذهن)و خانەكانی هۆشدا زیانی زیاترە وەك لەسوودەكەیو ئەو پێكهاتە پاكژە دروست ناكات، یان قازانجی ئەو پێكهاتە هۆشییە لەوەدایە كەیەككرتن لەمیكانیزمەكاندا بەقازانج دەگەڕێتەوە جاری واش هەیە بەزیان دەگەڕێتەوە بۆ دروست بوونی ئو پێكهاتە بەواتە بارودۆخی دەروونیو میتاسایكۆلۆژی تەنها بەوەسف كردنی دیاردە دەروونیەكان راناوەستێ بەلكو رازەیان دەكات لەژێر تیۆری چەمكیدا بەشێوەی دینامیكی واتە (ململانێ لەنێوان هێزی دەروونیدا) وە ئابووری لەشێوەی چەندایەتی بۆ ئەو هێزە، هەروەها پالنەری غەریزیو پالنەری دژە غەریزە) هەروەها تۆپۆگرافییە یەكتاییكردنی شوێنی رەورەوە دەروونیەكانی هاوشێوەی نەستو هەست) ئەوەش لەهوشیاریدا خۆی دەدۆزێتوە كەتا چەند قازانج كراوە بەلام كەهوشیاری نەبوو هەردوو چەمكەكە شێوەی گلۆلە دەزوویەك وەردەگرنو سەر لەهوشیاری دەشێوێننو زۆر بەزەحمەت سەری ئەو گلۆلە دەزووە دەدۆزرێنەوە، هوشیاریش لەبەرامبەر (رەمەك)ە (غریزة

Instinct) جی‌بەجێکراوەکاندا هوشیار دەبێ و هوشیاری پێ‌دەبەخشرێ بەڵام کاتێك ئەو رەمەکانە رێیان لێ‌دەگیرێ دەروونی مرۆڤ تووشی (چەپاندن - کَبت - Repression) دەبێ ئەو چەپاندنەش ووزەی مرۆڤ دەمژێ و لەپێناو مەبەستی نزمدا بەکاری دەهێنێ ئەمەش وا لەنەست دەکات بەنەستی بمێنێتەوە، چونکە چەپاندن خۆی رێی پێ‌نادات نەست بێت بەهەست، ئەمەش لەژێر بۆچوونی میکانیکی دەروونیدا پەخش دەبێ، لەبەرئەوەی چەپاندن ری لەهەندێ شت دەگرێ (کەس- تاك) نایبینێ کە لەئاستی بینیندا بێت یان هەرچی ببینێ هەڵی‌دەگرێ،

دووجۆر چەپاندن هەیە:-

١-چەپاندنی سەرەکی نابەجێ.

٢-چەپاندنی بەجێ.

چەپاندنی سەرەکی نابەجێ قەدەغەیە هەڵبژاردنی بابەتی رەمەکی دەکات کە (هەست)ی نەبووە هەتاکو ببێتە هەست، بەڵام کەسێتی بەجێ (من - خود) مامەڵە بکرێت لەگەڵ سەرەتای بیرکردنەوە بۆ هەڕەشەکردن لەلایەن هێزە پاڵنەرەکانەوە بۆ (منی باڵا) لەهەڵسوکەوت یان بۆ هەست کەدەبێتە چەپاندنێکی بەجێ چەپاندنی بەجێ کەبەئاسانی پێی دەڵێن چەپاندن وا لەیادی مەترسیدار دەکات یان بیر دەکات یان دەرك کردنی حسی کە لەدەرەوەی بازنەی هەستدا بێت، لەهەمان کاتدا ئاستەمەکانی دادەنێ دژی هەر شێوە بەرگری بزوێنەرانە، لەبەرئەوەی (خود - الذات)

بارەگای چەپاندنە لەوانەیە لەژێر فەرمانی (منی باڵا) کاربکات، کاتێك چەپاندن دروست دەبێت، بەڵام کە کاریگەری (منی باڵا) فشار دەخاتە سەر دروست کردنی کەسایەتی چەپاندن زیاتر دەبێت ئەو چەپاندنەی کە بەهۆی (منی باڵا)وە دەبێت وا دەکات کە گۆڕانی تێکەڵاوی ناوەوە بۆ کەمەن کێشکردنی باوان کە دەسەپێنرێت بەسەر منداڵدا، کاتێکیش چەپاندن رۆدەچێ ووزەی خۆی ئازاد دەکات کەهێزە هێرشکەرەکان بەکاردەهێنێ ئەوا بەرهەم دەدات بەدەستەوە کەوا چەپاندن کاتێك رەمەك مەنفەسێکی سروشتی بۆ خۆی نادۆزێتەوە لەلای تاکە کەس حاڵەتی دڵەڕاوکێ و ئازارو ململانێ دروست دەبێ سروشتیش ئەو ئازارە کەم دەکاتەوە ئەویش بەچەپاندنی پاڵنەری رەمەکی‌یانە بەهۆی لابردنیەوە لەبالای هەستی ژیانی عەقڵی‌یەوە پاڵی پێوە دەنێ بۆ نەست لێرەدا کارکردنی چەپاندن خۆی نەستی‌یە چونکە ئێمە نازانین یان دەرکی پێناکەین چی‌روودەدات لەناو مێشکماندا، کەواتە ئەو رەمەکیانەی کەهەڵگری ووزەن کەپێ‌یان دەژین دەبێ زۆر بەگرنگی بایەخیان پێبدرێ ئەویش لەرێگای نەگرتنی کەناڵەکانی کەپیایدا تێپەڕدەبن ئەگەر وانەبێ ئەوا ئەو هێزەی پاڵنەرە بۆ کەسایەتی مرۆڤ بۆ پێشەوە لاواز دەبێ، بەڵام بەپێشکەوتنی تەواوی کەسایەتی، ئەو رەمەکانە سەربەست دەبن‌و سەرهەڵدەدەن لەسەر رووی هەستی عەقڵی‌و کاتێکیش هەڵەکان لەبارنین بۆئەوەی رەمەکی‌یەکان ئاراستە بکرێن بۆ گەیشتن بەئامانجیان ئەوکاتە

ئاراستە دەکرێت بەرەو ووشک کردنەوەو مژینی ووزەکان لەپێناو ئامانجەکانیتردا لەپێناو شتی تردا ئەمەش رامان دەکێشێتە نێو بابەتی (گوزارش - چەپاندن- التسامی) کەوابێ تێگەیشتنمان لەنەست رێرەوێکە لەتیۆری چەپاندنەوە سەرچاوەی گرتووە، چەپاندن یەکەم بلۆکە بۆ نەست، دەبێ ئەوەش بزانین کەدوو جۆر لەنەست هەیە، ئەو نەستەی دەبێتە تەواو و لەگەڵ ئەوەی بتوانێ ببێتە هەست ئەو چەپاندنەش کەناتوانێ یان توانای ئەوەی نیە ببێتە هەست، بۆچونیشمان بۆ ئەو دینامیە دەروونیە ئەوەیە، تەنها دەتوانرێ شوێنەوارێك بەجێ‌دەهێڵێ لەلیستی زاراوەکان و پیاهەڵداندا، ئەو شتەی دەبێتە نەستی بەمانای پیاهەڵدان نەك بەمانای دینامی، ناوی لێ‌دەنێین (پێش هەست - قیشعور) (قبل الشعور)، (پێش هەست)یش بەرای ئێمە نزیکترە لەنەست وەك لەهەستەوە، پێش هەست دووشێوەن یان دوو پلەن وەك ئەوەی بلێ‌ی دەروونین، راستیش ئەوەیە کە هەموو چەپاندنێك نەستی‌یە، بەلام هەموو نەستێك چەپاندن نیە، هەروەها دەزانین کە(من)یش لەوانەیە ببێتە نەستی لێرەدا نەستی کەسایەتی هەرێمی دراوسێ‌ی (من)ی پێك هاتووە لە شارەزاییە هەستی‌یەکانی رابردوو بەلام چەپێندراون یان پشت گوێ‌خراوون یان هەر لەسەرەتادا لاواز بوونەو شوێنەواری خۆیان بەجێ‌هێشتووە رێگای نێوان نەستی کەسایەتی و

هەستکردنی دراوسێی کراوەیەو ڕێگای گواستنەوەش هەیە لەنێوانیاندا، ئەمەش بۆچوونی (یونگ)ە.
شتێك چۆن دەبێتە پێش هەست؟ لەم حاڵەتەدا وەڵام بەم شێوەیە دەبێت (بە پەیوەندی کردنیەوە بەنمونەیی‌یە زارەکی‌یە لێك چوونەکاندا دەبێ) ئەم نمونە زارەکیانەش کەخۆی پاشماوە یاداشتەکانە، کە لەپێشوودا ئیدراك بوو وەك زۆربەی شتە یاداشتەکانی‌تر وابوون دەتوانرێ لەنوێ وە ببێتە هەست، ناتوانرێ ببێتە هەست گە پێشووتر ئیدراکی هەستی نەبوبێت، هەر شتێکیش لەناوەوە دێت بێجگە لەسۆزەکان دەتوانرێ ببێتە هەست وەك حەتمیەتێك هەوڵ دەدات کەخۆی تەرجومە بکات بۆ ئیدراکە دەرەکیەکان ئەمەش ڕێگادانە بە دەرامەتی پاشماوە یاداشتیەکان، ئەی چۆن چەپێندراو دەبێتە پێش هەستەوە لەڕێگای کاری شی‌کردنەوەوە لەسەر ئەم بنچینەیە هەست لەجێگای خۆیدا دەمێنێتەوە بەڵام بێ‌ئەوەی بگاتە پێش هەست واتە بەرزبوونەوەی بەرامبەرەکی بۆ گەیشتن بەهەست، چەپاندنی دەروونی کاردەکاتە سەر نەك تەنها دەروون بەڵکو کاردەکاتە سەر ڕەمەکی‌یە جیاوازیەکانی مرۆڤ یان تەماهیەکانی مرۆڤ تا ئەوکاتەی ترس لەدەروونددا نامێنێ ئەوجا چەپاندن ڕۆدەچی و بوونی نامێنێ، چونکە چەپاندن دەبێتە هۆی تێکشکاندنی (من) لەبەرئەوەی زۆرجار تەماهیە جۆراوجۆرەکان لێك جودا دەبنەوە بەهۆی بەرگریەکانەوە ئەو حاڵەتە نهێنی‌یانەی کەپێی

دەڵێن چەندایەتی کەسایەتی یان (هەمە کەسایەتی Multiple Personolity) دەگەڕێتەوە بۆئەوەی کەتەماهە جیاوازەکان کاریگەر دەبن لەژێر هەستدا و بەسەرە داگیری دەکات، ئەمەش هۆی ئەوەی کە (من) لەسەرەتادا زۆر لاوازە بەزانینی ئەرك و بابەتەکان هیچ لەبەردەمیدا نامێنێ تەنها ئەوە نەبێت کەهەوڵ بدات بۆ ئەوەی خۆی لێ دووربخاتەوە ئەمیش بەهۆی بەردەوامی چەپاندنەوە (من)ی هستریاش خۆی دووردەخاتەوە لەدەرك پێکردن بەو ئازارانە کەپێی داوەتێ، کەسەرچاوەی رەخنەیە (منی بالاً) بەهەمان ئارەزو کەخۆی بەرگرە لە خۆی دژی ئەرکی بابەتەکی، لێرەدا هەڵدەستێ بەکاری (چەپاندن) لەسەر ئەم بنچینەیە هەست کردن بە (ذنب) نەستی‌یەو لەبێ‌هەستیدایە لەنالۆژیکیدایەو دوایی خۆزگە خواردنە بەنەبوونی پەیوەست کردنی بەدەرەوەی خۆی، ئەوەش بۆ (من) دەگەڕێتەوە چونکە (من زۆرجار هەڵدەستێ بەکاری چەپاندن لەخزمەتی (منی بالاً) دا دوایش لەخزمەتی خۆیدا، کە لێرەدا (منی بالاً) رۆڵی نامێنێ لەشتە دەرەکیەکان‌و تەنانەت ناوەکی‌یەکان کە (من) یەکێکە لەو شتە ناوەکیانەی مرۆڤ، کەواتە (من) نێوەندی راستی تەنگەتاوە کاتێ مەترسی دێتە سەر لەهەرسێ رووەکەوە لەدووربینی دینامی/ دووربینی تۆپۆگرافی/ دووربینی ئابووری یان چەندایەتی) بەهۆی هۆکاری راکردنەوە خۆی پێش دەخات، (من)ی تێکشکاو وای لێ‌دێت کە بەدوای پلەیەکی تردا بگەڕێن لەسەرو (من)

دەبێت و کەخۆی لەخۆیدا پێگەیشتنی جیاوازیەکانی ناو خۆی (من)ە کە ئەو پلانە ناو لی‌بنێین (من) یان (منی بالآ)، (من)یش ئەوکاتە واز لەخۆی دەهێنێ کەدەزانێ یان کە هەست دەکات جێی ناڕەزاییی و چەوساوەتەوە لەلایەن (منی بالآ) وە لەجیاتی ئەوەی لای خۆشەویست بێت، چونکە (من) نەستەو (منی بالآ)ش هەستە، تێنەگەیشتنی (من - نەست) بۆ (منی بالآ - هەست) گرژوو رووخانێك روودەدات واتە کارەساتێکی ترسناك بەڕێگاوە دەبێت بۆ تێك شکاندنی هوشیاری تاك لەتاکیشەوە زۆرجا کۆمەڵ دەگرێتەوە بەتایبەتی لەکۆمەڵە خێڵەکی‌یەکانداو کۆمەڵگا دواکەوتووەکاندا، ئەو حاڵەتە لای تاکی کورد بەدی دەکرێ چونکە تاکە کەسی کور (من)ی نەخستۆتە خزمەت (منی بالآ)و (منی بالآ)ش ئامادە نیە ببێتە چاودێرێك بەسەر (من)ەوە هەربۆیە گرژیی و لولپێچیەك رووی داوە لەنێو ئەو پێکهاتە ئاڵۆزەداو کەسایەتیەکی کەللەرەقی لێ‌دروست کردووەو زیاتر گرژتری کردووەو کاریگەری خەستی کردۆتە سەر کەسایەتی کورد، کەسایەتیەکی گێل و سەخت دوور لەپێشکەوتنەکان، بێجگە لەوەش مەترسی دەوروبەری لەسەرە هەمیشە وەك کارێکی میکانیکی ئەمەش زیاتر لەڕێی دەرەوە واتە (تۆپۆگرافی + ئابوری + دینامی) کە ئەو سێ چەمکە ژیانیەی رۆژانە فشارێکی گەورەن بۆ سەر (من)ی کرودو (منی بالآ)ش ئەوە ناخاتە بەر باس و لێکۆڵینەوەو تەنانەت (من)یش ناخاتە نێو دادگای خۆیەوە یان هێڵی سووری لێپرسینەوە

هەربۆیە بوەتە جێی مەترسی و تێکشکاندنی هوشیاری کورد، ئەویش وەك پرۆژەیەك كە لەنێوەوەی خۆیدا بەرامبەر بەخۆی بەکاری دەهێنێ، واتە (من) هەمیشە تێنەگەیشتنە لەپاشەڕۆژدا کەسایەتیەکی (سایکۆپاسی - ناکۆمەڵایەتی) دروست دەکات، سەرەڕای ئەوەش کەسایەتیەکانی گونجاو نین بۆ چوونە نێو قاڵبی کەسایەتی تەواو بەڵکو بەکوڵەبنە دەمێننەوە (cretinism) كە ئەمانەش چەشنێکن لەچەشنەکانی دواکەوتنی هۆشی کەدواجار تووشی رووخاندنی Frustration دەکات کەبەمەش تاکە کەس گیر دەخوات بۆ گەیشتن بەئامانج و هەروەها دواکەوتنی لەپەروەرەوەی پێشکەوتن یان گرتنی رێگای گەیشتنی بەئامانجی هەستی یان نەستی، واتە دروست کردنی کەسایەتی لای تاکە کەس کەلەژێر کاریگەری یەکتری دروست دەبێت وەك (فرۆید) دەڵێ (کەسایەتی تاك لەسێ پێرەوی بنەڕەتی دروست بووە (ئەو id من Ego، منی باڵا super Ego)، لێك کارکردنی ئەم سێ پێرەوە لەیەکتری سنووری رەوشی دیاری ئەکات) لەپیشەکانی دروستکەری لەدیمانەی فرۆیدەوە ئەوەیە مرۆڤ لەسەر جۆری جیاجیای هوشیاری کاردەکات وەك (هەست - پێش هەست - نەست)، (منی باڵا)ش وەك رۆڵی پۆلیس و ویژدانی دەبینێ لەسەر (من)و (ئەو)ی دەرەوە ئەگەر (من) رێگای پێبدات بۆ لێدان لەدەرگای چەپاندن و کەئەویش بەهۆی شکاندنی ترسە لەدەروونداـ کۆمەڵگای کوردی هەر لەبەرەبەیانی مێژوویی یەوە ئەو

ترسـانه چوونەتـه نێـو دڵـی لـەنێو دەوروبەریـەوە ئـەویش بـەهۆی کەرەستەکانی زەبرو زەنگ‌و چەوساندنەوە، کە ئەوەش بەپێی ڕۆژگارو ماوەی مێژوویی کاریگەری کردۆتە سەر دەروونی‌و ترسێکی لا پـەیدا کردووە کەهەمیشە بسڵەمێتەوەو هەنگاوی جدیانە نەنێت بۆ شکاندنی کۆتی ترس کەئازادبوونی کەسایەتی خۆی رادەگەیـەنێ کـەچی ناچـار دەبـێ کـەترس بـەترس چارەسـەر بکـات کـە ئەمـەش لەکۆمـەڵێکی دواکەوتوودا بەمەترسی دادەنرێ بۆ سەر کۆمەڵگاو ئاکامەکەی بەخراپ دەگەڕێتـەوە بـۆ سـەر کەسـایەتی کـورد وای لـێ‌دەکات لـەناچاری چارەسەرکردن بۆ کێشە دەروونیەکان ناچار بێت هەستێ بەهەندێ شت کەهەست‌و نەست پێی رازی نەبن‌و لۆژیک قبوڵ نەکات.

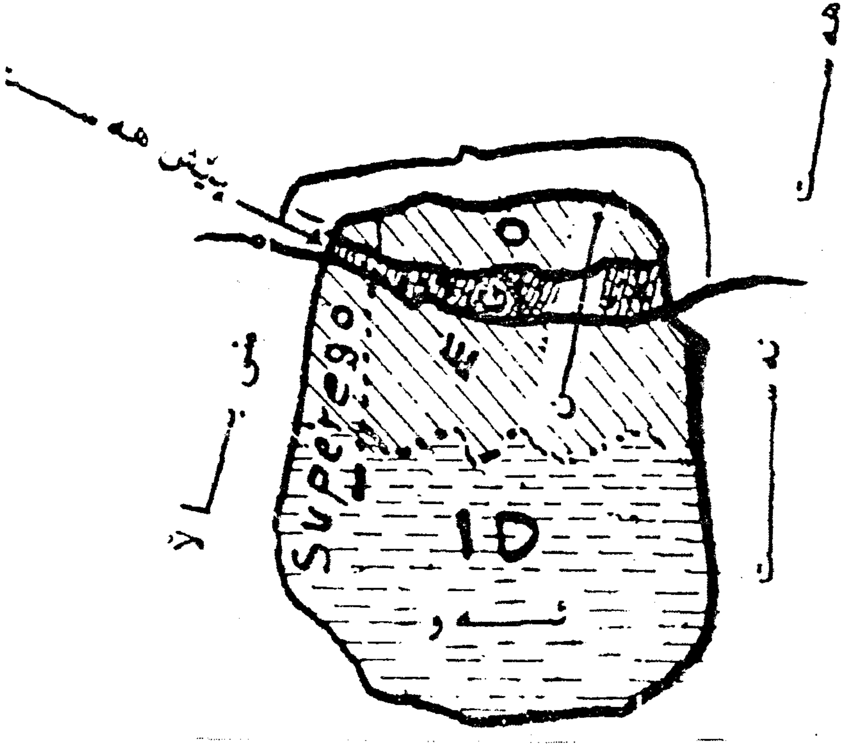

وێنەی بیروبۆچوونی فرۆید بۆ کەسایەتی

سەرچاوەکان:

١-علم النفس الجمعي وتحليل الأنا- سيغموند فرويد - ترجمة جورج طرابيشي الطبعة الاولى بيروت ١٩٧

٢-الأناو الهذا- سغموند فريود - ترجمة جورج طرابيشي الطبعة الاولى بيروت ١٩٨٣

٣-مبادئ علم النفس الفرويدى - تأليف كالفن -س- هول/ تعريب دحام الكيال الطبعة الثالثة بغداد ١٩٨٨

٤-علم النفس الاكلينيكى - د. مصطفى فهمى دار مصر للطباعة - بێ مێژوو

٥-بافلوف و فريود - تأليف هارى ويلز - ترجمة شوقى جلال الجزء الاول الهيئة المصرية العامة للكتاب ١٩٧٥

٦-قاموس علم النفس - د.عبدالستار طاهر شريف - الطبعة الاولى ١٩٨٥.

٧-مرۆڤ لەڕوانگەی مارکسەوە - ئەریك فرۆم - وەرگێڕانی هەنگاو چاپی یەکەم ١٩٩٩

پرۆسەی بوون بە مرۆڤ

پێش دروست بوونی کۆمەڵگا مرۆڤ لە حاڵەتی سروشتیدا دەژیا، یەککگرتنێك هەبوو لە نێوان مرۆڤ و سروشتدا، هەروەك ماركس دەڵێ (مرۆڤ ناوكە بڕە نەبوو بوو لە سروشت)، ئەو مرۆڤەی بە زەبری بازووی خۆی دەژیاو نەگەیشتبووە ململانێ لەگەڵ سروشتدا، سروشت سەرچاوەی یەکەم بوو بۆ مرۆڤی سەرەتایی؛ بەڵكو زیاتر لەوە ئەم ئەوی تەواو دەكرد، سروشت توانی مرۆڤ لەژێر كاریگەری خۆیدا بهێڵێتەوەو كۆیلەی خۆی بكات و بۆ چەند سەدەیەك توانی هەر بە سەرەتایی و گێلی بیهێڵێتەوە، واتە مرۆڤ لە بەرایی ئەو مێژووەدا كە بە پێش مێژوو ناسرابوو بە شێوەیەكی كوێرانە لەلایەن سروشتەوە كلۆڵ و زەلیل ببوو، وە نەبێ مرۆڤ رازی بوبێ بەو ژیانە، واتە هەوڵی داوە بۆ رزگاربوون لە سروشت و ئەو پەیوەندیە تێك بچێت و داكەوێ لە سروشت، لێرەوە مرۆڤ پەتی خۆی دەپچڕێنێ و سەربەخۆیی خۆی وەك بوونەوەرێكی

جیاواز رادەگەیەنێ و دواتر بەهۆی کارو ژیریی و بیرکردنەوە سروشت بەلای خۆیدا رادەکێشێ بەلام ئەمجارە دەیخاتە خزمەت خۆیەوە، لەم کارکردنەدا مرۆڤ خۆشی خۆی دەگۆڕی لە بوونەوەرێکی کۆیلەی سروشت و نیمچە ئاژەڵ و دەبێتە ئەو مرۆڤەی خۆ دەناسێ، خۆی بە جیا لە سروشت سەیر دەکات و دەڵێ (من جیام لەوانی دی، من هەست بە سەربەخۆیی و بوونی خۆم دەکەم، کەوابێ من چیم!!؟) بەم پرسیارە مرۆڤ بەدوای ئەو وەلامەدا دەگەڕێ کە پرسیارەکەی تێر بکات، ئەم بیرکردنەوەیە سەرەتایی دروست بوونی پێکهاتەی کەسێتی مرۆڤە، لای ئەرستۆ مرۆڤ بیرکەرەوەیە،

لە قۆناغێکی دیاری کراوی مێژوودا، مرۆڤ بەهۆی ململانێی نێوان خۆیی و سروشت گەشە دەکات، بەهۆیەوە دەگاتە چارەسەرکردنی ململانێکەو کۆتایی بە مێژووی کۆنی خۆی دەهێنێ و خۆی لەنێو مێژوویەکی تردا بەرجەستە دەکات، کە مێژووی مرۆڤایەتی واتە بوون بە مرۆڤ لە واقیعدا دەست پێدەکات، مێژووی وەهم و خەیالات و وێناندن تێدەپەڕێنێ و پێ لەسەر زەوی دادەگرێ، بوونی خۆی دەسەلمێنێ و بەرەنگاری مێژووی کۆنی خۆی دەبێتەوە ئەویش لە رێی بیرکردنەوەو ژیرییەوە نەك بەهێزو بازوو.

سروشت و مرۆڤ

هەوڵ دان بۆ سەربەخۆیی بوونی مرۆڤ، خۆی لە خۆیدا بە گەورەترین هەوڵدان دەژمێردرێ لە مێژووی مرۆڤایەتیدا، لە دیالەکتیکی مێژوودا بە گرنگترین پرۆسەی خۆگۆڕین دەژمێردرێ، چونکە مرۆڤ نەیویستووە هەمیشە لەژێر کاریگەری سروشت و دەوروبەردا بمێنێتەوەو ئازادی خۆی لەدەست بدات، بەڵکو ویستوویەتی بگات بە خۆیی و ئازادی خۆی، هەر بۆیە مل کەچی قبوڵ نەکردو لە سروشت خۆی جیاکردەوەو خۆی رزگار کرد، ئەمەش لە رێی بیرکردنەوە (سپینۆزا لە ئاستێکی گەشەکردووتردا حسابی بۆ (بیر) کردەوە وەختێك مرۆڤ دەڵێ (نا) ئیدی لێرەوە وەزیفەیەك بە مرۆڤ دەدرێت) (گۆڤاری ژیار ژمارە (٥) ساڵی دووەم ٢٠٠٠ لاپەرە (١٧)، بەو نارەزایی و دابڕانە گەورەیی خۆی سەلماند، ئەوەش ئەم ئاکامە دەدات بە دەستەوە کە مرۆڤ لە مرۆڤێکی تەمەڵ و کۆن و بەرکارو کەم عەقڵەوە دەگۆڕدرێ بۆ مرۆڤێکی بکەرو

ژیرو ئازاد کە خودی خۆی لە خۆیدا دەدۆزێتەوە و لە هەمان کاتدا سەربەستی دەدات بە خۆیی و لە کۆیلایەتی رزگاری دەبێت، ئەریك فرۆم دەڵێ (مرۆڤ پێش ئەوەی ببێتە خاوەن هوشیاریەکی خودی، واتە، پێش ئەوەی ببێتە مرۆڤ. لە یەکێتییەکدا بوو لەگەڵ سروشتدا (ئادەم و حەوا لە بەهەشتدا) کردەی یەکەم بۆ ئازادی کە درکاندنی وشەی (نەخێر) بوو چاوی ئەوی کردەوە)، (مرۆڤ لە روانگەی مارکسەوە- ئەریك فرۆم- وەرگێڕانی هەنگاو، چاپی یەکەم ١٩٩٩ لاپەڕە (٧٨)، لێرەوە مرۆڤ پەتی خۆی دەپچڕێنێ و دەبێتە گەورەو پیاوی خۆی، (مارکس دەڵێ: مرۆڤ ناتوانێت خۆی بەسەربەخۆ بزانێت، ئەگەر خاوەنی خۆی نەبێت) (هەمان سەرچاوەی پێشو لاپەڕە (٥)، مرۆڤ بە ئازادی لەدایك دەبێت، بەڵام سروشت ئەو ئازادیەی لێ کوت دەکات و دەیخاتە ژێر کۆنترۆڵی خۆیەوە ئەویش لە وێناکردن و راڤەکردنی کاریگەریە کۆنەکاندا فشار دەخرێتە سەر مرۆڤ بۆ ئەوەی ئازاد نەبێت، واتە لە سروشت جیانەبێتەوە، بەڵام پێداگرتن لەسەر ئازادی مرۆڤ خۆی پێ داگرتنە لەسەر سەربەخۆیی و گەڕانەوە بۆ ئازادی یەکەم، ئەوکاتە بوونەوەر دەبێتە مرۆڤ کە ئەو یەکێتییەی نێوان خۆیی و سروشت تێك بدات و جودای بکاتەوە، واتە خۆی ناوکی خۆی ببڕێ، کە ئەمەش بەهەوڵ و ژیری مرۆڤ خۆی دەبێت تا ئەو کاتەی پێویست بوون بە سروشت کۆتایی دێت و ئەو پەیوەندیە ناچاریە نامێنێ،

بوون بە مرۆڤ:
پرۆسەی بوون بە مرۆڤ، پرۆسەیەکی ئاڵۆزو درێژخایەنە لە رووی رەوتی مێژووی مرۆڤایەتیدا، مرۆڤ بۆ ئەوەی خۆی لەدەست نەدات هەمیشە هەوڵی داوە لەژێر فشارە نامۆکاندا دەرچێت و رزگاری ببێت، لە هەمان کاتدا بۆ ئەوەی بوونی خۆی وەك مرۆڤ لەدەست نەدات بەدوای خۆیدا گەڕاوە لەنێو خودی خۆیی و جوڵەی مێژوودا، لە هەمان کاتدا خۆی پاراستووە، تا ئەوکاتەی سروشت و دەوروبەری ناسی و دواجار خۆی ناسی، بۆ جودایی کردنەوەی خۆی لەوانی تر، سروشت و ئاژەڵ، ئەم پرۆسەی بە مرۆڤ بوونە، گەڕانی مرۆڤە بەدوای خۆیداو دروست کردنی پێکهاتەی کەسایەتی مرۆیی‌یە، ئەمەش وای لێکرد کە رۆژ دوای رۆژ گەشە بکات، چ لە رووی ژیریی و چ لە رووی بایۆلۆژی‌یەوە، ئەمەش رێ خۆشکەر بووە بۆ دروست کردنی شوێن و رێگەی خۆی و هەڵهاتن لە سروشت، واتە ژیان بردنەسەر دوور لە سروشت و ئاژەڵ، بۆ پاراستنی هەم خۆی هەم ئازادی خۆی وەك مرۆڤ (مرۆڤ بوونەوەرێکە لە پرۆسەی دروست بوونی کەسێتی‌دا لە بوونەوەرێکی بایۆلۆژیی‌یەوە دەبێتە بوونەوەرێکی مرۆیی کەسێتی (Personality) دواجار دەبێتە بوونەوەرێکی مرۆیی (کۆمەڵایەتی)، (هەمان ژمارەی گۆڤاری ژیاری پێشوو لاپەڕە (١٨)، پاراستنی خۆ واتە پاراستنی رەگەزی مرۆڤ، کە

ئەمەش پێویستی حاڵەتی سروشتی مرۆڤە بۆ ئەوەی رەگەزی خۆی بپارێزت و تووشی وێرانکاری نەبێت، لێرەدا مرۆڤ تووشی راگواستنی خۆ دەبێ لە گیروگرفتی حاڵەتە سروشتیەکان بۆ کۆمەڵگا، ئەویش بەهۆی خۆ کۆکردنەوە لە جوگرافیایەکدا لەنێوخۆدا بۆ بەردەوامی رەوتی مرۆیی خۆیان کە ئەمیش هەر بە حاڵەتێکی سەرەتایی سەیردەکرێت کە دەتوانین پێی بڵێین حاڵەتی پاراستنی رەگەزی مرۆڤ لە وێرانکاری. ئەمەش حاڵەتی پێش کۆمەڵگایە، یان پێش دروست بوونی کۆمەڵگا (کۆمەڵگایەکی کۆمەڵایەتی)، کەوابێ بە شێوەیەکی سروشتی مرۆڤ ئەو حاڵەتە پێکەوە ژیانە دروست دەکات، یان دروست دەبێت لەبەر پێویست بوون. بۆ پاراستنی تاك لە هەمووداو هەموو لە هەمواندا،

مرۆڤی تەواو:

ئەم حاڵەتەی مرۆڤ بەوە جودا دەکرێتەوە یان پۆلێن دەکرێت کە مرۆڤ دوای جیابوونەوەی لە سروشت و لە حاڵەتی ئاژەڵی و درندەیی و ناهوشیاری دەچێتە نێو کۆمەڵێکی دی کە پێی دەڵێن کۆمەڵگای مرۆڤ، کە جێگەیەکی بەجێ بووە بۆ مرۆڤ خۆی وەك پێویست بوون بۆ مانەوەی خۆی و لەدەست نەدانی رەچەڵەکی، لێرەدا مرۆڤ دەبێتە مرۆڤێکی ژیر (homo sapiens) پەیرەوێکی دی جێبەجێ دەکات لەنێو کۆمەڵگادا، کە لە دەرەوەی هەڵسوکەوتی سروشتی خۆی نەبێت

بەڵکو هەمان سروشتی مرۆڤە بەڵام مرۆڤایەتیەکەی وای لێدەکات کە ببێتە مرۆڤێکی کۆمەڵایەتی لەسەر پەیڕەوێکی پێشکەوتوو هێزە جیهانیەکانی دەرەکی وای لێدەکەن کە بیر بکاتەوەو کاربکات بۆ مانەوەی خۆی، مرۆڤ لێرەدا بۆ ئەوەی پەیوەندیەکانی سەرکەتو بێت لەگەڵ کەسانی ترداو لەگەڵ توخمی جیهانی دەوروبەردا کە بە هۆیەوە توانیویەتی شارستانیەتێکی تایبەت بەخۆی دروست بکات کە لە سەرو جیهانی بایەلۆچی و ئاژەڵی‌یەوە بێت، ئەویش جیهانی ئاوەژوو بوونی عەقلانی‌یە، واتە مرۆڤی تەواو و کامڵ، لەنێو ئەو کۆمەڵگایەدا مرۆڤەکان دەکەنە هەڵەپەو ئاروەزوو جارێکی تر پەیوەندیەکانی مرۆڤ تێک دەچێ، تێک چوونی شیرازەی کۆمەڵگا (ئەم حاڵەتە پێش کۆمەڵایەتی بوونی کۆمەڵگایە) ئەمجارەیان بە شێوەیەکی تر ئەویش لەنێو کۆمەڵگاداو دوور لە سروشت، لێرەدا بەهۆی سروشتی مرۆڤەوە ئەو پەیوەندیە کە لەسەر بنەمای پێکەوە ژیان و بنەمای دروست کردنی کۆمەڵگا پێک هاتبوو، بەهۆی گۆڕانکاریەکانی ئاوەزی مرۆڤ و خۆویستی مرۆڤ شیرازەی ئەو کۆمەڵگایە تێك دەچێتەوە، (مرۆڤ دەبێتە گورگی مرۆڤ) هەروەك (هۆبز) دەڵێ، داروینی کۆمەڵایەتی و تیۆرەکەی (ململانێ لە پێناو مانەوەدا) یان (مانەوە بۆ باشترو بەهێزترە) وەك یاسایەکی سروشتی نێو ئەو کۆمەڵگایە رۆڵی خۆی دەبینێ، ئەو تیۆرەی داروین لەنێو کۆمەڵگای مرۆڤی تەواودا بە شێوەی هێزی بازوو یاسای گورگ پیادە ناکرێ بەڵکو

بەهۆی ئاوەزەوە دادەکەوێتە خوارەوەو دەبێتە یاسایەك لەنێو کۆمەڵگادا، ئەو کۆمەڵگایەی کە یاسای تێدا نیە، بەڵکو سەرکەوتن بۆ ئەوەی زیاتر توانای هەبێت، ئەو سیستەمە دیاری دەکات کە دەتوانێ چ لە توانایدا هەبێ بیبات هەندەی ئەوەی کە دەتوانرێت پارێزگاری لێبکات واتە هەرکەسە بەلای خۆیدا راپێچی دەکات،

لێرەدا هەرکەسێك، ئازادی/ یەکسانی/ ئارەزووی خۆ/ پاراستنی خۆ/ دەسەلات/ ی بۆ خۆی دەوێ، ئەمەش واتای تاکگەرایی دەنوێنێ، سەرەڕای ئەو تاکگەرایی‌یە مرۆڤ ناتوانێ بە تەنهاو دوور لە کۆمەڵگا بژی، دەردی نیچە دەڵێ (راگەیاندنی مردنی خۆیە) ناشتوانێ بگەڕێتەوە دۆخی دواکەوتن و لە کۆمەڵ خۆی جوداکاتەوە، بەڵکو پێکەوەژیان ناچاری و حەتمی دەبێ، لەبەرئەوەی بووەتە پرۆسەی یاسای کۆمەڵایەتی، واتە بە کۆمەڵایەتی بوونی کۆمەڵگا، بەم پێیە دامەزراندنی کۆمەڵگا پێویست بوونی خۆی هەیە، ئەمەش لە پەیمانە کۆمەڵایەتیەکان و رێکەوتن و کۆکبووندا دیاردەکەوێ لەسەر ئەو بنچینە هاوبەشە، لەسەر ئەو بنەما هاوبەشە کۆمەڵگای خۆی حوکمڕانێتی دەکات، بۆیە بیرۆکەی پەیمانی کۆمەڵایەتی "Social Contract" لەسەر ئەو گریمانەیە دامەزرا، واتە لەدەست سەندنەوەی ئارەزووەکانی تاك و گەڕانەوەی بۆ گشت، هەروەها تواندنەوەی تاك لە کۆدا، نەك کۆ لە تاکدا، چونکە تاکەکەس لە زۆر باردا مل کەچ نابێ بۆ تاکێکی دی رەگەزی

خۆی)، بەڵکو مل بۆ هەموو /گشت/ شل دەکات و بەمافی خۆشی سەیری دەکات، ئەمەش دەچێتە خانەی کۆمەڵگایەکی سیاسی یان کۆمارێك کە گشت بەشداریان تیادا کردووە، ناودەبرێ، بەشداربوونیش تیایدا ناوی گەل وەردەگرن و تاکیش بەهاوڵاتی بانگ دەکرێت، ئەم پرۆسێسە کە مرۆڤ دەیەوێ بیگاتێ و لە حاڵەتی سروشتی بۆ حاڵەتی کۆمەڵگا بچێ و لەوێوە دەچێتە حاڵەتی مەدەنیەت چونکە بێ ئەو دەسەلاتە مرۆڤ گورگی مرۆڤ دەبێت،

پەیمانی کۆمەڵایەتی:

کۆبوونەوەی مرۆڤەکان لە نێوان خۆیانداو لەنێو کۆمەڵگایەکی هۆشیاردا خۆی لە خۆیدا پێگەیەکە بۆ گەیشتن بە ئامانجێکی هاوبەش، لێرەشەوە پێویست بوونی کۆمەڵایەتی لەدایك دەبێت ئەویش پێویست بوونی دیاردەی مرۆڤ خۆیەتی بۆ بوون بە کۆمەڵایەتی، کە خۆی وەك هاوڵاتی تیا دەدۆزێتەوە، ئەو پرۆسێسە نایەتەدی گەر لەژێر پەیمانێکدا نەبێت، ئەویش پەیمانی کۆمەڵایەتی‌یە، پەیمانی کۆمەڵایەتیش واتە پێکەوە ژیان و پێکەوە هەڵ کردن، کە تاکەکەس لەو پەیمانەدا هەست دەکات کە کەسێکی سەربەخۆیە لەو کۆمەڵەدا دەژی و مل کەچی کۆیە نەك تاك هەروەها خاوەن کۆمەڵێك ماف و ئازادی‌یە، لە هەمان کاتدا بەرامبەر بە کۆمەڵ لێپرسراوێتی هەیە کە خۆشی دەگرێتەوە، ئەو کەسەی کە هەست

بکات کە دەبێ بەشداری بکات لە کۆمەڵگادا بۆ بنیات نانەوەی کەسایەتی خۆی ئەوە حاڵەتی مرۆڤ تێدەپەڕێنێ و دەبێتە هاوڵاتی، (گواستنەوە لە حاڵەتی سروشتی بۆ حاڵەتی مەدەنی گۆڕانێکی بەرچاو لە مرۆدا دروست دەکات ئەمەش بە گۆڕینەوەی غەریزە لە ڕێڕەویدا بە دادوەری و بەتێرکردنی کردارەکانی بە مۆراڵ) (گیروگازی چەمکی کۆمەڵی مەدەنی- د. کەریم ئەبو حەلاوە- وەرگێڕانی بۆ کوردی ئیسماعیل کوردە- ڕەوشت ڕەشید- نوری بێخاڵی- چاپی یەکەم ٢٠٠٠ لاپەڕە (٣٠))، کەوابێ بۆ ئەوەی بە تەواوی ببینە مرۆڤ دەبێ ببینە هاوڵاتی هەروەها (جان جاك ڕۆسۆ) دەڵێ (نابینە مرۆڤ تا نەبینە هاوڵاتی) دیارە پەیمانی کۆمەڵایەتی نامەیەکی کۆمەڵایەتیە کە مرۆڤەکان دای دەڕێژن بۆ گەیشتن بە هاوڵاتی لەژێر بیروباوەڕی خۆیاندا، ئەو نامەیە لە کۆمەڵێکی مەدەنیدا دەگاتە ئامانجی خۆی.

بە هاووڵاتی بوون:

بە هاووڵاتی بوون، بە مرۆڤ بوونە، واتە کۆمەڵێك ئەرك و بەرپرسیارێتی و کۆمەڵێك ماف و ئازادی، بەرامبەر (خۆ/ کۆمەڵ/ دەوڵەت) کەواتە هاووڵاتی مرۆڤێکە لە کۆمەڵدا کاردەکات، بەم کارانەی خۆی دروست دەکات و خۆشی دەپارێز و دەوڵەتیش دەپارێزێ و ئازادی و مافی خۆشی بەدەست دەهێنێ، ئەو مرۆڤە ئەندامێکە لە کۆمەڵداو هاوڵاتیەکە لە نیشتمانێکدا کە ئەمەش خۆی لە خۆیدا توخمی دەوڵەت پێك

دەهێنێ، کەواتە بوون بە ئەندام و هاوڵاتی خۆی لە خۆیدا پێکهێنەری شتێکن کە لەسەرو ئەوەوەن، ئەویش کۆمەڵە کە خۆی تیایدا ئەندامێکە و لە خۆی دادەدڕێ و دەیدات بە گشت، بە راستیش ئەندامێکی وا شایتسەی هاوڵاتی بوونەو شایستەی دەوڵەتە، دروست بوونی کۆمەڵگاو پێکەوە ژیان و پێکەوە گونجان و بەرەوپێش چوون خۆی لە خۆیدا دەوڵەتە واتە کۆمەڵگا بە دەوڵەت چوێنراوە، وەك ئاشکرایە چەمکی (Polis) هەمیشە لە تەرجومەی زمانی روسیدا مانای زاراوەی (دەوڵەت) دەدات بۆیە باس لەوە نەکراوە کۆمەڵ و دەوڵەت وەك دوو شتی دژبەیەك بەرامبەر یەکتر دابنرێ، بۆیە لە فەلسەفەی یۆنانی کۆن سنوور لە نێوان هەردووکیاندا نەکێشراوە کۆمەڵ و دەوڵەت وەك دروست لەناو یەکتردا توابنەوە وابوو) (گۆڤاری مەدەنیەت ژمارە (٨) تەمووز – ئاب- ساڵی دووەم ٢٠٠٠ لاپەڕە (٧١)، دەتوانین کۆمەڵی مەدەنی بە دامەزرێنەری بینای مرۆڤ دابنێین لە پرۆسەی هاوڵاتی بونیدا، ئەمەش جەستەیەکی نوێیە بۆ مرۆڤێکی نوێ و هوشیار کە هەموو ساتێ هەڵگری توخمی نوێگەری و دەوڵەت بێت، دیارە بۆ حاڵەتەکانی داڕمانی دەوڵەت کۆمەڵگا جارێکی تر دەوڵەت لەسەرشانی خۆی بینا دەکاتەوە واتە ئەگەر دەوڵەتیش پوکایەوە ئەوا کۆمەڵگا هەیە دەتوانێ جارێکی تر لە منداڵدانی خۆیدا دروستی بکاتەوە، ئەمەش شتێکی سروشتی و ئاسایی یە کە ئەو سەروەریە بگوازرێتەوە بۆ دەوڵەت ئەو سەروەریە لە کۆمەڵەوە بگوازرێتەوە بۆ دەوڵەت مادامەکی خۆی هەڵگری

توخمەکەی بێت و ئاسایی‌یە مل کەچ کردن بۆی، ئەمەش بۆ لەدەست نەدانی رەگەزی مرۆڤ و کۆمەڵگا، لە هەمان کاتیشدا کە دەوڵەت لەو کۆمەڵە داکەوتووە (ناتوانێ کۆمەڵ قوت بدات) گۆڤاری مەدەنیەت هەمان ژمارەی پێشو لاپەرە (٧٣)، چونکە ئامانجی دەوڵەت پاراستنی ئەو منداڵدانەیە واتە ئۆرگانیزمی کۆمەڵگا، چونکە کۆمەڵ لەنێو ئەو دەسەڵاتە مەدەنیەتەدا رۆڵی خۆی دەبینێ بۆ گەڕخستنی ئالیەتەکەی و کۆمەڵگاش رێگای جوڵەو گەشەی خۆی دەگرێتەبەر، لێرەدا پێویست بوون بە دەوڵەت پێویست دەبێت، دەوڵەتیش بەپێی یاساو کۆڕانکاریەکانی کۆمەڵ دەسەڵاتی خۆی جێبەجێ دەکات واتە زۆرجار کە رەستەیەو زۆرجار ئامراز، تا کۆمەڵی مەدەنی کامڵ بێت و لەسەر پێی خۆی راوەستێ، کۆمەڵی مەدەنی تا گەشەتر بێت ئەوا کارەکان زیاتر رێك دەخرێن و کۆمەڵ کەمتر پێویستی بە دەوڵەت دەبێت واتە خۆی ژیانی خۆی دەبات بەرێوە لە هەمان کاتیشدا مەرجەعیەتیش دەدات بە دەوڵەت.

دەوڵەت:

دەوڵەت بەپێی پرۆسەو هاوکاری کردنی تاکەکانی کۆمەڵ پێك دێت و خۆیان کۆدەکەنەوە لەژێر ئەو سیستەمەداو ئەرکی دەوڵەتیش داکۆکی کردن لەمافەکانی هەر تاکێك لەو کۆمەڵە، دەوڵەت زۆر جار لەوەش زیاتر دەڕوات خۆی هەڵدەستێ بۆ بەگەڕخستنی ئالیەتی کۆمەڵو خۆی،

لەکۆمەڵگای دواکەوتوودا دەوڵەت باوکسالاریە تا ئەو کۆمەڵە خۆیان هوشیار دەکەنەوەو ئەگەنە ئەوەی لەدەوڵەتو کاروبارەکان بگەنو دواجار بەشداری دەوڵەت بکەن لە ئەرکەکاندا، لێرەدا دەوڵەت ئامانج دەبێتو ئامرازیش دەبێت بۆ هوشیارکردنەری هاوڵاتیان.

ویلهێلم فۆن هومبۆکت چەندین جار دووبارەی دەکاتەوە کە ئامانجی دەوڵەت لەیەك وشەدا بریتیە لە (ئاسایش) یان (دەستەبەرکردنی ئازادیە سیاسیەکان)، خەڵکان ناتوانن لەنێو خۆیاندا خۆیان رێك بخەن بەو شێوەی کە هەموو دەیەوێ سەرەڕای ئەوەش ناتوانن خۆیان بەڕێوە بەرن، بەڵام دەوڵەت دەتوانێ ئەو خەڵکانە رێك بخاتو بەپێی یاسا بیانبات بەڕێوە (هەر بۆیە حکومەتی یاسا لەحکومەتی مرۆڤ باشترە، هەروەك ئەو وتەیەش کە دەڵێ (یاسا پادشا دادەنێ)، بەقسەی لۆك دەوڵەت بریتی‌یە لە جەستەیەکی نوێ بەکۆمەڵێك مافەوە کە لەسەروی مافی ئەو کەسانەن کە پێکهێنەری دەوڵەتن)؛ (گۆڤاری مەدەنیەت هەمان ژمارەی پێشوو ل٧٣).

کۆمەڵگای کوردەواری

کۆمەڵگای کورد، کۆمەڵگایەکی داخراوەو بەپێی سیستەمی خێڵەکی دەڕوات بەڕێوە، ئەو سیستەمە وای لەتاکی کورد کردووە کە بوون بەمرۆڤو بوون بەکۆمەڵ نەبینێ بەخۆیەوە، تاکە کوردیش تاکێکی

ووشك‌و توندە لەژێر باری سیستەمی خێڵەکیدا گۆشەگیرو لول پێچ بووە، واتە یەکەیەکی بکەر نیە لەکۆمەڵێکدا بەڵکو بەکارێکە لە کۆمەڵێکی داخراودا، بەمەش تاکی کورد پرۆسەی پێشکەوتنی ئاوەزوو هوشیاری نەبینیوەو هەر لەنێو بازنەی خێڵدا خۆی بینیوەتەوە، سیستەمی خێڵیش خۆی لەخۆیدا سیستەمێکی دواکەوتووە هەر بۆیە دەتوانین بڵێین کۆمەڵگای کورد بەگشتی بەکۆمەڵگایەکی دواکەوتووی سەرەتایی بدەینە قەڵەم، تاکی کورد نەیتوانیوە بەشداری لەکۆمەڵدا بکات لەهەمان کاتدا هەڵگری توخمی دەوڵەت نەبووە، بەهۆی پابەند بوونی تاکی کورد بەسیستەمی خێڵایەتیەوە واتە پرۆسەی بوون بە دەوڵەتی خۆی لەو سیتسەمەدا دۆزیوەتەوە، واتە لەوێدا بەدی هێناوە نەك لە دەوڵەتدا، سیستەمی خێڵ سیستەمی شەرەف و نەسەب و پاڵەوانێتی و دەمارگیری خێڵی بووە، لەسەر بنەمای خوێن نەبووە، هەربۆیە تاکی کورد بەدەر لەو ئۆرگانە بە تاکێکی نامۆ سەیرکراوەو دابڕاوە لەو ئۆرگانەش کە بەشێك بووە تیایدا، واتە بە نامۆبوونی لە خێڵ و لە هەمان کاتدا لەو ئۆرگانەش بێبەری کراوە، بە (گۆران) سەیرکراوە لەلایەن خێڵەکانی ترەوە، ئەمە نەك هەر تاك دەگرێتەوە بەڵکو (هەموو)ش دەگرێتەوە، کە هەموو لە هەمواندا کۆ نەبوونەتەوەو بە کۆمەڵایەتی بوونی خۆیان پێك نەهێناوە واتە هەموو هەر بە سەرەتایی ماونەتەوە، تاکی کورد نەیتوانیوە لە کۆمەڵگادا جێگیر بێت و ببێتە کۆمەڵگا، دیارە فشارەکانی دەرەوەی

تاکی کورد (فشاری خێڵ) زۆر بەهێز بووەو جەستەو ئاوەزی تاکی داگیرکردووەو وای لێکردووە ببێتە تاکێکی لاواز و بێدەسەڵات و تەمبەڵ. کە ئەمەش پرۆسەی بوون بە مرۆڤ دەکوژێ. بۆیە ئێستاش سەیردەکەین تاکی کورد خۆی بە بچووکی دێتە بەرچاو واتە خۆی بە بچووک دەزانی، ئەمەش بەهۆی کامڵ نەبوونی لایەنی مرۆڤی تاکی کورد خۆیەتی، لە هەمان کاتدا سیستەمی خێڵ نەگەیشتۆتە ئەو ئاستەی کە پێی بوترێ کۆمەڵگا بەڵکو هەر بە داخراوی ماوەتەوەو لەنێو خۆیدا رەگەزی مرۆڤی یان بوون بە مرۆڤی خۆیانیان رووخاندووە و نەیانپاراستووە، بەڵکو هەر هەرەم پارێزراوە، واتای هەموو خۆیان گەراندۆتەوە بۆ تاك و تاکی کوردیش کە هەموو دەگەیەنێ (لێرەدا مەبەست کۆمەڵگای کۆمەڵایەتی نیە) تواونەتەوە لە تاکێکدا ئەمە پێچەوانەی بوون بە کۆڵمەڵگایە خۆی دەبێ تاك لە کۆمەڵدا بتوێتەوە چونکە کۆمەڵ سەرو تاکە هەرەمیش کە دەسەڵاتە سەروو هەموو دەبێ، بەڵام لای تاکی کورد تەنها سەرۆك خێڵە دەسەڵاتە و هەموو شتێکە ئەوانی تر نەمرۆڤن نە هاولاتی و نە تاکن بەڵکو یەکەیەکن بەپێی ئارەزوو خواست و ویست سیستەمی خێل (سەرۆك خێل) بەکاردەهێنرێت، ئەمەش وای کردووە کە هەرکاتێك سەرۆك هۆز نەمێنێ ئەمان نەتوانن سەرۆکێکی تر لە جیاتی ئەو دابنێن بەڵکو کوڕی — نەوەی سەرۆك خێڵ شوێنی گرتۆتەوە، ئەو سیستەمە نوێیە هەر

شێوەیەك بێت دەبێ تاکی کورد قبوڵی بکات، بێدەر لەوە تاکی کورد فێری دراوەتە دەرەوەی ئەو سیستەمە، خێڵەکانی کورد زۆربەیان خێڵی کۆچەرین‌و جێگیر بوونیان نەدیوە بەخۆیانەوە، دەتوانین بڵێین سیستەمی خێڵی کورد (کۆچەری — شوانکاری) بووە وەك لەوەی کشتوکاڵی بووبێت، لەبەر ئەوەشە خێڵەکان یەکیان نەگرتووەو نەبوونەتە کۆمەڵگایەك، چونکە گەرمیان‌و کوێستانیان کردووە، لەبەر ئەو هۆیەشە کە کۆمەڵگای کوردی کۆمەڵگایەکی تەمەڵەو هەوڵی پێشکەوتنی نەداوە بەڵکو ژێرخان‌و سەرخانی ژیانی لەسەر سروشتی ئامادەکراو بەڕێ کردووە، ئەمەش سیمای ناسینی مرۆڤی کۆنەو میللەتی سەرەتاییە، لێرەشەوە لێك نزیك بوونەوە پێك نەهاتوە چ وەك تاك چ وەك کۆمەڵ چ وەك خێڵ، واتە هەڵگری ئەو توخمە نەبوون کە کۆمەڵ پێك بهێنن، چونکە مەبەستیان نەبووە تەمەڵ بوون بەڵکو مەبەستیان تەنها بژێوی بووە، لەو پرۆسەیەدا تاکی کورد بووەتە تاکێکی بێ خێرو لاواز، ئەمەش وای لێ کردووە وەك بوونەوەرێکی سەرەتایی لێی بڕوانین، کە هەمیشە لەسەر دەرەوەی خۆی بژی‌و هیچی لەباردا نەبێت‌و ڕەگەزی خۆی نەپارێزێ‌و هەمیشە بەر لێدان بکەوێ چ لێدانی ناوەوە چ لێدانی دەرەوە، کە هەردووکیان ڕووخاندنی ڕەگەزی مرۆڤی کورد بووە، دەتوانین بڵێین تاکی کورد وەك ڕەگەزیش خۆی، خۆی نەپاراستووە، بۆ مانەوەی خۆی، ئەرستۆ دەڵێ (ئەو کەسەی هیچی لەبار نیە، ببێتە ئەندامی کۆمەڵ،

واهەست بەخۆی دەکات خۆی بۆ خۆی بژێت، پێویستی بەهیچ نەبێت، ئەو ئەو کەسە توخمی پێکهێنەری دەوڵەت نیە، ئەم کەسەش یان دەبێتە بوونەوەرێکی حەیوان یان خودایی)، (گۆڤاری مەدەنیەت هەمان ژمارەی پێشوو لاپەڕە ٨٠)، لەبەر ئەەی تاکی کورد هەڵگری توخمی کۆمەڵ نەبووە، چونکە لەدوای رووخاندنی دەوڵەتی (مید) دەوڵەتێکی تری دروست نەکردۆتەوە، هەروەها دوای رمانی کۆماری (مهاباد) کۆمارێکی تری دروست نەکردۆتەوە، هەمیشە بەرەو خوار هاتووەو خۆی بچوك کردۆتەوەو هەڵکشانی بەخۆوە نەدیوە، کەوابێ سووڕی ژیانی دەوڵەتی نەدیوە لەکۆرپەیی‌یەوە بۆ گەنج و لەوێشەوە بۆ پیری دوایش لەپیری‌یەوە جارێکی تر بۆ منداڵی واتە دروست کردنەوەی دەوڵەت. لەبەر ئەوەی کۆمەڵگا خۆی لەخۆیدا دەوڵەتە کاتێك دەبێتە کۆمەڵایەتی، هەر بۆیە زۆرجار بە گوێی کورددا دراوە کە ناتوانن خۆیان بەڕێوەبەرن، یان شایستەی ئەوەبن ببن بە دەوڵەت، ئەمەش زۆر راستە، چونکە هۆکار لە ناوەوەیە بە زۆری نەك لە دەرەوە، دیارە دەرەوەش کاریگەری خۆی هەیە، هەرکاتێك بوونەوەر بووە مرۆڤ و هاولاتی و کۆمەڵگا ئەوجا شایستەی دەوڵەت دەبێت و خۆی لە خۆیدا دەبێتە هەڵگری ئەو توخمەی دەوڵەتی پێ دروست دەکرێت و کۆمەڵگای دیش دان بە بوون و دەوڵەتیان دەنێن، واتە شایستە دەبێت، مێژوو شاهیدی ئەوەیە کە کورد زۆر هەوڵیان داوە بچنە نێو کۆمەڵگاکان و بناسرێن و دان بە بوونیا

بنرێت و مافی خۆی پێ بدرێت، بەڵام تا کۆتایی سەدەی بیست بە (نەخێر) وەڵامی دراوەتەوە، ئەمەش ئەو کارەیە کە کورد ناتوانێ خۆی دروست بکات و ببێتە کۆمەڵگایەکی کۆمەڵایەتی، واتە لاوازی کورد خۆیەتی و بێ خێری خۆیەتی دەنا پەنا بردنە بەر دەرەوە بێ هودەیەو خۆ هیلاك کردنە، کۆمەڵگای کورد تا ئێستا کۆمەڵگایەکی سەرەتایی‌یە نەك لەبەر ئەوەی دەوڵەتی نیە، بەڵکو لەبەرئەوەی نەبووەتە مرۆڤێکی تەواو، چونکە پێشتر دەوڵەتی هەبووە (مید-مهاباد) بیار کلاستەر، دەڵێ (کۆمەڵگە سەرەتایی‌یەکان کۆمەڵگەی بێ دەوڵەتن) (بڕوانە چەمکی دەوڵەت و بزوێنەری مێژوو لە کۆمەڵگای کوردی‌دا- عەتا قەرەداغی سلێمانی ١٩٩٩/ ل١٨)، کورد دەوڵەتی هەبوو بەڵام لەدەستی داوە ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە کورد بە هیچ شێوەیەك کۆمەڵگایەکی کۆمەڵایەتی نەبووەو هەمیشە هەڵگری توخمی دەوڵەت نەبووە، هەربۆیە دەتوانین بڵێین تا ئێستاش سەرەتایی‌یە، بەڵام هەندێ ئیمارەتی دروست کردووە لە جوگرافیایەکی بچوکدا بۆچی!؟ لەبەرئەوەی خۆی لەو شوێنە بچوکەدا دۆزیوەتەوە کە هەر ئەوەندە دەسەڵاتی بەسەردا شکاوە، ئەم خۆ بە بچوك زانینە کە ئیفرازێکی خێڵەکی‌یە وای‌کردووە دەوڵەت لەدەست بدات و نەتوانن دەوڵەت دروست بکەنەوە دوای رووخاندنی هەردوو دەسەڵاتی سەرەوە، بەهەرحاڵ وایان لێ‌هاتووە بەناوچەیەك رازی بن، (ئەشلی مونتاگیۆ) دەڵێ (گەلانی سەرەتایی ئەوانەن کە نزیکترین گەلن

لە مرۆڤی کۆنەوە) (بڕوانە هەمان سەرچاوەی پێشوو ل ١٨) دیارە کۆمەڵگای کوردی هەم سەرەتاییەو هەم نزیکە لە مرۆڤی کۆنەوە من وای بۆ دەچم کە کۆمەڵی کوردی تا ئێستاش لە سەرەتاییدا دەژی و لە پرۆسەی بوون بە مرۆڤی دوور بۆتەوە، یان دواکەوتووە، ئەگەر کورد کۆمەڵگایەکی سەرەتایی بووە ئەدی چۆن دوو جۆر دەوڵەت هەبوو (مید/ مهاباد)؟ ئەگەر دەوڵەت پێناسەیەك بێت، یان ناسنامەیەك بێت بۆ بوون بە کۆمەڵگا، یان بوون بە مرۆڤ! ئەدی بۆ کورد نەبووە بە مرۆڤ نەبووە بە کۆمەڵگا، کەوابێ لێرەدا حاڵەتێکی یان کرۆکێکی یان بازیەکی ون بوو هەیە لە ناوەڕۆکدا، یان هۆکارێك وایکردبێت ئەو دوو حاڵەتەی سەرەوە رووبدات! دەتوانم لەم خاڵانەی خوارەوە پرۆسەی بە نەبوونی کورد بە مرۆڤ روون بکەمەوە:

١-کۆمەڵگای کورد سووڕی ژیانی خۆی بینیوە لە پێش دروست کردنی دەوڵەتی مید (لە جوڵەی مێژوودا)، بەڵام سووڕی ئەو ژیانەی تەواو نەبووە و دەوڵەتی مید لە پیریدا رووخاوە (نەمردووە) واتە نەمردووەو لە هەناویدا توخمێکی تر هەڵگرێ بۆ درەوست کردنەوەی دەوڵەت، لێرەشەوە کۆمەڵگا تووشی نەزۆکی بووەو توخمی دەوڵەتی نوێی پێ نەبووە، واتە نەخۆشییەکە لە منداڵدانیدایە، هەروەها دەروونی تاکی کوردیش بەهۆی ئەو رووخاندنەوە تووشی رووخاندنی دەروونی

هاتووە، بۆیە نەیتوانیوە تا کۆتایی سەدەی بیستەم دەوڵەت دروست بکاتەوە. "بڕوانە لاپەڕە (١٤) سووڕی ژیانی دەوڵەت"

٢-دەوڵەتی (میـد) بە پیری روخێنرا واتە سووڕی ژیانی پیری نـەبردە سەر هەر بۆیە دەتوانین ئەو کۆمەڵگایەی لەو ساتەدا تووشی نـەزۆکی توخمی دەوڵەت بوو واتە لە دوای شکست هێنـانی دەوڵـەت، نـەتوانرا جارێکی تـر دەوڵـەت دروست بکرێتـەوە ئەمـەش ئـەوە دەردەخـات کـە رەحمـی کۆمـەڵگا تووشی نەخۆشـی هـاتبوو، ئـەو نەخۆشـی‌یەی کـە نـەتوانێ کۆرپەلەی دەوڵـەتی تـر هـەڵگرێ، واتـە کەمـەری شل بـووە، یـان رەحمی کۆمەڵگای کورد تووشی داکەوتن/ دابەزین بـووە، بۆیە زۆرجـار کۆرپەلەی لەبار دەچێ وەك ئیمارەتەکان و کۆماری مهاباد.

ئەوەش وای کردووە کە سووڕی ژیانی دروست بوونی دەوڵەت لەدەست بدات،

٣-کۆمەڵگای کورد لە دوای (میـد)ەوە پەرش و بڵاو بوو بۆ یەکە یەکەو، دوورکەوتنـەوە لـە یـەکتری لـەنێو، کۆمـەڵگادا سـەری‌هەڵدا، ئەمـەش دەروونـی کـوردی تێـك شـکاندو تووشـی رەشـبینی و چـەپاندن و گـرێ کوێرەی مێژوویی کرد.

٤-هەمدیسان تاکی کورد لە دوای ئەو رووخاندنەوە خەسڵەتی مرۆڤی لێ سەندرایەوەو بووەوە بە کۆمەڵگای پێش دروست بوونی دەوڵـەتی)میـد)

و بووەوە سەرەتایی و ئەمجار لەژێر سیستەمی کۆمەڵی سەرەتایی خێڵدا مایەوە.

٥-بەهۆی تێنەگەیشتن لە مێژوو، بەسەرچوونی پلەی بوون بە نەتەوە لە مێژوویەکی دیاریکراودا وەك گەلانی تر، خۆی وەك نەتەوە دروست نەکردەوە، واتە خەسڵەتی نەتەوەییشی لەدەست دا.

٦-لێرەوەو لەو بۆچوونانەی سەرەوە مرۆڤی کورد خەسڵەتی مرۆڤی لێ سەندرایەوە لەلایەن کۆمەڵگاکانی ترەوە و چووە خانەی گەلە بێ دەوڵەتەکان کە ناسراون بە گەلی سەرەتایی یان ئەو گەلە سەرەتاییyانە کە ناتەواویەکیان هەیەو لە مرووڤی کۆنەوە نزیکن. یان دوانەن لەگەڵ مرۆڤی کۆندا.

کەوابێ دوای ئەو رووداوە دەرونیانەو دوای پرۆسەی مێژوویەکی دوورو درێژ چۆن ببینە هاولاتی/ بۆ ئەوەی ببینە مرۆڤ!؟ چۆن حاڵەتەکانی درەندەیی و گورگ و (نایندەرتاڵ)ی بگۆرین و ببینە مرۆڤ؟! ئەم پرسیارە دەبی هەموومان لە خۆمانی بکەین تا لە حاڵەتی نامرۆڤی و مرۆڤی کۆن دەرچین و ببینە مرۆڤ.

سوڕی ژیانی ئاسایی دەوڵەت دەوڵەت

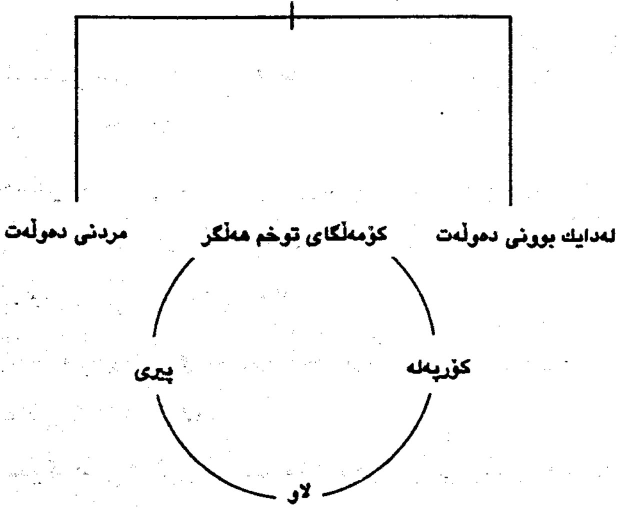

سوڕی ژیانی نائاسایی دەوڵەتی (مید)

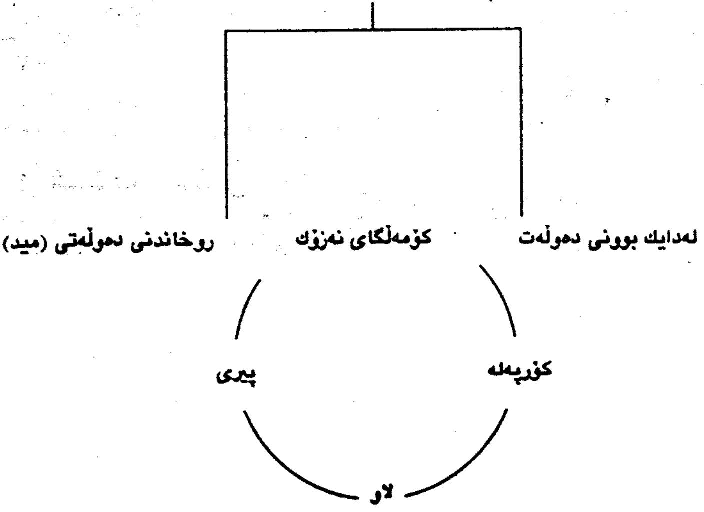

سەرچاوەکان

١-مرۆڤ لە روانگەی مارکسەوە -ئەریك فرۆم- وەرگێڕانی- هەنگاو چاپی یەکەم ١٩٩٩ (ل٥-ل٧٨).
٢-گیروگازی چەمکی کۆمەڵی مەدەنی- نوسینی د. کەریك ئەبوجەلادە وەرگێڕان بۆ کوردی- ئیسماعیل رەشید کوردە، رەوشت رەشید، نوری بێخاڵی، چاپی یەکەم ساڵی ٢٠٠٠ (ل٣٠)
٣-چەمکی دەوڵەت و بزوێنەری مێژوو لە کۆمەڵگای کوردیدا، عەتا قەرەداخی، سلێمانی ١٩٩٩، ل١٨.
٤-لیبرالیزم و دیموکراسی- نۆربێر تیۆبیۆ- وەرگێڕانی رێباز مستەفا- سلێمانی ٢٠٠٠ (ل٢٠ و ل ٢٨).
٥-گۆڤاری مەدەنیەت ژمارە (٨) ساڵی ٢٠٠٠ تەمووز- ئاب (ل٧٠- ل٧١-ل٧٣).
٦-الانسان و الارتفاء- جونم لویسز نقله عن الوسیه عدنان جاموس، اصدار دار الجماهیر- دمشق ١٩٧٠. (ل١٥).
٧-گۆڤاری ژیار ژمارە (٥) ساڵی دووەم ٢٠٠٠ ل اذ٧١- ل ١٨.

فاکتەرەکانی دروست نەبوونی کەسێتی نەتەوەیی کورد

لێکۆڵینەوە لە کەسێتی نەتەوەیی پابەندە بە هەندێ دیاردەی پێکهاتەیی یان شێوازێك لە دیاردەی ئەو پێکهاتەیە کە کەسێتی نەتەوەیی دەردەبڕێ و دوایش نەتەوە وەك ئەفرازێکی کەسێتی خۆی دەردەخات و خۆی پێ دەنوێنێ، واتە وەك کەسێتی‌یەکی نەتەوەیی هەڵدەتۆقێ، خەسڵەتەکانی کەسێتی نەتەوەیی پابەندی هەندێ هۆکارە، لەوانە شارستانی، کلتوری، مێژوویی، رۆشنبیری، دەروونی، ئاینی.. هتد، ئەمەش واتای سەربەخۆیی لە کەسێتی‌دا و لە کەسێتی نەتەوەیی‌دا دەردەخات، هەر لەو رێی‌یەشەوە دەتوانێ کەسێتی خۆی بەدەرەوە بناسێنێ و دیاردەی خۆ جیاکردنەوە لە نەتەوەکانی تر دێتە ئاراوە، واتە کەسێتی نەتەوەیی پێکهاتەیەکی تایبەتی خۆی هەیە، کە جیاوازە لە کەسێتی نەتەوەکانی تر، کە هەڵگری باری ژیان و داب و نەریت و باری

شارستانێتی و رۆشنبیری و کۆمەڵایەتی پێوە دوبارە، ئەو کەسێتی‌یە بەپێی قۆناغی مێژوو و هەروەها دووری مێژوو کاردەکاتە سەر دەرونیان و تێکەڵاو بە لۆژیك و دەرون دەبێت و بەمەش پێکهاتەیەکی تایبەتی بۆ کەسێتی نەتەوەیی لای تاکی نەتەوە پێکدێت،

وێك چوونی شارستانیەت بە کەسێتی تاك لەنێو هەر کۆمەڵێکی بەشەریەتدا (وێنەیەکی بچوکە) یان خشتەیەکی بچوکە (Microcosm) بۆ هەموو کۆمەڵەکەی خۆی، واتە بۆ ئەو شارستانیەتەی کە ئەو کۆمەڵە یان ئەو سیستەمە پێك دەهێنن، شارستانیەت بە هەموو ناوکەکانیەوە کە هاوبەشن لە پێك هێنانیدا لە رێی پەروەردەو پێگەیشتنی کۆمەڵایەتی دەگوازێتەوە بۆ ئاوەزی تاکەکەس و پانتایی‌یەکی گەورەی قوڵ داگیردەکات لە شانەکانی مێشك بە شێوەیەك کە هەریەك لەو شانانە دەبنە کۆی ئەو شانانە کە سیستەمی شارستانێتی پێك دەهێنن کە خۆی لە ئاوەزدا دیاری دەکات ناوك بەناوك، بەو پێیەش کەسێتی تاکەکەس لەنێو کۆمەڵدا دەبێتە نوێنەری کەسێتی شارستانیەتی، لەسەر ئەو بنەمایەی کە کاری پێکراوە کە بە شێوەیەك ئەو سۆزو دەروونە تێکەڵاو هەموو ئەندامانی کۆمەڵ دەبێت، ئەو کەسێتی‌یە بەو شێوەیە دەچێتە دەرەوەی بازنەی خۆیی و خۆی وەك کەسێتی‌یەکی نەتەوەیی دەناسێنێ بە دەرەوە، وەك کەسێتی ئەڵمانی/ ئینگلیزی/ فەرەنسی/ رووسی.. هتد، کە هەر کەسێتی‌یەك سەربەخۆیی خۆی هەیەو شێوە دیاردەیەکی

کۆمەڵایەتی و دەرونی خۆی هەیە، دەتوانێ خۆی بناسێنێ و خۆی پەخش و والاّ بکات چ لە ناوەوەو چ لە دەرەوە، قۆناغی منداڵێتی بە گرنگترین قۆناغی گەشەکردنی کەسێتی و دروستکردنی کەسێتی دەژمێردرێ ئەویش لە رێی پەروەردەکردنیەوە لە رێی خێزان و کۆمەڵەوە ئەوجا دەوڵەت کە دەتوانرێ لە رێی ئەو سێ پێکهێنەرەوە کەسێتی دەرخواردی منداڵ بدەن، ئاواش بەو شێوەیەو بە ئەزمونی گەورە کە تیایدا تێپەڕیوەو لە خۆیەوە ئەو کەسێتی‌یە دەگوازێتەوە بۆ منداڵ ئەمەش وادەکات کە یەك مەیل و یەك سیفەتی هاوبەشیان هەبێت.
کە سیفەتی بەردەوامی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگا دیاری دەکات لە قۆناغەکانی پەروەردەکردن، گەشەی منداڵ بە شێوەیەکی رێك و پێك بایەخێکی زۆری هەیە لەنێو کۆمەڵداو لەوێشەوە بۆ هەڵگرتنی سیفەت و پەروەردەو دواجار کەسێتی ئەو کۆمەڵگایەی کە تیایدا پەروەردە دەکرێت، ئەمە بە یەکەم تێڕوانین سەیر ناکرێت بۆ تێگەیشتن لە کەسێتی لەبەرئەوەی بوار کراوەیە بۆ گریمانەی سەپاندنەکان و جێبەجێکردن و راجیاوازەکان لەسەر تاك و کەسێتی تاك و شارستانیەت ئەمەش لە چوارچێوەی هۆکارو پەیوەندیەکان کە مەیلی تاك دیاری دەکات بۆ دووبارە بوونەوەی ئەو پەیوەندیانەو لەوێشە راسەوخۆ لکاندنەوەی بە کەسێتی نەتەوەیی، ئەو لێکۆڵینەوانەو ئەو شێوازانە دەربارەی کەسێتی نەتەوەیی لە ئەزموونی منداڵیدا یان لە قۆناغی منداڵیدا سیمای سەرەکی

کەسێتی کەسی پێگەیشتوو دیار دەخات واتە یەکێتی شارستانی کە شێوازەکانی پەروەردەکردن دەهێننە کایەوەو لەوێشەوە شێوازێکی نەتەوەیی هاوبەش کە پەیوەستە بە سیمای کەسێتی کۆمەڵ. ستێرکی "هدف" شارستانێتی کۆمەڵگا وا ناسراوە کە کەسێتی بەرجەستە بکات لەسەر ئەندامەکان بە شێوەیەکی ئاسایی هەروەها بەهەکان سۆزیش لەخۆوە بچەسپێ بەسەریاندا واتە بەسەر تاکەکاندا، لەگەڵ بەردەوامی ژیان و رۆژگار ئەم بەهایانە وردە وردە گەشە دەکەن و بەسەر منداڵەکاندا خۆیان دەسەپێنن لەگەڵ کۆتایی هاتن بە قۆناغی منداڵی وادەکات کەسێتییان داگیربکات بە شێوەیەکی نەستی، دەتوانین بڵێین کامڵ بوونی کەسێتی تاکەکەس لەنێو کۆمەڵدا ئاوەژووی کامڵ بوونی شارستانیەتی ئەو کۆمەڵگایەیە کە تاکەکەس تیایدا نەش و نما دەکات، هەروەها ناڕێکی دەروون و ئاوەز لەنێو خەڵکان پێوەری ناڕێکی و ناکاملی سیستەمی شارستانی دیاری دەکات، هەروەها گۆڕانکاری سێکسی و تەمەن و مێژووی کۆچ کردن و چینایەتی کۆمەڵ وز فێربوون و دووچاربوون بە نەخۆشییە جیاوازەکان هەروەها کێشەی ئابووری و دەروون و دەوروبەر ئەمانەش سەربەخۆ نین و هۆکارن لە شارستانیەت و کاری خۆیان دەکەن لە ناوکی شارستانیەت و پەیوەندیان پێوەی هەیە بەهەر شێوەیەك لە شێوەکان. لە لێکۆڵینەوە بۆ کەسێتی نەتەوەیی بۆ نیشان کردنی جۆری رۆشنبیری لەنێوەندی پێکهاتەی دەروونی نێو

تاکەکاندا راڤەی رۆشنبیری و دەرونی و سایکۆلۆژی گشتالت Gestolt Psyhology تێکەڵاو دەبێ. بۆ پێگەیشتنی منداڵ و زانستی دەرونی فرۆیدی لەنێو چوارچێوەی پرۆگرامێکی دەروونی رۆشنبیری نوێدا ئەمەش زیاتر گەیشتنە بە بەرجەستەکردنی رۆشنبیری کۆمەڵ لە تاکدا کە تیایدا دەژین. ئەنترۆپۆلۆجیەکان لەنێو کۆمەڵگا ئاڵۆزەکاندا توانیان لێکۆڵینەوە دەربارەی کەسێتی نەتەوەیی (Nation) بکەن، بەلام ئەم لێکۆڵینەوانە هەر بە دەست نووسی مانەوە، مامۆستا (وستمن لابار) توانی لێکۆڵینەوە لەسەر کەسێتی یابانی و کەسێتی چینی بکات، (لابار) دەڵێ (کەسێتی یابانی دووچاری چەند پێکهاتەیەکی کەم و کورِی ئاڵۆز بووە) بەلام لێکۆڵینەوەکەی (بندکت) دەربارەی کەسێتی یابانی ئەو جۆرە پێکهاتەیە رەت دەکاتەوەو دەڵێ (متمانەیەکی بەرز هەیە بە خۆ لەنێو یابانیەکانکدا)، هەروەها لەسەر کەسێتی چینی چەند لێکۆڵینەوەیەکی جیاواز هەیە، (دوبوا) لێکۆڵینەوەیەکی کرد لەسەر ئەندامانی کەسێتی تاکەکەس لە شارستانیەتی دوورگەی (ئەلۆر–Alor) ئەو لێکۆڵینەوەی ئەوەی دەرخست کە هەموو یەك سیفەتی جۆرە کەسێتی‌یان هەیە، واتە جۆرە کەسێتی‌یەکەی بنەڕەتی هاوبەش، ئەو جۆرە لێکۆڵینەوانە لەو بۆچوونەوە دەردەکەوێ کە ئەزموونی منداڵێتی روخساری کەسێتی مرۆڤی کامڵ دەردەخات، هەروەها یەکێتی شارستانی واتە نمونەی شێوازەکانی پەروەردەکردن کە رۆڵی خۆی لە دروست کردنی شێوەیەکی

نەتەوەیی هاوبەش دروست دەکات کە هەموو دانیشتوانی کۆمەڵ هەڵگری ئەو جۆرە کەسێتی‌یە دەبن، سەرەڕای ئەو بنەما ژێرخانیانە زمانیش (اللغه) رۆڵێکی گرنگ دەبینێ لەو پێکهاتەیەدا کە سیفەتێکی تری شارستانێتی و رۆشنبیری و لەهەمان کاتدا دەرونی دەدات بە کەسێتی تاکەکەس، چونکە زمان هۆیەکە بۆ گواستنەوەی راو گواستنەوەی بیرو لێك تێگەیشتن لەنێو تاکەکانی کۆمەڵدا، زمان لەگەڵ پێشکەوتنی کۆمەڵ و تەکنیك و تەکنەلۆژیا دەگۆڕی و پێشکەوتن بەخۆوە دەبینێ، زمان گەورەترین ئامرازی دەربڕینە لە لۆژیکی ئەو کەسێتی‌یە کە دواجار وای لێ دێ زمان کەسێتی‌یەکی تر دەبەخشێ بە کەسێتی، کەسێتی تاك/ کەسێتی کۆمەڵ/ کەسێتی دەوڵەت/ ئەمەش واتای زمان لە چوارچێوەی دەوڵەت دەردەچێ و رەهەندێکی نێونەتەوەیی وەردەگرێ و پێناسەی دەکرێ بە ئاراستەی کەسێتی نەتەوە، وەك زمانی ئینگلیزی کە بە زمانی (دیبلۆماسی) نێودەبرێ و زمانی رووسی بە زمانی (هێز) و زمانی (فەرەنسی) بە زمانی (رۆمانسی) و زمانی فارسی بە زمانی (شیعر) نێودەبرێ، واتە زمانیش جۆرێك لە کەسێتی نەتەوەیی وەردەگرێ، کە ئەمەش دەرهاویشتەی ئەو کەسێتی‌یەیە کە زمان دەری دەبڕێ، ئەویش لە رێی لۆژیك و دەروونەوە، دەتوانین بڵێین زمان گوزارشە لە کەسێتی نەتەوەیی کە بەهۆیەوە دەتوانێ لەخۆی بدوێ و بەرامبەرەکەی تێ بگەیەنێت و

بەرامبەرەکەشی دەزانێ کە ئەو زمانە چ کەسێتی یەکی لە پشتەوەیەو لەوێشەوە "پێکهاتەی زمانی Strucureo Language" پێ دەبەخشێ، کەسێتی نەتەوەیی بەهۆی زمانەکەیەوە دەتوانێ لەخۆی بدوێ، لە دەرون و لۆژیکی خۆی بدوێ، دیارە گەشەی شارستانی رۆڵێکی تایبەتی گەورە دەبینێ لە پێگەیاندنی ئەو جۆرە کەسێتی یە، کامڵ بوونی شارستانیەت کامڵ بوونی کەسێتی یەو کەسێتی گوزارش لە شارستانیەت دەکات، وەنەبێ شارستانیەتەکان بێ دەربن لە نەخۆشی، لە تێڕوانینی ئەنترۆبۆلۆژیەوە شارستانیەکان دووچاری نەخۆشی دەبن (راستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ) بە تایبەتی نەخۆشیە دەروونیەکان وەك (نەخۆشی نوستن) (Sleeping Sickness) کە ئەو نەخۆشی یە لەناوچەکانی خوارووی ئەفریقیا بلاوەو ئەویش لە رێگای مێش و مەگەزی (تسی تسی Tse. Tse) نەخۆشەکە تووشی ناڕێکی عەقلی دەبێت کە لەگەڵ شیزوفرینا جیاناکرێتەوە، زۆربەی ئەو نەخۆشیانە دەگەڕێتەوە بۆ نەبوونی پێداویستی یە پزیشکی یە پێشکەوتووەکان (تەکنەلۆژیا) ئەم نەخۆشی یە وەك نەخۆشیەکانی ناڕاستەوخۆ سەیردەکرێ لەو ناوچەیەدا، ئیتالیەکان دووچاری نەخۆشی (شیزوفرینیا) بوون واتە بە ئاژاوەچی و شەڕانگێز دەناسرێن، بەلام ئەیرلەندیەکان کە تووشی هەمان نەخۆشی بوون سیفەتی (هێمنی و کشانەوە)ن هەندێ لەو نەخۆشیانە لەگەڵ شارستانیەتی نەتەوەکان لەدایك دەبن وەك نەخۆشی (ئەمۆك AMOCK) و

(لاتا Lath) له باكوری رۆژهه‌لاتی ئاسیا، هه‌روه‌ها نه‌خۆشی (بیبلۆكتۆ Piblokto) لای ئه‌سكیمۆكان و نه‌خۆشی (هستریا) له‌نێو خێڵه‌كانی سیبیریادا هه‌یه، ئه‌م نه‌خۆشی‌یه به‌وه دیارده‌كه‌وێ كه ئه‌و كه‌سه تووشی هه‌ڵچونێكی سۆزدارانه ده‌بێت له‌كاتی پچرپچڕدا كه ئه‌مه‌ش به زۆری له‌نێو ئافره‌ته‌كانیاندا ده‌رده‌كه‌وێ. ئه‌م نه‌خۆشی‌یه‌ش له‌وه‌وه سه‌رچاوه وه‌رده‌گرێ كه نه‌خۆشه‌كه له دووچاری مردنی مێرده‌كه‌ی یان یه‌كێك له خزمه‌كانی ئه‌و نه‌خۆشی‌یه ده‌گرێ، دیاره پێشكه‌وتنی باری ئابووری و به‌تایبه‌تی ته‌كنه‌لۆژی و تیۆره‌كانی ده‌روونی و چاره‌سه‌ری هه‌ندێ له‌و نه‌خۆشیانه‌یان كردووه، ئێستاش لای شارستانیه‌ته دواكه‌وتووه‌كان، یان ئه‌و خێڵانه‌ی كه له ناوچه‌یه‌كی گۆشه‌گیر ده‌ژین ئه‌و نه‌خۆشیانه‌یان تێدا ماوه، سروشتی كه‌سێتی گۆڕانكاری ده‌كرێ واته نه‌وه‌یه‌ك تا نه‌وه‌یه‌كی دی ئه‌ویش له‌سه‌ر بنه‌مای مێژوویی به‌و شێوه‌یه‌ی كه هه‌ر ئه‌ندامێك به‌شێكه له‌و نه‌وه‌یه‌ی كه پێی ده‌ڵێن نه‌وه‌و له قۆناغی خۆیدا، واته له منداڵیه‌وه تا پیری، كه‌سێتی رۆشتنێكی هێواشانه‌یه به‌ڕێڕه‌وی كات ده‌گۆڕێ. له‌به‌رئه‌وه‌ی كه‌سێتی كۆمه‌ڵێك به شێوه‌یه‌كی هێواشانه پابه‌نده به گۆڕانی خۆ له‌نێو خۆدا، ئه‌مه‌ش ده‌گه‌ڕێته‌وه بۆ ئه‌و شێوازانه‌ی كه كه‌سه‌كان پێی هه‌ڵده‌ستن له په‌روه‌رده‌كردنی منداڵ و كه‌سێتی خۆیاندا، هه‌روه‌ها هه‌موو شارستانیه‌تێك گۆڕانكاری تێدا رووده‌دات ئه‌ویش له‌ژێر كاریگه‌ری رووداوه به‌هێزه‌كاندا كه

شارستانیەت پێیدا تێپەڕوە وەك پەلامارەكانی دەرەوە، یان بومەلەرزە، یـان نەخۆشـیەكی كوشـندە، ئەمـەش وا دەكـات كـە لـە رووی مێژوویی‌یەوە شارستانیەت شێوە سیستەمێك پێك بهێنێ لەسەر بنەما مێژوویی كە هەر نەوەیەك سەر بە مێژووی خۆی بێت، زۆرجار ئەو شێوە گۆڕانە لە شارستانیەتدا دەڕوخێ كاتێ رووبەڕووی كەسێتی نەتەوەیی دەبێتەوە، ئەو رووداوانەی كە روو دەدەن لە نەوەیەكەوە بۆ نەوەیەكی تر یان ئـەو رووداوانـەی لـە شارسـتانیەتدا روودەدات هـەموو لـە رێگـەی گەشەی كۆمەڵایەتیەوە روودەدەن. گۆڕانكاریە ئابووری و تەكنەلۆژیەكان كە هۆكارێكی پاڵنـەری عـەقڵانین، یـان جـەختی بـارودۆخی دەوروبـەرە گۆڕانكراوەكە كە وا دەكات كە گۆڕان دروست ببێت و كاریگەری خۆی دەكات بە تایبەتی لەسەر ئەزمون و قۆناغی دوای منداڵی، هەندێ جار شارسـتانیەتی كۆمـەڵ جیـاوازە لـە پێكهاتـەیانداو خێرایـە لـە گۆڕانـدا ئەمەش هەمە كەسێتی پەیدا دەكات، بەڵام لە شارسـتانیەتی هێواشـدا (هێواش گۆڕاندا) و شارستانیەتی تێكەڵاو ئەو كەسێتی‌یە یەك چەشن بەخۆوە دەبینێ، واتە كەسێتی خێرا ئەو كەسێتی‌یەیە كە تووشی پـەرت بـوون دەبـێ بـە هـۆی گۆڕانـی خـێراو هەمەچەشـنە لەبەرئـەوەی كەسێتی‌یەكان خۆیان سازنادەن لەگەڵ دەوروبەرداو ماوەیان نیە لەگەڵ شارستانیەتدا خۆبگونجێنن هەر بۆیە تووشی پـەرت بوونـی دەروونـی دەبـن و تووشـی دەمارگـیری و سـۆزداری دەبـن دیـارە نـەبوونی

شارستانیەت دەبێتە نەبوونی کەسێتی کەسەکان یان کەسێتی نەتەوەیی، چونکە کەسێتی‌یەکان خۆیان لە دەرەوەی بازنەی شارستانیەتدا دەبیننەوە، دوورن لە گەشە شارستانی و کۆمەڵایەتی و نەتەوەیی‌یەکان، بوونی شارستانیەت بوونی نەتەوەیی دەردەخات و لەهەمان کاتدا سیفەتە کۆمەڵایەتیەکان هەڵدەگرێ، واتە پێك هێنانی شارستانیەتێکی کۆمەڵایەتیەکان هەڵدەگرێ، واتە پێك هێنانی شارستانیەتێکی تەواو کە جیاوازی تێدا نەبێت، بەڵام شارستانیەتێك جیاوازی لە ئەندامەکانیدا هەبوو ئەوا کەسێتی ئەو ئەندامانە قاڵبی پاڵ پێوەنەرانەو نائارامی و هەڵچونی سۆزی پێوە دیار دەبێ یان لەخۆ دەگرێ، (بندکت) خێڵی (کواکیوتل– kWAKIUTL) بە نمونە دەهێنینەوە بۆ ئەو جیاوازیانە کە لەنێوانیاندا هەیە. بە کەسێتی بوون کارێکی گرانەو لە خۆشەوە پەیدا دەبێ، کە دەڵێین گرانە واتە بە پێی نۆناغەکانی مێژوو هەروەها ئەزموونی پەروەردەکردن بەڵام کە دەکەوێتە نێو کۆمەڵێکی هوشیارو عەقلانی کارەکە ئاسان دەبێت و لەخۆوە کەس کەسێتی نەتەوەیی /شارستانی/ کۆمەڵایەتی وەردەگرێ کە دەبێتە پێناسە بۆ کەسێتی شارستانی /کەسێتی نەتەوەیی/ کەسێتی کەس/.

کەسێتی نەتەوەیی کورد

بەهۆی لەدەستدانی شارستانیەتی (مید) و تێکەڵاوبوونی شارستانیەتەکانی تر لەنێو کورددا بە تایبەتی شارستانیەتی ئیسلام و کلتوری ئیسلام کورد شارستانیەت و کەسێتی /نەتەوەیی/ کلتوری/ دینی/ خۆی لەدەست دا، ئەمە وای کرد کە بە درێژایی مێژوو کورد بێ بیناکردنەوەی کەسێتی نەتەوەیی هەمیشە لە جەنگ و شەڕو شۆڕدا بێت و هەروەها بەهۆی زەبروزەنگی نەتەوەکانی تر کەسێتی خۆشی لەبیر بچێتەوەو نامۆ بێ لێی، سەرەڕای ئەوەش بڵاوبوونەوەی هەندی ئاینزای تر وای کرد زیاتر مەسەلەی کەسێتی نەتەوەیی لای کورد ئاڵۆز بێت و زۆر جار ململانێیەکی خوێناوی و توند بەخۆوە ببینێ، ئەم حاڵەتانەش وای لە دەروونی تاکی کورد کردووە کە هەمیشە بە بێدەسەلاتی بمێنێتەوە بەرامبەر دەرەوەی خۆیی و سۆزی بۆ کۆمەڵی خۆی نەبێت بەڵکو تەنها لەژێر کاریگەرێتی شارستانیەتی داگیرکەردا بژی لەژێر سۆزی کلتورو بەتایبەتی کلتوری دیندا بژی دواجار وای کردووە کە کورد لە کەسێتی دینیشی نامۆ بێت و لە کەسێتی نەتەوەیش بێبەری بێ، هەر بۆیە کەسێتی لای کورد پابەندی قۆناغەکانی سەردەمی خۆی نەبووەو جێگیری بەخۆوە نەدیوە، بەڵکو زۆر بە توندی پابەندبووە بەو کلتورەی کە داگیرکەران سەپاندویانە بە سەریاندا، لەژێر ئەو کاریگەرانەدا کەسێتی کورد کەسێتی‌یەکی گێل و خێڵەکی ماوەتەوەو

ئەو جۆرە کەسێتی‌یە وای کردووە زیاتر بەسەر کەسێتی نەتەوەیی‌دا زاڵ بێت و لەو چوارچێوەیەدا هەمیشە تووشی گرژی و ئاڵۆزی بێت، واتە پابەند نەبووە بە گۆڕانی شارستانیەت و بنیات نانەوەی شارستانیەتی (دوای روخاندنی شارستانیەتی خۆی) کە کەسێتی خۆی تێیدا بدۆزێتەوە، بۆیە شۆڕشی درێژخایەن لای کورد چ شۆڕشی کلتوری بێت یان رۆشنبیری یان رامیاری، شۆڕشێکی خوێناوی درێژخایەنی بەخۆیەوە دیوە، جۆرێکی تراژدیی لەخۆگرتووە، پابەند نەبووە بە قۆناغەکانی گۆڕان و پاراستنی، زیاتر کلتورو شارستانیەتی غەیرە کورد وای کرد کە زیاتر خۆی بە دەستی خۆی کەسێتی خۆی تێك بدات و زیاتر پەرتەوازە بێت، ئەمەش وای کرد کە کورد وەك کەسێتی‌یەکی نەتەوەیی نەناسرێ و سەرهەڵنەدات و زۆرجار لەنێو هەندێ نەتەوەی تردا هەر نەناسرێ، لەبەرئەوەی ناسنامەی کەسێتی نەتەوەیی پێ نیەو خۆشی خۆی ون کردووە لە بۆتەی کەسێتی نەتەوەکانی تردا بەتایبەت نەتەوەکانی سەردەستدا، زۆرجار نەتەوەکان لەژێر کاریگەری کلتورێك یان شارستانیەتێکی تر کەسێتی خۆیان دروست کردووەو خۆیانیان پێ پاراستووە، عەتا قەرەداخی دەڵێ (دەوڵەتی فارس و کلتوری فارسی لە ئەنجامی پرۆسەی فەتحدا دووچاری شکست بوو، بەڵام لە دەوروبەری سەدەی دووەمی کۆچیدا بەخۆیان کەوتن و توانیان شیعەگەرێتی بکەنە هۆکاری زیندووکردنەوەی کەسێتی نەتەوەیی/ خۆیان)، پابەندبوونی

کورد بەو کلتورە نامۆیە بە زەرەری خۆی و قازانجی خاوەن کلتور بووە واتە کراوەتە داش، نەتەوەکانی خاوەن کلتوری نامۆ توانیویانە لە ڕێی هەڵگری کلتوری نامۆوە سیستەم/ دەوڵەت/ نەتەوە/ دروست بکەن دواجاریش خۆیان لەو کلتورە نامۆیە جودا کردۆتەوەو لە دەروونەدا گەڕاونەتەوە سەر کلتوری خۆیان، کە لێرەشەوە توانیویەتی کەسێتی خۆ/ کەسێتی نەتەوەیی دروست بکات کە گەلانی ترو شارستانیەتی تر پێی ئاشنابن، وەك کەسێتی‌یەکی نەتەوەیی و خاوەن ئاینزاو ئاینێك سەیریان بکەن و ئاماژەیان بۆ بکەن. دراوسێکانی کورد یان ئەو نەتەوانەی لە جوگرافیای کوردستاندا و تێکەڵاویان لەگەڵ کورددا دروست کردووە ئیتر بە هەر هۆیەك بوبێت/ داگیرکردن/ قڕکردن/ کۆچ پێکردن/ بەرژەوەندی تایبەت، وای کردووە کە گەلی کورد زمانی دیالۆگ و پێکەوە ژیان و ناسنامەی کلتوری لەدەست بدات داوای جودابوونەوە بکات و بچێتە حاڵەتی بەرگری کردن و شەڕەوە، چونکە سەرەڕای ئەوەی ئەو نەتەوانە لە ڕێی کوشت و کوشتارەوە ناوچەکەیان داگیرکردووەو بە زۆریش کلتوری خۆیان سەپاندووە بەسەر ناوچەکەداو ڕۆژانە کورد کۆمەڵ کوژ دەکەن، هەر بۆیە زمانی دیالۆگ و پێکەوە گونجان لای کورد خۆی لەدەست داو بە ناچاری زمانی شەڕو بەرگری کردنی هێنایە ئاراوە کە لێرەدا مافی خۆی بووە، ئەم شەڕو پێکدادانە بواری نەداوە بە کورد کە شارستانیەتی/ کەسێتی خۆی/ دروست بکاتەوەو داگیرکەریش

نەیهێشتووە ئەو بووارە بڕەخسێ، بۆ ئەوەی کورد بیر لە سەربەخۆیی/ کەسێتی/ کەسێتی نەتەوەیی/ کلتور/ بکاتەوە، ئەمەش واتە ئەو سیاسەتە بەڕێ چووە، واتە دوژمن زیرەکانە توانیویانە ناوچەکە داگیربکەن و کلتوریشی لێ داگیربکەن ئەمەش خۆ بەدەستەوەدان و نائاگایی کورد دەردەخات بەرامبەر چارەنوسی، ئەو تێك شکاندنە دەرونیە لای کورد وای کرد کە نەبێتە خاوەنی کەسێتی سەربەخۆی خۆی، کە کەسێتی نەتەوەیشی لەگەڵدایە، ئەمەش بێجگە لەو شکستە تووشی چەند نەخۆشییەکی تری کردووە چ ڕاستەوخۆ چ ناڕاستەوخۆ وەك نەخۆشی تەمبەڵی، ئەویش بەهۆی جوگرافیای وشکیەوە کە نەتوانراوە پاڵنەرێکی سروشتی بێت بۆ کارکردنی مەسەلە کشتوکاڵی و ئابووریەکاندا، هەربۆیە کەسێتی کورد کەسێتییەکی تەمبەڵەو هەوڵ نادات گۆڕانکاری لەو جوگرافیا وشکەدا بکات، سەرەڕای ئەوە ئەو جوگرافیایە لەمپەرێك بووە بۆ زیاتر پەرت و تێك شکاندنی کۆمەڵی کوردی، کەچی عەرەبەکان لە نیمچە دوورگەیەکی بیابانی وشکدا توانیان یەك بگرن و پێکەوە بژین و ئازاترین جەنگاوەریان لێ دەربچێ و هەموو خێڵەکان یەك بگرن و دەوڵەت و دەسەلاتیش دروست بکەن و سنووری خۆشیان بەزاندوو دەرەوەی خۆشیان داگیرکرد، نەگەیشتن بە چارەسەری کەسێتی نەتەوەیی وایکرد لەنێو دەروونی هەر تاکێکی کورددا بیر لە تایبەتمەندیەك بکرێتەوە کە وەك نەخۆشی هەڵتۆقین، وەك

/گێلی/ تەمبەڵی/ خۆ بەزل زان/ تامەزرۆی دەسەڵات/ دەبەنگی/ درەنگ تێگەیشتن/ تورەیی، کە مێژوو هەندێ لەو حاڵەتانەمان لەسەر زاری ئەندامانی تیرە یان سەرۆك تیرەو دەرەبەگ و کەسایەتیەکان بۆمان دەگێڕنەوە، نمونەش بۆ ئەوە، (هەستی کوردایەتی لەنێو بابانەکانیشدا زۆر بە گوڕو تین بوو (ریچ) لە زمان یەکێکیانەوە دەیگێڕێتەوە: (بێتو دووبەرەکی و ناکۆکیی بنەماڵەیی لەنێوان سەرۆکەکانمان هەڵگیرێ، نە تورك، نە ئێران، ناتوانن بەسەرماندا زاڵ بن، تورکەکان هەمیشە بە فێل و تەڵەکە توانیویانە بەسەرماندا زاڵبن، لە راستیدا ئێمەی کورد درەنگی تێدەگەین)

ئەوەی سەرەوە نمونەیەکە بۆ درەنگ تێگەیشتن، بگرە دەیەها نمونەی تری وا هەیە لەنێو لاپەڕەکانی مێژووی گەلی کورددا، دیارە ئەو نەخۆشیانە راستەوخۆو ناڕاستەوخۆ کاریگەریان کردۆتە سەر شارستانیەت و کەسێتی کورد، وای لێکردووە کە کەسێتییەکی تایبەتی نەبێت چ لە رووی کەسێتی تاکەکەسەوە چ لە رووی کەسێتی نەتەوەییەوە، دەتوانین ئەو فاکتەرانە دەست نیشان بکەن کە بوونەتە هۆی دروست نەبوونی کەسێتی نەتەوەیی کورد.

١-فاکتەری شارستانیەت

٢-فاکتەری ئایینی

٣-فاکتەری نەتەوەیی

٤-فاکتەری سۆزی نیشتمانی

٥-فاکتەری دەروونی

٦-فاکتەری تاکی کورد

٧-فاکتەری سەرکردە

٨-فاکتەری دەرەوە

٩-فاکتەری پەروەردەکردن

١-فاکتەری شارستانیەت

دیارە کورد خاوەنی گەورەترین شارستانیەت بووە لە مێژوودا ئەویش شارستانیەتی (میدیا)، سەرەڕای ئەوەش خاوەنی کلتوورو ئایینی خۆی بووە، بەڵام بەهۆی شکست هێنانی دەوڵەتی میدیا لەلایەن ئەخمینییەکان و دواجار لەلایەن لەشکری ئیسلامەوە بۆ سەر دەوڵەتی ساسانی (چونکە کوردستان بەشێك بووە لە دەوڵەتی ساسانی)، کورد ئەو شارستانیەتەی لەدەست داو وردە وردە کلتورەکەشی تێك شکاو لە بۆتەی نەتەوەکانی تردا

(فارس- تورك- عەرەب) توایەوە، تاوای لێهات لە شارستانیەتی خۆی نامۆ بێت، ئەم نامۆبونەش کاری کردە سەر دەروونی کوردو وای لێکرد هەمیشە هەوڵ بدات بۆ ئەوەی لەدەستی چووە، بەڵام دیارە کلتوری داگیرکەر زیاتر خۆی سەپاندووە بەسەر ئاوەزی کورداو کوردیش

باوەشی بۆ ئەو کلتورە کردۆتەوەو پێی رازی بووە، بۆیە نەیتوانیوە ئەو شارستانیەتەی لەدەستی داوە جارێکی تر بیژێنێتەوەو رۆحی بکاتەوە بەبەردا، ئەم کارەش زیاتر رێی بە نەتەوەکانی تر داوە کە بە ئارەزووی خۆیان کلتوری کورد بکەنە موڵکی خۆیان و درزەکانی شارستانیەتی خۆیانی پێ پڕ بکەنەوەو کەسێتی خۆیانی پێ دروست بکەن و دواجار ببنە خاوەن شارستانیەت و کورد بێبەری بێ لە شارستانیەتی خۆی، ئەم پرۆسەیە بە درێژایی مێژوو چووەتە سەر تا ئەمڕۆ گەشتۆتە ئەوەی داگیرکەر ببنە خاوەن مێژوو/ کلتور/ شارستانیەتی تایبەت، بەڵام کورد بێ شارستانیەت لە قەڵەم بدەن و بێ کلتوری بهێڵنەوە بۆ ئەوەی لەبەردەمی شارستانیەتی (تورك-فارس- عەرەب) رانەوەستێ کەواتە پرۆژەی روخاندنی شارستانیەتی کورد پرۆژەیەك بووە کە نەتەوەکانی تر پلانیان بۆ دارشتووە، لەوانەش هۆی ئەمە بگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە زانیویانە گەلی کورد نەتەوەیەکی ئازاو بە جەرگە ئەمەش بووەتە جێی مەترسی بۆ سێ کلتور بۆیە بە یەککگرتنی ئەو شارستانیەتە کارێکی بەرژەوەندی بووە بۆ بنیات نانی کلتوری خۆیان و دارمانی‌ی شارستانیەتی کورد، ئەم پرۆژەیە کاریگەری کردۆتە سەر دەروونی تاکی کورد و وای لێ کردووە کە بە زەحمەت بتوانێ هەڵبسێتەوەو نەتوانێ، یان لە باریدا نەبێ شارستانیەتی خۆی بنیات بنێتەوە.

۲-فاکتەری ئایینی

لـە دوای ئەفسانەو سیحر ئایین گـەورەترین هۆکـار بـووە بـۆ دروست کردنی شارستانیەتی و بەرگری کردن لێی، زۆربەی شارستانیەتەکان لە کۆنکرێتـی ئایین بنیـات نـراون و بوژاونەتـەوە، بگـەرە پێگـەکانی ئـایین رەوکاری شارستانیەتی پێوە دیار بووەو ئاینـەکان چ ئاسمانی چ زەوی باسیان لە شارستانیەت کردووە، بەتایبـەتی روکنـی ئەفسانەو سیحرو رووداوەکان، دەتوانین بڵێین بێ دەقێکـی ئـایینی شارستانیەت هیچـی نەگەیاندووەو بێ شارستانیەت ئـایین خـۆی لەدەست دەدات، زۆربـەی شەڕو شۆڕەکان لـە مێژووی بەشـەریەتدا روویـان داوە لـە پێنـاو بەرگری کردن بووە لە شارستانیەت و ئایین، ئایین ئەو هێزە بووە بووەتە هـۆی راگری بیناکانی شارستانیەت ئەویش بەهۆی زاڵ بوونـی بەسـەر رۆحـی تاکە کەسەکانداو لەوێشەوە پاراستنی شارستانیەت و ئاینیش، کەواتـە دەتوانین بڵێین ئایین بەشێکە لە شارستانیەت کـە کەسـەکان، نەتـەوەکان، پارێکاریـان لێکردووە، هـەم ودك نەتـەوە هـەم وەك تاکەکـەش کـە لـەوێوە خەسڵەتێکی تایبەتی پێ بەخشیوە و وەك کلتورێك و رۆحێك روانیویەتە ئایین، لەژێر هێزی ئایینداو رۆحی ئاییندا نەتەوەکان توانیویانە خۆیـان بپارێزن و خۆیان لـە شـەڕی دەرەوە بپارێزن لـە هـەمان کـاتدا توانیویانـە دیـالۆگی شارسـتانیەتانەی پێبکـەن و تایبەتمەندیـەکی خـۆی هـەبێت، لەنێو دەروونـی تاکـەکاندا ئـەم هەسـت کـردن بـە ئـایین بوونـە، هەسـت

کردنێکی رۆحی بووەو لەوێوە تاکی ئیماندار هەڵگری دین دەتوانێ گوزارش لە خۆیی و ئایین و شارستانیەت و کلتورو تەنانەت نەتەوەی خۆی بکات، هەر نەتەوە خاوەن ئایینی خۆی بووەو پابەندی هێزە رۆحیەکەی بووە، کە کردویەتیە سەرمەشقی خۆیی و نەتەوەکەی، کلتورەکەی، شارستانیەتەکەی، مێژووەکەی، لەهەمان کاتدا ئەو چەمکانەشی پاراستووە لە رێگای ئایینیەوە، پەڕاوەکان ئاماژە بە نەتەوایەتی بوونی خۆیان و نەتەوایەتی بوونی پەڕاوەکانیان دەکەن، کەواتە ئایین توانیویەتی لەژێر کاریگەری هێزی خۆیدا نەتەوە/ خێڵ/ خێزان/ خڕبکاتەوەو لەژێر رەشماڵی رۆحدا گرێیان بداتەوەو لە پەرتەوازەیی و تێك شکان و پەرت پەرت بوون رزگاریان بکات، دواجار کەسێتی یەکی دینی و نەتەوەیی یان پێ ببەخشێ، بگرە زیاتر زۆر جار ئایین سنووری نەتەوەیی و جوگرافیایی و دەروونی بڕیوەو کاریگەری کردۆتە سەرنەتەوەکانی ترو ئەو نەتەوە تازانەی هەڵگری بیروباوەڕو ئاینزاو ئاینێکی تر بوون و ببنە دەروێشی ئاینی تازەو ئەو رۆحە نوێیە بکەنە سەرمەشقی خۆیان. دیارە کوردستان پێش ئیسلام شوێنی چەند ئایین و پەرستنێکی جۆراو جۆر بووە وەکو زەردەشتی/ مەسیحیەت/ جوولەکەیی.. هتد، واتە پێش ئیسلام کوردستان دۆخێکی فرە ئایینی هەبووە (Polycon Fess ionalis) واتە ئاینێکی پوخت و زاڵ نەبووە کە کورد هەڵگری بوبێ، ئەو ئاینانەی سەرەوە یەك کاریگەری کردۆتە سەر ئەوی

تـرو توخمـەکانیان تێکـەڵاو بەیەکتری بـووە، کوردەکان بـەزۆری هـەڵگری ئـاینی زەردەشـتی بـوون، ئـەوجا بوونـە هــەڵگری ئـاینی ئیسـلام، زەردەشتیەت دەبوایە ببوایە بە تاکە ئاینی باو و دەسەڵاتداری میدیـا، بـەڵام زەردەشـتیەت نـەبووە بنـەمای دەوڵـەتی میدیـاو نـەبووە دینـی دەوڵەت، لەبەرئەوەی فەرمانڕەوایانی میدیا دواتریش هی تەخمینی هەوا خوای زەردەشتی نەبوون و جارجار ئەم ئاینە تووشـی تەنگوچەڵەمـەو هێرش و هەڕەشە دەهات و ئایینە کۆنەکانیش پێش بڕکێی زەردەشـتیان دەکردو هەروەها ئاینی زەردەشتی لەناو خەڵکی نیشتەجێ و شارستانی و پیشە کشتوکاڵیدا بڵاوبووەوەو دۆگماکانیشی بـەجۆرێکی سـەرکی ڕەچـاوی بـەرژەوەندیی کۆمەڵگایـەکی لـەم بابەتـەی دەکـرد بۆیـەش میللەتانی تـری ئێران ئەوانەی چیایی و شـوانکارو پیشـە مـەڕو مـاڵات بەخێوکەر بوون، لەوە دەچێ کوردیش یەکێك لەمانە بووبێ بایەخێکیان بەم ئایینە تازەیە نەداو لەسەر ژیانی جارانی خۆیان بەردەوام بوون و بۆ خواوەندەکانی خۆیـان کـە هـێزو دیـاردە سروشـتیەکان بـوون، هـەر بـە دڵسۆزی مانەوە، زەردەشتی پەیامبەر ئەمانەی ناونا (دە ئیڤە یەسنا) بە مانـای دێوپەرسـت بـەرای هـەندێ لێکۆڵینـەوەی کـورد (دە ئیڤـە یەسـنا) ئێستاش لەناو بەشێکی کورددا ماوەتەوە، بەڵام بە تۆزێ گۆڕانکاریەوە ئەویش نـاوی (داسـنی)یە کـە نـاوێکی کۆنـی ئێزیدیەکانـە، ئـەخمینی، مینـای مادەکان لـە کـاتێکدا دانیـان بە ئاینی زەردەشتی نا کـەچی هـەر

نەیانکردە ئاینی رەسمی دەوڵـەت، ئەوساکە دەوڵـەت بـۆ چەسـپاندنی دەسەڵات و مل کەچ کردنـی دانیشـتوانەکەی پـەنای تەنـها بردۆتـە بـەر هێزی جەنگی و لایەنی رۆحـی بایـەخی پێنـەدراوە، کـاتێك شـاپووری دووەم (۳۰۹-۳۷۹) زەردەشتی رامیاری هۆشمەندانەشی لەگەڵدا بـوو، دەوڵـەت ئـاینی زەردەشـتی ناچـار کـرد گۆڕانکارییـەك لـەناو دۆگمـاو پرەنسیپەکانیدا ئەنجام بدات بەوە کە ئایین و پەرسـتنە کۆنـەکانی تـر بگرێتە خۆ، ئیتر دینی زەردەشتی بووە دینێکی لاوازو بەپێی رۆژگارو بـارو دۆخ گۆڕانـی بەسـەردا هـات تـاوای لێهـات زیـاتر بـە مەزیەسـنا (مـەزدایزم) دەناسـرا (مـەزددایزم) دوای ئـەم دەسـتوبرا،ە ئـاینی و رامیاریە لەناو میللەتە جیاوازەکانی ئێرانداو بە تایەتیش لەناو کورددا بڵاوبووەو جێ پێی خۆی گرت. سەرکردەی فارس (کۆرش) کە نازنـاوی (کەیخوسرەو) کوڕی کەیکاوس بوو (۵۵۸-۵۳۰) دوای ئەوەی توانی کە میرنشینێکی بچکۆلە دابمـەزرێنێت توانـی فارسـەکان یـەك بخـات و بـۆ هێرش کردنە سەر میدیەکان و پایتەختەکـەیان (ئـەکباتان) و دەوڵـەتی میدیای شـکاندو پاشـاکەیانی (ئەسـتیاغ)یـان بـەدیل گـرت و بەدەسـت بەسەری کێشیان کرد بۆ فارس، و فارسەکان لـە جێگـای دەوڵـەتی میـد دەوڵەتی ئەخمانیشنییان دروست کرد، ئاینی زەردەشتی لەکاتی خۆیدا ناوچەیـەکی جوگرافـی فراوانـی گرتـەوەو بـووە ئـایینی رەسـمی لـە سەردەمی ساسانیەکانداو هەتا غەزو داگیرکەری ئیسلامی بەردەوام بـوو

بەتایبەتی (مەلیك ئەردەشێری پاپکانی یەکەم (ئەرتەخشەر- ٢٢٦-٢٤١ی ز) خۆی بەمیراتگری ئەخیمنیەکان و ئالآهەڵگری شکۆی رەسەنی فارسان دادەنا بە تایبەتی سەروەری و شانازیەکانی مەلیك داریوش هەروا داوای گەڕانەوەی سنووری دەوڵەتی ئەخمینی دەکردو پاشان فەرمانیدا کە ئاتەشگەرەکان لە سەرانسەری ئیمپراتۆریادا ئاوەدان و کتێبە پیرۆزەکەی وەك (زەند، ئاڤێستا) و هی دیکەش بەشێوەیەکی رێك و پێك و بە تەواوی کۆبکرێتەوەو بیروباوەڕەکانی ئاینی زەردەشتی نوێ بکەنەوەو بۆ یەکەمین جار لە مێژووی گەلانی ئێراندا زەردەشتیەت کرا بە ئاینی رەسمی دەوڵەت، بەهۆی هاتنی لەشکری ئیسلامەوە بۆ ناوچەی ئێران، دینی زەردەشتی بە جارێ هەرەسی پێهات و کلتورەکەی رۆژ بە رۆژ لەنێو شارستانیەتەکانی تردا توانەوە دەتوانین هۆی رووخاندانی ئاینی زەردەشتی بۆ ئەم خالانەی خوارەوە نیشان بکەین:

ا-کوردستانی کۆن ناوچەیەکی نیگافراوانی ئاینی بوو (التسامح الدینی). ئەمەش رێ خۆشکەربوو بۆ دینەکانی تر بۆ چوونە نێو رۆحی دینی زەردەشتیەت و ناوەڕۆکەکەی لاواز بکەن.

ب-ئاینی زەردە شتیەت لە ریزی ئاینەکانی ئاسمانی دانەنراوە لەلایەن ئاینەکانی ترەوەو پەیامبەر زەردەشت ناوی نەهاتووە لەپەڕاوەکاندا.

ج-ئاینی زەردەشتی ئاینێکی کراوە بووە لەڕووی پێکهاتەو ناوەرۆکەوە و زەردەشتیش کەسایەتیەکە کراوە بووەو بڕوای وابووە کە هەموو کەس وەکو خۆی لێببێت.

د-ئاینەکە سەر بە چینێکی ئورستوکراتیانە بووەو چینی خوارەوە بێبەش بووە لە یاساکانی، هەر بۆیە ئەو چینە واتە چینی خوارەوە خۆیان بە ئاینە کۆنەکانی ترەوە بەستۆتەوەو جیانەبوونەتەوە لێی.

هـ-تاوی لێ هاتووە ئاینی زەردەشتیەت گۆڕانی بەسەردا هاتووەو لە کۆنەستی کورددا جێی خۆی نەگرتەوەو لەگەل رۆحی تاکی کورددا تێکەڵاو نەبووەن هەر بۆیە دینی ئیسلام ئەو بۆشاییەی رۆحی تاکی کوردی پەی پێ بردووەو داگیری کردووە، بەمەش ئیسلام دیوارێکی کۆنکرێتی دروست کرد لەنێوان رۆحی کوردو ئاینی زەردەشتیەتدا تا وای لێهات کورد نامۆ بێ بەرامبەر دینەکەی.

دیارە بە گەیشتنی ئیسلام لە سەردەمی فەرمانڕەوایی خەلیفە عومەری کورشی خەتاب بۆ کوردستان دینی ئیسلام جێگای زەردەشتیەتی گرتەوەو بووە پەیامێکی رۆحی بۆ کورد، ئەم پرۆسەی بە ئیسلام بوونە مێژوویەکی درێژی بەخۆوە بینی دواجار ئیسلام هەرەمی رۆحی زەردەشتیەتی تێك دا لەژێر ناوی (ئاگرپەرست و شەیتنا پەرست) و لە جیاتی ئەوە هەرەمی دینی ئیسلامی سەپاند بەسەر کوردەکاندا، بە تێك شکاندنی ئاینی زەردەشت بۆشاییەکی گەورەی رۆحی دروست بوو

لای مرۆڤی کورد ئەم هەستەش پێویستی بە پڕکردنەوەی دەروونـی و ڕۆحی بووە بۆیە کوردەکان ئاینی ئیسلامیان گرتە خۆو لە پرۆژەیەکی مێژوویەکی دوورو درێژداو تا ئەمڕۆ کوردەکان ئاینی ئیسلامیان تێکەڵ بە ڕۆحیان کردووەو، بەراستیش لە مێژوودا کورد هەزاران قوربانی بۆ داوەو هەزاران غەزویان کردووە لە پێناو فراوان بوونی جوگرافیای بیری ئیسلامداو هیچ نامۆیی‌یەك نابینێ لە نێوان ڕۆحی و دینی ئیسلامدا، و ەك ئەوەی ئەو ئاینە تایبەت بۆ کورد بووە وا بووە، یان کورد خۆیان بەو قەومەزانیبێ کە خودا ئاینەکە لە)عەرەبی مونافیق) بسەنێتەوەو بیدات بە قەومێکی تر (کورد)، بەڵام کورد پەی بەو نامۆیی‌یە نەبردووە کە بووەتە هۆی نامۆیی ئاینی لە کەسێتی ئاینیداو لەهەمان کاتدا لە کەسێتی نەتەوەیی‌دا، واتە لە هەردوو کەسێتی کەوتووە چ ئاینی و چ نەتەوەیی، بەڵام ڕووداوەکانی مێژوو زەبور زەنگی نەتەوەی (تورك- عەرەب- فارس) وای لە کورد کردووە کە جارێکی تر بگەڕێتەوە بۆ کۆنەستی خۆیی و بە شوێن ئاینەکەیدا بگەڕێتەوە بە تایبەتی لە پرۆسەی بە نەتەوە بوون و کەسێتی نەتەوەیی‌دا بۆی دەگەڕێ، لەبەرئەوەی چەند قوربانی داوە ئەوەندە مافەکانی وەك مرۆڤ، پێشێل کراوەو هەمیشە غەدری لێ کراوە، بەناوی دینیشەوە، ئەمانە وایان کرد کە کەسێتی دینی و کەسێتنی نەتەوەیی لای کورد دروست نەبێت و کەوردیش وای لێهات هەست بە لاوازی دەروونی بکات و نەتوانێ

دینەکەی خۆی بژێنێتەوەو نەشیتوانیوە لەژێر کاریگەری دینەکانی تردا خۆی بپارێزێت یان پارێزراو بێت،

بەهۆی پێکەوە ژیانی نەتەوەکان لە کوردستاندا ئەوە بەرچاو دەکەوێت کە ئەم نەتەوانە جێگای دروست بوونی هەندێ ئاینی ترو رێبازی ترین، واتە دۆخێکی هاوبەشی ئاینی لە کوردستان هەبووە ئەمەش پرۆسەی بوون بە نەوەی و بە ئاینی دواخستوەو تێکیشی داوە، (د. عبدالرحمن قاسملو) دەڵێ (هاوبەشی ئاینی یەکێك لەو هۆیانە بووە کە پێگەیشتنی نەتەوەی کوردی وەدواخستوە چونکە ئیسلام وەك ئاینی هاوبەشی موسوڵمان کراوەتە پەردەیەك بۆ داپۆشینی زوڵم و زۆری نەتەوایەتی خەلیفەکانی بەغداو پاشان سوڵتانەکانی عوسمانی کە ئەوانیش نەخشی خەلیفەیان دیاری کردووە)، هەروەها جگە لەو توخمە هاوبەشانەی زەردەشتی و ئاینە کوردیەکانی تر وەکو ئیزیدی/ ئەهلی حەق/ عەلەوی/ کاکەیی/ واتە جێگای ئەوانەشی تیا بووەتەوە هەروەها بڵاوبوونەوەی ئاینی مەسیحیەت و جولەکە کە پەیرەوکەرانی هەبوو لە کوردستاندا ئەمانە بە رۆح بوونی زەردەشتیەتی کوشت لە کۆنەستی کورددا، ئەمەش ئەوە دەردەخات کە کورد خاوەن دینێکی پوخی و دیاری کراو نەبووەو بەلاّم دوای روخانی دەوڵەتی ماد شکستی زەردەشتیەت نغرۆی دینەکانی تر بووە ئیتر بەهەر رێگایەك بووبێ. زۆر جار ئەو ئاینانەی کە کورد هەڵی گرتووە ئاینێکی رێك نەبووەو رێکخراوێکی ئاینی بەهێزو

ڕێك و پێك نەبووەو نەیانتوانیوە سەرکردایەتی هەموو لق و گروپەکانی تر بکەن بە تایبەتی (ئەهلی هەق)، سەرەڕای ئەو لاوازیەش کوردەکان دژی ئاینی ئیسلام ڕاوەستان لەکاتی داگیرکاریدا و بەرهەڵستیان کردووە لەگەڵ شوێندا موسڵمانەکان ناچار پەیمانیان لەگەڵدا بەستوون، ئاینەکانی وەك ئیسلام یەهودیەت هەموو سەنگ و قورساییەك دەخەنە سەر بە هێزکردنی هوشیاری ئاینی و هوشیاری نەتەوەیش بۆ غەیرە (عەرەب و جولەکە) تا بکرێ لاوازو کز دەکات، ئەمەش بووە کە هوشیاری نەتەوەیی لای کورد لاواز بێت سەرەڕای هوشیاری ئاینشیان، کورد هەمیشە لەژێر کاریگەری دینی تردا بۆ نەتەوەیەکی تر قوربانی داوەو خۆشی لەبیر کردووە کە دواڕۆژ چۆن دەبێ و چی لێ بەسەردێ لێرەوە پرۆسەی نامۆبوون و خۆ بزرکردن لە دیندا دەستی پێکردووە، هەستی دین لای کورد زۆر بەهێز بووە بەتایبەتی دینەکانی داگیرکەر ئەم هەستە ڕۆحیەتێکی تایبەتی لای تاکی کورد دروست کردووەو زۆر بە توندی وەری گرتووە، زۆرجار ئەو هەستە دینیە بووەتە هۆی ڕوخاندنی ئیمارەتێك یان خێڵێك یان ئاینزایەکی تر، بگرە زۆرجار ئەو هەستە شەڕی خوێناوی خۆکوژی دروست کردووە، زۆرجار شێوە ئاینێکی تر لای کورد دروست بووە وەك ئاینی تێکەڵە (سنکریتیك) کە لە توخمی جۆراو جۆری ئاینەکانی تری کۆن و نوێ پێکهاتووە، وەك (ئیزیدی) کە پسپۆڕو نوسەران ئاماژەی پێدەکەن و بە ئاینێکی تێکەڵە سەیری

دەکەن، زۆربەی ئاینەکانی تری کورد لەژێر کاریگەری ئیسلامدا تووشی شێوان و تێک شکاندن هاتوون، بەلام ئیسلام نەیتوانیوە ئیزیدی لەناوبەرێ، بارو دۆخێکی وا لە کوردستان هەبووە کە ببێتە هۆی پەیدابوونی عەقیدە ئاینیە سینکریتیەکان و کەسێتی دینی کورد پەرت پەرت ببێت لەو رێگایانەوە. هەروەها چالاکی و دەوری دیاری کورد لە بزوتنەوەی ئاینی و سیاسیەکانی رۆژگاری خەلیفایەتیدا بووە هۆی بلاوبوونەوەی رێبازی تەریقەی جیاواز لە کوردستاندا وەك لە سەرەوە ناومان هێناون، سەرەرای نیگافراوانی دینی زەردەشتیەت و زەردەشت کە ئەمەش مەترسییەك بووە، ئاینی کوردی نەرەخساند (ئازاد مستەفا) دەلێ (بوونی چەند ئاین و مەزهەبێکی جیاجیا پێشکەوتن و سەقام گیری ئەو نەتەوە دوا دەخات و هەتا دەشیخاتە بەر مەترسی پەرت پەرت بوون و لێك ترازان وەکو (هیندستان/ پاسکات،/ بەنگلادیش))، دەتوانین بلێین دین لای کورد بەتایبەتی دینە کۆنەکان جێگای خۆیان نەکردۆتەوە لە دەروون و رۆحی کۆنەستی کورددا و نەشیانتوانی کارێکی وا بکەن کە کەسێتییەکی ئاینی بۆ خۆیان دروست بکەن بەلکو هەر بە چەپێندراوی مایەوە، ئەمەش لەدوای روخاندنی میدیاوە دەستی پێکرد کە لەگەلێدا هەستی نەتەوەیی و هەستی کەسێتی ئاینیشی پێوە رووخاو زەردەشتیش نەیتوانی رۆحی مرۆڤی کورد داگیربکات، بەلکو دینێکی کراوە بووە کە ئەمەش رێگە خۆشکەر بوو بۆ دینەکانی تر کە

تێکەڵاوی ببن و لەدوایدا هەرەسی پێ بهێنن، بۆیە زەردەشتیەت وەك ئیسلام نەیتوانی لەسەر بنەما هێزە رۆحی و یاسا رۆحی و دینیەکەی شارستانیەتەکەی بپارێزێ، هەر بۆیە کورد لە رێگای هەستی نەتەوەیی‌یەوە دەڕوانێتە ئاینی زەردەشتی و لە حاڵەتی نەماندا بۆی دەگەڕێتەوە، کە ئەمەش واتە گەڕانەوە بۆ ئاینی کۆن پرۆسەیەکی دوورو درێژی مێژوویی دەروونی هەڵدەگرێ بۆ یادەوەریەکان و کۆنەست و ئاینی رۆحی زەردەشتیەت هەم بۆ دروست کردنەوەی پرۆژەی کەسێتی دینی هەم بۆ دروست کردنەوەی کەسێتی نەتەوەیی کورد.

٣-فاکتەری نەتەوەیی

پرۆسەی بە نەتەوەبوون کارێکی زۆر ئاڵۆزە، نەتەوەکان بۆ هێنانەدی مافی نەتەوەیی و بە نەتەوە بونیان چەندەها پرۆسەی گۆڕانی مێژوویی‌یان بەخۆوە دیوە، هەر نەتەوەو خەسڵەتێکی تایبەتی خۆی هەیە کە بووەتە پێناسەو ناسنامەی نەتەوایەتی، سەرەڕای ماکەکانی نەتەوەبوون وەك خاك/ زمان/ مێژوو، کە ئەوسێ ماکە دەبێتە هۆی دروست بوونی نەتەوەو واشی لێدەکات جیابێت لە نەتەوەکانی تر، نەتەوەکان بەهۆی بوونی رەگەزەکانی ئەفسانەو کلتورو شارستانیەتەوە دەتوانن خۆیان پێناسە بکەن و گوزارش لە کەسێتی نەتەوایەتیان بکەن، نەتەوە بوون کارێکی کۆمەڵایەتی و پرۆسەیەکی دەروونیە لەنێو

تاکـەکانی کۆمـەڵدا بـەهۆی پەیوەندیەکانـــەوە /ئـابووری/ هەســـتی نەتەوایـەتی/ کۆمەڵایـەتی/ میـژوو/ زمـان/ پێـك دێـت، کـەوابێ (نەتـەوە پەیوەندیەکی کۆمەڵایەتیە کە تاکەکانی کۆمەل پێکـەوە دەبەسـتێت لـە حاڵەتی گەلێك پابەندی دەوڵەت بێت. یان نەتەوەیەك لە حاڵەتی پابەندی بـۆ کۆمـەڵێك) دەتوانـین نەتەوایـەتی بـە حاڵـەتێکی سـۆز دابنێـین بـۆ نەتەوەیەك یان کۆمەڵێك، بەهۆی رووخاندنی دەوڵەتی (میدیا) و هەروەها هەڵگرتنی ئاینی ئیسلام کورد مەسەلەی نەتەوەیی و کەسێتی نەتەوەیی لە بیرکردوو کەسێتی تری گرتەخۆ کە دوور بوو لە کەسێتی راستەقینەی خۆی، لـەژێر بـەرگی دین و کاریگـەری دینـدا بەتایبـەتی دینـی ئیسـلام مەسەلەی نەتەوەو نەتەوایەتی لای کورد لاواز بوو، دین وای لە کورد کرد لە جیاتی ئەوەی توندو تۆڵی و رێکی بخات بەڵام لاوازو پەرت و پـەرت و بـڵاوەی پـێکرد، ئەمـەش پرۆسـەی مێژوویـی گـەورەی بـەخۆوە بینـی وایکـرد مـرۆڤ کـورد وەك نەتـەوەو وەك مـرۆڤ تێـك شـکێت کـەوابێ پرۆسەی تواندنەوە لـە دینـدا وای کـردووە پرۆسـەی بـوون بە نەتـەوە لـە یادکرێ و هەمیشە کورد هەوڵ بدات بۆ مەسەلە دینییەکان و مەسـەلەی نەتەوە پشت گوێ بخات، لێرەشەوە هەستی دینی زیاتر زاڵ بووە بەسەر هەستی نەتـەوەو نەتەوایەتیدا، بـەڵام کـورد دوای ئـەوەی زانـی غـەدری لێکراوەو غەدری لێدەکرێ لەلایەن پەیڕەوکەرانی دینەوە کە کوردیان بـۆ مەبەستی سیاسی بەکارهێناوە و هیچ مافێکیان نەدراوەتێ، بەڵام درەنگ

ئەم هەستە واتە ئەم هەست بە نەتەوەبوونە لای کورد سەری‌هەڵدا واتە دوای پرۆسەی نەتەوەکان و بەنەتەوەبوون دەتوانین هەندێ هۆکار دیار بکەین کە بووەتە هۆی ئەوەی کورد نەبێتە نەتەوەو ئەو هەستە لەیاد بکات:

ا-کورد هەوڵی نەداوە ببێتە نەتەوە لە مێژوویەکی دیاری کراودا واتە مێژووی دروست بوونی نەتەوەکان. بەڵکو زیاتر هەوڵ دراوە بۆ دروست بوونی نەتەوەکانی ترو خۆی لەبیرکردووە.

ب-کورد زیاتر هەوڵی بۆ مەسەلە دینی‌یەکان داوە وەك لە مەسەلەی نەتەوە.

ج-هەستی دینی زیاتر بووە وەك لە هەستی نەتەوەیی.

د-تێ‌نەگەیشتن لە قۆناغە گرنگەکانی مێژور و هەلی مێژوویی.

هـ-یەك نەگرتنی کورد لەنێو خۆدا بۆ پێك هێنانی کەسێتی‌یەکی نەتەوەیی.

و-هەڵخەڵەتاندنی کورد لەلایەن نەتەوەکانی دەوروبەرەوە بە هۆی پەیمان و بەڵێنەکانەوە.

س-سڕینەوەی کلتوری کورد لەلایەن نەتەوەکانی ترەوەو هەروەها کوردیش خۆی دەستی تێدا بووە لەو سڕینەوەیەدا ئەویش بەهۆی هەڵگرتنی زمانەکانی ترو پیرۆزکردنی کلتوری بێگانە.

ح-سەرکردایەتیەکی نەتەوەیی دروست نەبووە کە هێمای نەتەوەیی پێوە دیاربێت و سیمای کەسێتی نەتەوەیی کوردی هەڵگرتبێ و توانیبێتی رۆحی کورد داگیربکات و کەسێتی‌یەکی نەتەوەیی پێ ببەخشێ.

ط-کورد داردەستی نەتەوەکانی تر بووەو هەمیشە لە قۆناغەکانی مێژووی زێرپینیدا کاری بۆ خۆی نەکردووەو بێئاگا بووە لەو رووداوانە کە دەبنە هۆی دروست بوونی مەسەلەی نەتەوەیی.

ی-کورد پەرتەوازەیی و دووری لە یەکتر بەخۆوە بینیوە، وەك لەوەی کۆمەڵ بوونێکی کۆمەلایەتی بەخۆوە ببینێ ئەمەش مەسەلەی نەتەوەیی بوونی زیاتر دواخستووە.

ق-نەتەوەکانی دەوروبەر نکوڵیان لە بوونی نەتەوەی کورد کردووەو سەیری کوردیان وەك نەتەوەو مرۆڤ نەکردووە بەڵکو وەك خێڵ و بنەماڵەو شەڕخواز سەیریان کردووە

ل-کەم دەرکەوتووە سەرکردەیەکی کورد هەوڵ بدات بۆ یەکگرتنی کوردو مەسەلەی نەتەوەی گەلی کورد.

لەو خالانەی سەرەوە وا دەردەکەوێ کە کورد خۆی زیاتر کەمتەرخەمی کردووە بەرامبەر بەخۆی بۆیە هەمیشە هەوڵ دراوە کورد پرۆسەی بەتەوەبوونی خۆی بسەلمێنێ و شۆڕشەکان هەمیشە خۆیان لە چوارچێوەی جوداخوازی‌دا بینیوەتەوە لە نەتەوەکانی تر، وەك ئەوەی

کوردیش نەتەوەیەکی جیایە لە نەتەوەکانی دەوروبەر کە کورد درەنگ بەوەی زانی ئەمەش واتای گەڕانەوە بووە بۆ پرۆسەی دروست بوونی نەتەوە بەڵام لەدوای بەسەرچوونی پرۆسەی دروست بوونی نەتەوەکان کە ئەم کارەش هەمیشە شکست و هەستانەوەی بەخۆوە بینیوەو مێژوویەکی تراژیدی و خوێناوی بەخۆوە دیوە.

٤-فاکتەری سۆزی نیشتمانی

سۆزی نیشتمانی بەهێزترین خاڵی بە کەسێتی بوونە لە پرۆسەی کەسێتی نەتەوەیی‌دا، چونکە بەهۆی سۆزی نیشتمانیەوە سۆزی نەتەوەیی دروست دەبێ لە دەروونی تاکەکەسداو لەوێشەوە پێکهاتەیەکی پوخت لە کەسێتی نەتەوەیی دروست دەبێت، ئەو سۆزە بەری چەندەها ساڵەی مێژووە کە لەلایەن مرۆڤەکانەوە لە دەروونـدا هەڵدەگیرێن و پابەندی نیشتمان و نەتەوە دەبێ و کەسەکان قوربانی بۆ دەدەن. دەتوانین بڵێین سۆز فاکتەرێکی دەروونی زۆر گرنگە بۆ مەسەلەکانی وەك ئەفسانە/ دین/ نەتەوە/ کە کەسایەتیەکان لە کۆنەستدا هەڵی‌دەگرن و بە هۆی هەستەوە پیادەی دەکەن و گوزاری لێ‌دەکەن ئەویش لە رێگای سۆزەوە یان بەسەر ئەو هێڵە پان و بەرینەی ناوەوەی مرۆڤ تێ‌دەپەڕی و لەێوە هەست کاری خۆی دەکات و یادە کۆنەکان و مێژووە کۆنەکانی تاکەکەسی وەبیر مرۆڤ دەهێنێتەوە کە ئەمیش

نیشتمانێکی هەیە/ نەتەوەیە/ کەسێکە/ مرۆڤێکە/ مێژووی خۆی هەیە/ کلتوری خۆی هەیە/ لێرەوە هەستی نیشتمانی و سۆزی نیشتمانی دروست دەبێت کە بەمێژوویەکی دوورو درێژی هەزاران ساڵدا تێدەپەڕێ. ئەو سۆزە بەخاك و مێژوو و کلتورەوە گرێ دەدرێ و لە نەتەوەو نیشتماندا خۆیان دەبیننەوە، ئەم پرۆسەیە گەورەترین پرۆسەی پێگەیاندنی کەسێتی نەتەوەیی دەردەخات هەر لە منداڵیەوە تاکو پیری و لەوێوە بۆ نەوەیەکی ترو هەروەها، هەموویان بەهۆی پێکەوەژیان و کاریگەری کردنە سەر یەکتری بەهۆی ئەو پرۆسە مێژووییانە ئەو هەستە دەمێنێتەوە لە کۆنەستی نەتەوەدا لەکاتی پێویستیدا دەوروژێتەوە بۆ مانەوەی نەتەوەو نیشتمان و ئەو مێژووەی لەسەری بنیات نراوە واتە پاراستنی ئەوەی بووەو هەیەو دەبێ. ئەمەش هێزێکی تری خۆشەویستی دەدات بە مرۆڤ چ بەرامبەر کەسەکانی دی و چ بەرامبەر دەوروبەر، ئەویش لە رێگای پەروەردەکردنی مرۆڤەوە هەر لە منداڵیەوە پەیدا دەبێ وایان لێ دەکات یەك کەسێتییان پێ ببەخشێ بۆ کەسێتییەکی نەتەوەیی، لە مێژوودا هەزاران قوربانی دراوە لە پێناو نیشتماندا لەلایەن مرۆڤەکانەوە، ئەمەش هۆکاری سۆزی نیشتمانیە، واتە هەستی دەروونی خۆ بە (نەتەوە) زانین بڕبڕەی بوونی نەتەوایەتی دەردەبڕن کورد بە هۆی دابڕانیان لە یەکتریەوە و هەروەها هۆی جوگرافیاکەی ئەو هەست و سۆزە لای دروست نەبووە کە بتوانن لە هەر

دۆخ و مێژوویەکدا گوزارشی لێبکەن، گەڕان بە شوێن بژێوی و کاری شوانکاری و مەڕومالآت و کۆچ پێکردن و کۆچەری لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر وای کردووە تاکەکانی کۆمەڵگای کوردی پەیوەست و پابەند نەبێت بە خاکەوەو سۆزی بەرامبەر خاك و نیشتمان نەبێت لەوانەیە هەندێ جار ئەو سۆزە ورووژابێت لەبەر شالآوی دەرەوە بۆ کوردستان بەڵام ئەو سۆزە زۆری نەخایاندووەو لە زەمەنێکی کەمدا ڕۆچووەو نەماوە، کورد سۆزی نیشتمانی بەلاوە گرنگ نەبووە، تەنها سۆزی دین و خێڵ و بنەماڵەی بە خاڵی یەکەم و لەسەرو هەموو شتێکەوە دایناوە، خۆی قوربانی دین و خێڵ و بنەماڵە کردووە، واتە ئەم هەستە توندتر بووە وەك لە هەستی سۆزی نیشتمانی، لێرەوە دابڕانێکی دەرونی لە نەستی کورددا بەدی دەکرێ لە نێوان سۆزی نیشتمانی و کەسێتی کورد، واتە نەیزانیوە چۆن نیشتمانی خۆش بوێت، کە ڕەنگەکانی نەخشەی کوردستان قوڵ نەبۆتەوە بۆ ئەوەی ئەو وێنەی نەخشەیە کاریگەری خۆی بکاتە سەر سۆزو دەروون، زۆرجار دەربڕینی ئەو سۆزە لەژێر دەمامکی ناسیۆنالیزمدا دەری بڕیوە ئەو دەربڕینەش ناچاری بووە، زیاتر توێکڵی شۆڤێنێتی پێوە دیاربووەو وایکردووە زەرەر لە مەسەلە نیشتمانی و نەتەوەییەکان بدات، واتە ئەو سۆزە نەزانراوە لە ڕێگای ناسیۆنالیزمانەشەوە دەیبڕێ، کە دەبوایە ئەو شۆڤێنێتی‌یە دوای مەسەلە سۆزی نیشتمانیەکە بوایە کە زۆربەی

نەتەوەکان لە ناوەڕۆکدا هەڵیان گرتبوو تا ئەو کاتەی نەتەوەی خۆیان دروست کرد دواجار ئەو شۆڤێنی‌یەتە بووە دیاردەیەکی کلاسیك و نەما، کورد نەیزانیوە گوزارش لە نەخشەی وڵاتەکەی بکات چ جۆرە وێنەیەکی وەرگرتووە بۆ ئەوەی ئەو قوڵ بونەوەیە لە سۆزدا تێکەڵاو بێت و ببێتە خاڵێکی تری کاریگەر بۆ مەسەلەی سۆزی نیشتمانی، زۆر لە نەتەوەکان لە ڕێگای وێنەو شێوەی پێکهاتەی نەخشەی وڵاتەکەیان گوزارش لە سۆزی نیشتمانیان دەکەن. بۆ نمونە فارسەکان نەخشەی وڵاتەکەیان بەچاوی پشیلە دەشوبهێنن، وڵاتە عەرەبیەکان بە هێمای (هەڵۆ) گوزارش لە نەخشەی وڵاتەکەیان دەکەن، زۆرجار شێوازێکی ڕەگەزو مێژوویانە لەخۆدەگرێ بۆ گوزارش کردن لە نەخشەی وڵات، بەڵام کورد بە شێوەیەکی میکانیکی گوزارش لە نەخشەی وڵاتەکەی دەکات کە گوزارشێکی ترس و تۆقێنەرەو جێگای بێ متمانەیی و تەقینەوەیە ئەویش بە (دەمانچەیەك) گوزارشی لێ‌دەکات، ئەم گوزارشە وا لە تاکی کورد دەکات کە بێ بایەخانە بڕوانێتە نەخشەی وڵاتەکەی و لە هەمان کاتدا سۆزی نیشتمانی لادروست نەکات، یان لای دروست نابێ، ئەم وردەکاریانە وادەکەن کەسێتی نەتەوەیی دروست نەبێت لەبەر ئەوەی سۆزی نیشتمانی لاوازە و گرێ نەدراوە بە نیشتمانەوەو ئەو سۆزە بەهۆی تێك شکانە مێژوویی‌یەکانەوە جێگیر نەبێت و ئەو توێژاڵە سۆزیە دروست نەکات بۆ پاراستنی کەسێتی نەتەوەیی، لەهەمان کاتدا

مەسەلەی کەسێتی نەتەوەیی بەو دیوارە ژێری‌یە نەپارێزێت بەڵکو هەر وا بمێنێتەوە و مەسەلەی لاوازی بەرامبەر نیشتمانی کۆسمۆپۆلەتیك بهێنێتە بەرهەم، کە ئەمەش بۆ مەسەلەی نیشتمان و نەتەوە مەترسیەکی گەورەیەو زۆرجار دەبێتە نەخۆشی‌یەکی کوشندەی ژەهراوی.

٥-فاکتەری دەروونی

فاکتەری دەروونی ئەو فاکتەرە گرنگەیە کە دەبێتە فاکتەرێکی کۆنکرێتی بۆ دروست کردنی کەسێتی تاکەکەسی و هەم کەسێتی نەتەوەیی دەتوانرێ بەهۆی سۆزەوە هەستە دەروونیەکانەوە کاری بە کۆمەڵ بوون و دوایش بە نەتەوەبوونی لێ پەیدا دەبێت کە دواجار گوزارش دەکات بۆ کەسێتی نەتەوەیی، کاری دەروونی بە هۆی پەروەردەیی کەسەکان لەژێر کاریگەری کلتورو رۆشنبیری نەتەوەیدا دێتە بەرهەم ئەویش بەهۆی پێکەوە ژیان و لەیەك گەیشتن و لەسەر کایەیەکی بەهێزی فاکتەرە کلتوریەکان دێتە بەرهەم، پێکەوە ژیان و پێکەوە کارکردن لەسەر یەك خاکداو گونجاندن و خەبات کردن ئەو هەستە دەرونیە پەیدا دەکات کە هەموو لە پێناو هەمووداو بن و هەموو لە پێناو نەتەوەداین و یەك هزرو یەك بۆچوون، ئەم کۆدەروونیە دواجار دەبێتە یەك دەروون بۆ کەسێتی نەتەوەیی واتە وەك رۆح، ئەو رۆحەی پابەندە بە بنەما شارستانی‌و کلتوری‌یەکان ئەو رۆحەی تەماهی دەکەن لە نێوان خۆیانداو دواجار

رۆحی گەورە پێك دەهێنن کە گوزارشە لە هەموو، کاری دەروونی بە کۆمەڵی بوونی کۆمەڵگای لێدەکەوێتەوە، ئەم بەکۆمەڵ بوونە بە هێڵەکانی دەروونیدا دەخولێننەوەو هەمیشە لە گەڕاندایە بۆ پاراستن و پێکهێنانی کەسێتی دەروونی و وێك چوونی کەسێتی تاکەکەسی کە تیایدا بەرژەوەندی کەسێتی نەتەوەیی دروست دەکات و دەیپارێزێ و بە رۆشنبیری دەکات و شارستانیەتی پێ دەبەخشێ و گەشە بە نەتەوە دەدات و دەروونێکی تایبەتی پێدەبەخشێ نەك هەمە دەروون، دیارە لای کورد کاری دەروونی کاری پێ نەکراوەو هەستی پێنەکراوە ئەم بە رۆژگارێکی دوورو درێژ بووەتە هۆی لاوازی دەروونی کورد بەرامبەر کەسێتی خۆی، کورد بەهۆی دابڕانی لە یەکتری و شپرزەی کۆمەڵگاکەی دەروونی تووشی ئەو نائارامیە بووەو جێگری بەخۆوە نەدیوە، واتە دەروونی کورد لە هەل و مەرجی تایبەتدا نەژیاوە بۆ ئەوەی لە قۆزاخەی پاراستن و گەشەدا بژی و پێبگات، هەروەها بەهۆی شکستە مێژوویی‌یەکانەوە کورد دووچاری نەخۆشی دەروونی و گرێ کوێرەی دەروونی هاتووە، کە ئەمەش پەیوەستە بەو واقعەی کورد تیایدا ژیاوە، لێرەشەوە سەیر نیە گەر دەروونی کورد کاری خۆی نەکردبێ، بەڵکو ئەوە واقیع بووەو تاکی کورد لە دەروونیەوە دوور بووە و ئاشنایەتی پەیدا نەکردووە، واتە دابڕانێکی دەروونی هەبووە لە نێوان تاکی کوردو دەروونیکورددا، ئەم لێك دابڕانە بەهۆی فاکتەری مێژوویی بووە کە

بووەتە نەخۆشیەك و تاكی كوردی هیلاك كردووەو زۆرجار ڕەشبینی كردووە و هەمیشە بە بێزاری دەبینرێ. دەروونی كورد پاڵەپەستۆی سۆزی كرچ و كاڵی بەسەرەوەیە زیاتر وەك كاری پراكتیكی لۆژیك واتە زیاتر شتەكان لە كۆنەستدا كۆبوونەتەوە و لە هەمان كاتدا چەپێندراون، واتە ئەو هۆكارە وردانە كە زۆر گرنگن وای كردووە كورد لەنێوخۆدا (تاك-تاك) و (كۆمەڵ- كۆمەڵ) جیابن و دووربن لە یەكتری‌یەوەو دەروونیان پەرت بێت و بۆ یەككگرتنی كەسێتی نەتەوەیی خەم خۆر نەبن.

٦-فاكتەری تاكی كورد

درووست بوونی كەسێتی نەتەوەیی پابەندبوونە بە یەكە یەكەی كۆمەڵ، واتە كۆبوونەوەی تاكەكان لەنێوان خۆیاندا بۆ پێك هێنانی كەسێتی سەربەخۆ، واتە پەیمانێكی دەروونی و كۆمەڵایەتی و ئابووری كە لەسەر بنچینەی هەموو لە پێناو هەموودا بۆ پێك هێنانی بە كۆمەڵ بوون ئەمیش لە ڕاڕاوەكانی تاكەوە دەست پێ‌دەكات تا دەگاتە لوتكەی كۆمەڵ واتە هەرەم، تاكی كورد تاكێكی نەخۆشە لە ڕووی دەروونیەوە سەرەڕای لاوازی و پابەند نەبوونی بە نەتەوەوە خۆشی كۆنەكردۆتەوە، نەیتوانیوە خۆی بكاتە كۆمەڵ و لەوێشەوە لەنێو، چوارچێوەی كۆمەڵگادا/ نەتەوەدا/ خۆی بتوێنێتەوە، یان بێتە كۆمەڵ و لە نەتەوەدا خۆی

خڕیکاتەوە، تاکی کورد تاکێکی تەمەڵە بەرامبەر بە خۆیی بەرامبەر نەتەوەکەی ئەمەش وایکردووە دووریەك هەبێت لەنێوان تاکەکاندا، ئەمەش پەرت پەرتی کۆمەڵگای کورد دەردەخات و تاکەکانیش نەیانتوانیوە ئەو کۆمەڵە بپارێزن و خۆشیان واتە تاکەکان ڕووبەڕووی یەکتری بوونەتەوە خۆیان لەنێوخۆدا یەك ناگرن و دژی یەکترن و هەرکەسە خۆی بە هەرەمێك سەیردەکات، هەر لە خۆی دەڕوانێ و لە نەخۆشی بەرزتر یان بالاتر نابینێ، ئەم تێڕوانینە وای لە تاکی کورد کردووە کە تاکێکی فووداری لێدەرچێت بایەخ و حساب بۆ بەرامبەرەکەی نەکات لێرەوە هەڵوەشاندنەوەی ئەوەی پێیێ دەگوترێ خێزان/ کۆمەڵ/ کۆمەڵگا/ نەتەوە/ دەسەلات/ کەوتۆتە بەرنامەوە، تاکی کورد خۆی نەدۆزیوەتەوەو لەوەهمی هەرەمدا دەژی، زۆرجار حاڵ گەیشتۆتە ئەوەی کە تاکی کوردو خۆزگە بە کورد نەبوونی یان بە مرۆڤی نەبوونی بخوازێ، ئەمە وەك نەخۆشەیك سەری هەڵدا دوای ئەوەی مێژووی بە مرۆڤ بوون و بەنەتەوە بوون تێپەڕی و بەسەرچوو، دوای ئەو مێژووە تاکی کورد کەوتە وڕێنەو هەردەم لەخۆی دەدوێ، واتە تەنها لە تاکایەتی خۆی دەدوێ و کۆمەڵی لە بیرچۆتەوە ئەم دابڕانە پرۆسەی بوون بە کۆمەڵ دەکەوژێ و لەنێو کورددا کوشتویەتی و تێکی شکاندووە لەنێو خۆدا، تاکی کورد تاکێکی یەکجار ئاڵۆزو لول پێچەو بەسەر خۆیدا شکاوەتەوە لەژێر باری گرانی ڕووداوەکانی مێژوو، وای لێکردووە

متمانه نەكات بە هیچ و حساب بۆ بەرامبەرەكەی نەكات یان هەستی پێنەكات ئەمەش كارێكی زۆر مەترسیە كە كوشتنی كۆمەڵ و نەتەوەو سۆزی نیشتمانی لێ دەكەوێتەوە، لە كۆمەڵگای كوردیدا؛ خۆشەویستی‌یەك/ پەیمانێك/ سۆزێك/ هاوكاریەك/ نیە لە نێوان تاكەكاندا، ئەوەی هەیە هەموو رق و كینەو تۆڵە سەندنەوەیە ئەمەش بنەمای پێكەوە ژیان و گونجاندن و بوون بە كەسێتی دەرمێنێ، بایەخ نادرێ بە مرۆڤ و بەهاكانی، ئەوەی بایەخی پێدەدرێ تێك شكاندنەو بەس، دروست كردنەوەو بیناكردنەوە بیری لێنەكراوەتەوە، چ تاكی كورد چ كۆمەڵی كورد بەرهەم هێن نیە، زۆرجار هەندێ بەرژەوەندی تایەبتی كۆیان دەكاتەوە بەڵام كە لە بەرژەوەندی بدرێ ئەوجا كۆمەڵێك لەری دەردەچێ/ پەرتەوازە دەبن/ دژی یەكتر دەبن/ دەبنە داردەستی دوژمن/ و بیر لە دوارۆژ ناكەنەوەو بایەخی پێنادەن/ شەرەفخانی بەدلیسی دەڵێ (كوردەكان پێیان وایە ئەگەر بیر لە دوارۆژی خۆیان بكەنەوە ترسەنۆك دەبن بۆیە قەت بیر لە دوارۆژیان ناكەنەوە)، سەركردەیەك خێڵێك تەنها خۆی بە شایستە دەزانێ و ئەوانی تر بە كۆیلە، دەستەیەك تەنها خۆیان بەراست دەزانن و ئەوانی تر بە نەزانن و خائن دەدەنە قەڵەم/ ئەمە ئەو پێناسەیە كە كۆمەڵگای كوردی هەڵی گرتووە، واتە هەركەسە بۆ خۆیی و لە پێناو خۆیدا، كەس كاغەزی كەس ناخوێنێتەوە، (شەرەفخانی بەدلیسی) سەبارەت بە ناكۆكی و ناتەبایی كوردانیش راست و رەوان

ئامانجەکە دەپێکێ و دەنووسێ (هەرکەس بیر لە سەربەرزی خۆی دەکاتەوە؟ بە تێکڕایی بیر لە سەربەرزی تێکڕایی ناکەن و پشتی یەکتری ناگرن و نابنە یەك).

٧-فاکتەری سەرکردە

ستراتیژو کەسێتی سەرکردە هەرەمە پێکهێنەرەکانی کەسێتی نەتەوەیی دەردەخەن لە هەموو روویەکەوە، سەرکردە ئەو کەسایەتیەیە کە نەتەوە کەسێتی خۆی تیا بەدی دەکات و گوزارش لە کەسێتی تاکەکانی کۆمەڵ دەکات، واتە چ کۆمەڵ چ تاك خۆیان لە کەسێتی سەرکردەدا دەبیننەوە، سەرکردە نابێتە ئەو کەسایەتیەی کە نەتەوە دەیەوێ تا ئەوکاتە لەگەڵ هەست و رۆحیانەدا تێکەڵ نەبێت و ئامانج و خواستەکانیان نەهێنێتە دی و نەبێتە فریادرەسیان، دەتوانین بڵێین سەرکردە گەورەترین رۆڵ دەبینێ لە کۆمەڵگادا بۆ راگرتنی پایەکانی مەسەلە نەتەوەیی و نیشتمانیەکان، کە لەوێوە دەتوانێ کاریگەری خۆی بکاتە سەر تاکەکانی کۆمەڵ، یان نەتەوەو لەیەك خاڵدا کۆیان بکاتەوە، واتە هەم سەرکردە بێت هەم حاڵەتێکی گوزارش بێت لە دەروونی تاکەکانی کۆمەڵ، لێرەوە سەرکردەی ئازاو بلیمەت و راستەقینە هەڵدەکەوێ کە بتوانێ کۆمەڵ/ نەتەوە/ لە حاڵەتەکانی ون بوون و خلیسکان و لەناوچون رزگار بکات، واتە ئەو سەرکردەیە دەبێتە پارێزەری ماکەکانی نەتەوە بەهەموو

فەرهەنگەکانیەوە، تا دەگاتە ئەوەی وەك ئەفسانە سەیر بکرێ، (الفارابی) دەڵی (سەرکردە لە کۆمەڵدا، وەك دڵ وایە بۆ لەش، ئەگەر سەرکردە چاك بێت ئەوا کۆمەڵگا هەموو چاکە)، کۆمەڵیش بە هۆی بلیمەتی سەرکردەوە زیاتر لە دەوری خڕدەبنەوەو دواجار دەیکەنە سەرکردەی نەتەوەیی خۆیان و جڵەوی کەسێتی‌یان دەبەخشنە سەرکردە، لەلای نەتەوە ژێردەستەکان و دواکەوتووەکان تا ئێستاش سەرکردە گەورەترین ڕۆڵ دەبینێ واتە بە پلەیەك دێت لە گۆڕانکاریە کۆمەڵایەتیەکان، ئەمەش بایەخدانی کۆمەڵە بە تاکە کەس و زیاتر سەیری تاکەکەس دەکرێ وەك کۆمەڵ، کۆمەڵی نەتەوە دواکەوتووەکان ڕۆڵی خۆیان نابینن لە گۆڕانکاریەکاندا بێ‌ئاگایی دێن و دەچن زۆرجار ڕۆڵی خۆیان هەیە بەلام پێ‌نازانن لێرەوە سەرکردەی بستەبالا ئەو بێ‌ئاگایی‌یە دەقۆزێتەوەو سەرکردایەتی ئەو کۆمەڵە دەگرێتە دەست، هەر بۆیە سەرکردە دەبێتە هەموو شتێك لای ئەو کۆمەڵگایە، ئەمەش ناهوشیاری کۆمەڵ دەردەخات بەرامبەر خۆیی بەهاکانی، کەواتە سەرکردە لەو حاڵەتەدا ڕۆڵی (شوان دەبینێ بۆ مێگەل)، لێرەدا کۆمەڵگا دەچێتە حاڵەتی ئەوەی بێ سەرکردە ژیانی مەحاڵ دەبێ‌و بێ سەرکردە هەڵناکات، سەرەڕای حاڵەتی باشی ئەو جۆرە میکانیزمە، حاڵەتی مەترسیشی هەیە بگرە حاڵە مەترسیەکەی لە حاڵەتە باشەکەی ترسناکترە چونکە چەند سەرکردەی نەتەوەیی حاڵەتەکانی کۆمەڵ رادەگرێ و لە گۆڕانکاریەکاندا (دەستی هەیەو

نایەڵی نەتەوە تیا بچێت، ئەوەندەش مەترسی هەیە واتە ئەو ساتانەی کە سەرکردە تیا دەچێ یان تووشی حاڵەتێکی پەشێوی و دژوار دەبێت، کۆمەڵگا سەری لێ دەشێوێ وەك ئەوەی بڵێی (مەڕی بێ شوان گورگ دەیخوات)، یان ئیتر ژیانی ئەو کۆمەڵە مەحاڵ دەبێت و حاڵەتێکی شکست پێهێنان لەنێو کۆمەڵدا روودەدات زۆرجار ئەو حاڵەتە دەگاتە لەدەست دانی خێڵێك/ نەتەوەیەك/ بنەماڵەیەك/، ئەمەش حاڵەتی شپرزەیی و تێك شکانی کۆمەڵ/ نەتەوە/ دیاردەخات کە لێرەوە دەتوانین بڵێین کەسێتی و هەرەمی نەتەوە ئەو رۆڵەی لەدەستدا ئەوا کۆمەڵگاش ئەو کەسێتی‌یە نەتەوەیی‌یە لەدەست دەدات بەهۆی ئەو تێك شکاندنەوە لە کەسێتی سەرکردەدا روودەدات واتە (گورگ مەڕەکان دەخۆن) ئێستاش کۆمەڵگای کوردی کۆمەڵگەیەکی سەرکردە پەرستە، سەرەڕای ئەوە کۆمەڵ سەرکردایەتی نەکردۆتە حاڵەتەکانی رۆح/ باوك/ فریادڕەس/ بەڵکو هەر لە دەرەوەی ئەو سێ چەمکەوە دەیپەرستێ، سەرکردایەتی لە کۆمەڵگای کوردیدا پابەندی جوگرافیایەکی تەسك و ناوچەیەکی بچوکی هەیە لەوێشدا هەڵتۆقیوە، واتە سەرکردایەتیەکی نەتەوەیی کە کەسێتی نەتەوەی کوردی تیادا بەرجەستە کرابێت لای کورد دروست نەبووە، کۆمەڵگای کوردی تاك پەرست و سەرکردەپەرستە تا ئەو کاتەی سەرکردە لە هەرەمی سەرکدایەتیدایە بەڵام کە بزانن سەرکردە شکست دەهێنێ ئەوا بەجێی دەهێڵن و رووی لێوەردەگەڕێنن

و ریزی لیّ ناگرن، کاتێك هەرە هێنان رووی لە شۆڕشی (سمکۆ- سمایل خانی شکاك ١٨٧٥-١٩٣٠) کرد هێزی کۆنفیدراسیۆنی عەشایەریش خۆی رانەگرت و بلاّوبووەوە، (سمکۆ) بە (ئەحمەجد تەقی) دەڵێ: (لە هەموو کەس زیاتر کورد بۆ خۆی لەگەڵ خۆی خراپە، فێری نۆکەری بوە، پشت بەخۆی نابەستێ باوەڕی بە خۆی نیە، پشتی یەك ناگرن گەورەیی یەکتری قبووڵ ناکەن، چاوتان لێیە کە من ئێستا لەم دێیە کەوتووم، چونکە وەك جاران دەستم ناڕوا، بزانە هیچ کوردێك مەرحەباییم لێدەکات و یارمەتیم دەدات؟ کوردی ئەم ناوچەیە هەموو برسی بوون بە هۆی جوولانەوەی منەوە لە ئێراندا هەمووی بووژانەوە بێگانەکان و تەورکەکانیش باشمان تێگەیشتوون بۆیە گوێمان نادەنێ)، لە وەزعێکی وادا ئەوەی بۆ سمایل ئاغا (سمکۆ) مابۆوە تەنیا ناوو ناوبانگەکەی بوو، دواجار پاش چەند رۆژێك وەزعییەتەکەی گۆڕا کاتێك بۆ شاری (وان) دەعوەت کرا فەرماندەی سپاو هەموو ئەفسەرو کاربەدەستانی حکومەت بە پێشوازی سمایل ئاغاوە چوون مەسەلەکە کوت و پڕ گۆڕا. سمایل ئاغا دەتگوت هەنگەو شەلغەی داوە، ئەوانەی تخوونی نەدەکەوتن سەرلەنوێ بایان داوەو لە دەوروبەوری ئالان و کرنوشیان بۆ برد سمایل ئاغایش بە واق وڕماوی‌یەوە بە (ئەحمەد تەقی) گوت (چاوت لێیە چلۆن دەوریان داوم، بلێین چی ئێمەش تووشی ئەم نەتەوە بەدبەختە بووین ناچارین بەو وەزعەش هەردەبێ لەگەڵیان هەڵ بکەین)، کورد تاك پەرست

بووه له هەرەمە بچووکەکاندا نەك لە هەرەمی گەورەی نەتەوەدا، واتە هەر خێڵێك و سەرکردەیەك، هەر کۆمەڵەو سەرکردەیەك هەر دەستەو سەرکردەیەك، لە هەمان کاتیشدا، تاکی کورد و زۆر تامەزۆری سەرکردایەتی بووەو حەزی لە دەسەڵات بووە، بەمەش مەسەلەی سەرکردایەتی دابەش کراوەو لە هەمان کاتدا قان دراوە بەبێ ئاگاکان، هەوڵ نەدراوە سەرکردایەتی لەژێر رەشماڵی سەرکردایەتیەکی یەکگرتوودا یان سەرکردایەتیەکی نەتەوەییدا کۆبکرێتەوە ئەویش بەهۆی لوت بەرزی و خۆبەزل زانی تاکەکانی کۆمەڵ و سەرکردە خێڵ و بنەماڵەکان، تەنانەت سەرکردەی بزوتنەوەکان زۆرجار بێ بەرنامە بوون هەر بۆیە وەڵامیان نەبووە بەرامبەر بە رەوشی نەتەوەی کورد کە ئەمەش جێی مەترسی بووە (مستەفا پاشای یامولکی) کە (سمکۆ)ی پرسیبوو: تۆ کە لەو خاکەی بەدەستتەوەیە دەتەوێ حکومەت دامەزرێنی و سەربەخۆیی، ئەی ئاڵات بۆ هەڵ نەکردووە؟ (سمکۆ) چونکە وەك خۆی هیچ بەرنامەیکی بۆ دامەزراندنی حکومەت نەبوە وەڵامی داوەتەوە (لە حاڵی حازردا هیچ بەرنامەیەکمان بەرێوە نەبردوە. من مرۆڤێکم کوردم وەرە ئەو وڵاتەی رزگارکەین، ئەوە گرنگ نیە کێ دەبێتە حاکم و رێبەر، من لەم وڵاتەدا ئەو پیاوە نیم مەقام پەرەست و لەخۆرازی بم)، راستە (سمکۆ) لە خۆبایی نەبووە، بەلام سەرکردەیەك بتوانێ شۆرشێك هەڵیگرسێنێ گەر لە رێی سۆزی نەتەوەیشەوە بێ دەبێ ئەوەش بۆ

خۆی قبوڵ بکات کە ببێتە سەرکردە، خۆشی بە شایستە بزانێ دەنا تووشی تێك شکاندن دەبێ، چونکە ئەو کۆمەڵگایەی کە (سمکۆ) بەڕێوەی دەبرد کۆمەڵگایەك بوو لە دووی (سمکۆ) دەڕۆیشتن بەڵام بێ بەرنامەیی سمکۆ هەم شۆڕشی شکاندو هەم خۆشی و هەم کۆمەڵەکەشی، لە لاپەڕەکانی مێژووی کورد بڕوانین دەبینین سەرکردەکانی کورد خۆیان بە شایستە نەزانیوە بۆ سەرکردایەتی نمونەی گەورەش بۆ ئەوە کەریم خانی زەندە (بڕوانە پێکهاتەی کۆمەڵگاو چەمکی دەسەڵات- رەحیم سابیر)، ئەمەش حاڵەتێکی نەخۆشی دەردەخات، یان لاوازی سەرکردەی کورد دەردەخات لە ترۆپکی هەرەمدا، کاتێك دەگاتە دەسەڵات دەسڵەمێتەوە لێی، دیارە ئەو نەخۆشییە تاکەکانی کوردیشی گرتۆتەوە، کە هەم داوای دەسەڵات دەکەن و هەمیش ناتوانن ببیەن بەڕێوەو بواریش نادەن بە کەسانی ترو تاکەکانی تر دەسەڵات بگرنە دەست یان سەرکردایەتی بگرنە دەست، کەسیش رێ نادات بە کەس سەرکردایەتیان بکات، واتە کەس کاغەزی کەس ناخوێنێتەوەو هەرکەسە ئاغایەکە بۆ خۆی، ئەمە پەرت بوونی کۆمەڵگایەو تێك شکاندنی سەرکردایەتیە لە کۆمەڵدا بڕوانە مێژووی ئیمارەت و خێڵەکان و کۆماری کوردستان کە چۆن تاکی کورد هەوڵی داوە بۆ ئەوەی بگاتە سەرکردایەتی یان پلەو دەسەڵات بگرێتە دەست لەناو ئەرتەشی کورددا (احمد خانی) نەزەری شەرەفخان سەبارەت بە

کەللە ڕەقی و خۆ بەزل زانینی کوردەکان دەسەلمێنێ ئەمەش بابەتێکی سەرەکی و ناتەبایی و نایەککرتوویی داوەتێ کە تەنیا بێگانە سوودی لێوەردەگرێ.

(هندی ژ شە جاعەتی غەیورن
ئەو چەند ژمیننەتی نەفورن
ئەڤ غیرەت و ئەڤ علۆوی هیممەت
بۆ مانعێ حەملی باری میننەت
لەو پێکڤە هەمیشە بێ تفاقن
دایم ب تەمەروودو شیقاقن)

دیارە درنك بێ نەکردنی سەرکردایەتی لای کۆمەڵ مەترسیەکی گەورەی دەرخست بۆ نەتەوەی کورد، بەڵام لای هەندێك وەك شاعیران و نووسەران مەسەلەیەکی گرنگ بووەو بە چاوێکی بەرزەوە سەیری سەرکردایەتیان کردووەو خەڵکیشیان بۆ ئەوە هوشیار کردۆتەوە ئەوەتا (سیف القضات)ی شاعیری نیشتمانبەروەرو ناوداری ئەو سەردەمەی (سمکۆ) هەستی خۆشەویستی خۆی سەبارەت بە (سمکۆ) ئاوا دەردەبڕێ.

(سمکۆ کە خودا داویە بە مەساحیب و رئیس
شوکری بکەین بەزارو زبان و ددان و لێو
مەقسوودی وی ئەمە، کە هەقی مە بداتە مە
تەکلیفی مەش وەهایە فیدای بین بەنێرو مێ)

دیار بوو سەرکردە پێویستی‌یەکی مێژوویی بووە لە پێناو مەسەلە نەتەوەیی و نیشتمانیەکاندا، لەو بۆچوونەوە ئەوە دەردەخەین کە کورد نەیتوانیوە کەسێتی‌یەك نەتەوەیی دروست بکات چ بۆ سەرکردە چ بۆ کۆمەڵەکەی و سەرکردەش ئەو هەرەمە بەهێزە نەبووە کە بتوانێ تا سەر هەڵگری کەسێتی نەتەوەیی بێت و دوژمنیش ئەو هەلەی نەداوە کە کەسێتی نەتەوەیی لای کورد دروست بێت، چونکە جێی مەترسی بووە بۆی هەر بۆیە دوژمن ئەو پردەی رووخاندووە کە کەسێتی نەتەوەیی بەسەریدا تێپەڕێ لە نێوان تاکە کەسی کوردو سەرکردەدا، ئەمەش بە لەناوبردن و ناوزڕاندن و لە سێدارەدان و ئاوارەکردنی سەرکردەکانەوە پیادەی کردووە، لەو درزەوە توانیویەتی ئەو هەرەمە بشکێنێ کە پێی دەڵێن هەرەمی کەسێتی نەتەوەیی، هەروەها توانیویەتی کەسێتی نەتەوەیی تێك بشکێنێ، تاکی کورد دوو سەرکردەی کورد هەرەمیان لە دەستداوە بۆ مەسەلەی کەسێتی‌یان و پرۆژەی کەسێتی نەتەوەیی‌یان لەدەست داوە. مێژوو بە وێنەو قسەو بەڵگە حاڵەتەکانی تێك شکاندنی کەسایەتیە کوردەکانمان بۆ دەگێڕنەوە کە چۆن کەسێتی‌یان شکاوە لەلایەن دوژمنانەوە. تاکی کورد دەتوانێ بگەڕێنەوە بۆ ئەو وێنانەی کە دوژمن لەکاتی تێك شکاندنی سەرکردەی بزوتنەوە کوردەکان دەری‌خستووە وەك وێنەی شێخ سەعیدی پیران و سمکۆو قازی محمد و شێخ محمود.. هتد، ئەو حاڵەتی وێنانە کە سەرکردە کوردیەکانی تیا

بەدی دەکرێ کە کەسێتی‌یان تێك شکاوە کاریگەری زۆری کردۆتە سەر دەروونی کوردو وای لێکردووە گە لە ڕێی ئەو وێنانەوە دەروونی کورد بشکێ و کەسێتی نەتەوەیی پێ بڕوخێ.

٨-فاکتەری دەرەوە

لەم بەشەدا بە پێویست نازانم زۆر بگەڕێمەوە دواوەو مێژوویەکی دوورو درێژی نەتەوەی کورد لەگەڵ هاوسێکانیدا باس بکەم، بەڵام دەتوانم لە دوو بازنەی دیار کراودا باسیان لێوە بکەم:

ا-نەتەوەی کوردلە نێوان هەردوو ئیمپراتۆریای عوسمانی و سەفەویدا.

ب-سەرهەڵدانی ئیمپریالیزمە گەورەکان و پێگەیشتنی ناسیۆنالیزمی داگیرکەر.

ا-لەگەڵ سەرەتای سەدەی شانزەهەم تەرازووی سیاسی لەناوچەی ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست گۆڕا شا سمایلی سەفەوی (١٤٨٥-١٥٢٤) دامەزرێنەری بناغەی دەوڵەتی سەفەوی داڕشت و توانی فارس لەژێر سەرکردایەتی یەکگرتوو کۆبکاتەوە، مەزهەبی شیعەگەریی کرد بە بنەمای حوکمڕانیەکەی بەرامبەر ترادسیۆنی مەزهەبی سوننی ئیمپراتۆریای عوسمانیدا، شا سمایل لە ساڵی ١٥٠١ بۆ فراوانخوازی حوکمڕانیەکەی پەلی هاویشت و کەوتە هەڵپەی داگیرکردنی کوردستان، سیاسەتی فەناتیزمی مەزهەبی شا سمایلی سەفەوی ناکۆکی قووڵی

خستە نێوان پەیوەندیەکانی کوردو ئازەرو تۆوی ناکۆکیەکەی قووڵی مەزنهەبی شیعە- سوننی و ناکۆکیەکی قووڵی نەتەوەی کورد- عەجەمی چاند، ئەم دەرکەوتنەی ئیمپراتۆریای سەفەوی شیعە دابڕانێکی تەواوی دەرخست لە بلۆکی ئیمپراتۆریای عوسمانی سوننی. بۆ فراوانخوازی هەردوو ئیمپراتۆر کوردستان هاوکێشەی ئەو ململانێ سیاسی- عەسکەرییەی عوسمانی سەفەوی بوو هەردوولا لەشکر کێشەکانیان بەناو خاکی کوردستان تێپەڕ دەبوون، بە قسەی سوڵتان سلێمانی قانوونی (دیوارێکی گۆشت و خوێن لە نێوان سەفەوی و عوسمانی‌دا لە کوردەکان دروست کرابوو)، ئەمە وای کرد کوردستان بکرێتە دوو پارچە بە تایبەتی لە شەڕی چاڵدێران ١٥١٤/٨/٢٣ کوردستانی بە عوسمانی و کوردستانی ئێرانی دەناسران، کوردستان بووە کەلاوەو جێگای شەرشو پێکدادان هەردوو ئیمپراتۆر دوای ئەوەی کوردەکان هەر دەستەیەك لایەنێکی ئیمپراتۆریای دەگرت دژ لایەنێکی دی لەوێدا کوردەکات یەکتریان قڕدەکرد بەوەی لە پێش لەشکرەکانی هەردوو ئیمپراتۆریای شەڕکەردا بوون، بە شکستی ئیمپراتۆریای سەفەوی لە جەنگی چاڵدێران بەشی زۆری کوردستانی خستە ناو قەڵەمڕەوی ئیمپراتۆریای عوسمانیەوە لەدوای ئەو شەڕە سوڵتان سەلیم لە پاداشتی چاکەی کوردەکان ئەو هەلەی بۆ پێدانی کورد ڕەخساند بە یارمەتی مەولانا ئیدریسی بتلیسی کوردستانێکی یەکدەست و

یەکگرتوو لە بەرامبەر دەوڵەتی سەفەویدا قوت بکاتەوە، لێرەوە شەڕی میرایەتی و ئیمارەتە کوردەکان دەستی پێ کردو زۆرجار میرە کوردەکان سنووری راگیریان لە سەلاتینی عوسمانی و پاشاکانی ئێران دەپساندو سەربەخۆیی خۆیان رادەگەیاند، شەرەفخانی بەدلیسی لەزاری مەلا سەعدەدین کە فێرکاری سوڵتان مورادخانی خوالێخۆشبوو بووە لەناو مێژووە ترکیەکەیدا کە بۆ عوسمانیان دایناوە لەمەڕ کوردیشەوە دواوەو دەڵێ (میرو پاشا کوردەکان هەریەکەیان لەلایەکەوە بۆ خۆ ئالای سەربەخۆیی هەڵکردبوو لەسەر دوندو ترۆپکی کەژو کێوان دەژیان لە خوا بەیەك زانین بەولاوە هیچ جۆرە یەکێتیەکیان نەبوو) شەڕو پێکدادان لەلایەن میرەکانەوە هەردەم لە ئارادا بوو ئەمەش بارێکی تری نالەباری بۆ عوسمانی و سەفەویەکان خولقاندو سەرەڕای ئەوەش دژایەتی کردنی مەزهەبی سوننی و شیعە لە هەردوو ئیمپراتۆر وای کرد لەژێر پەردەی سوننی شیعەدا دژی میرە کوردەکان بجەنگن. دوای نزیکەی نیو سەدە لە ململانێی جەنگی خوێناوی بۆ یەکەمجار هەردوو زلهێز لە پەیماننامەی (ئاماسیە)دا ١٥٥٥ لەسەر چەند خاڵێك ئاشتیەکی کاتیان دروست کرد، ئەمە بە یەکەمین پەیماننامە دادەنرێ لە نێوان دوو دەوڵەتی موسڵمانی ناکۆك لە رۆژهەلاتی ناوەڕاستدا، ئەم پەیماننامەیە زەنگێکی ترسناکی لە بەرامبەر میرە کوردەکان لێدەدا، لە سەدەی نۆزدەدا لاوازی ئێران و عوسمانی وایکرد کێشەی ئاینی لەبیر چوونەوە بەرژەوەندی بەریتانیاو

رووسیا ئەوەبوو ئێران و عوسمانی چی دی بەگژ یەکتردا نەچن و ئاشتی لە نێوانیان بەرقەرار بێت سەرەنجام هەردوو دەوڵەت بەو ئاکامە گەیشتن کە دەستی کوردەکان کورت بکەنەوە، دوایی پەیماننامەی زەهاو کە لە رووی شـــێوەو بابەتـــەوە مەرجـــە یاســـاییەکانی پەیماننامـــەی نێودەوڵەتیەکانی تێدابوو ئەمەش بۆ دیاری کردنـی کێشەکانی سنوور، ئەو پەیماننامەیە بەتەواوی کوردستانی لەنێوان هەردوو ئیمپراتۆریای عوسمانی و سەفەویدا دابەش کرد تەنانەت هەردوو ئیمپۆراتـۆر هـۆزە کوردەکانیشیان لە نێوان خۆیاندا دابەش کرد، بە مۆرکردن پەیماننامەی (زەهـاو- ١٦٣٩) بـۆ نزیکـەی هەشـتا سـاڵ جـەنگ شـەڕی ئۆفیسـاڵی هـەردوو ئیمـپراتۆر راگـرات؛ دوابـەدوای ئـەوە پەیماننامـەی هەمـەدان بەسترا، دوای ئـەوە پەیماننامـەی (ئەحـەد پاشـا١٧٣١) و پەیماننامـەی (شـێرواندا١٧٣٦) کـە پـەیوەندی بـە کـوردەوە هـەبوو دوای ئـەوەش پەیماننامـەی (کـوردان ١٧٤٦)دا گەیشـتنە پەیماننەمەیـەکی ئاشـتی، پەیماننامەی یەکەمی (ئەرزەڕۆم١٨٢٣) بە رەزامەندی روس و ئینگلیز لە نێوانیاندا بەستراو هەڵیان کوتایە سەر میرە کوردەکان ئەو پەیماننامەیە نەیتوانی کێشەکانی سنووری عوسمانی و فارس چارەسەر بکات دواجار هەردوو حکومەتی روسی و بەریتانی بە توندی فشاریان خستنە سەر هـەردوو دەوڵـەت بـۆ مۆرکردنـی پەیماننامـەی (دووەمـی ئـەرزەڕۆم ٣١/ ئایار/ ١٨٤٧)دا بە چاودێری دەوڵەتی روس و بەریتانیا مۆرکرا کۆتایی

هێنا بە دەسەڵاتدارێتی ناوەخۆی کورد. بەوەش دوا ئیمارەتی بابانیش سەری تێداچوو، دیاروبو هەواو گۆڕینی هۆزە کوردەکان گێچەڵی زۆری لە بارەی پێوەندیەکانی عوسمانی-فارسی دروستکردبوو چونکە هۆزە کوردەکان هەردوو دیوی سنووریان بە یەك نیشتمانی خۆیان دەزانی و ئەم دیو ئەو دیویان دەکرد، دەتوانین بڵێین هۆی پەیماننامەکانی هەردوو دەوڵەتی ئێرانی و عوسمانی و کە لەو رێگەیەوە رێ نەدرا بە کورد وەك نەتەوەیەك خۆیان بناسێنن و کەسێتی‌یەکی سەربەخۆی خۆیان هەبێت، لە ساڵی ١٨٤٩ بەدواوە ناوچەی شارەزوور راستەوخۆ بەسترایەوە بە ئەستەمبوڵەوە دوای جەنگی جیهانی یەکەم و تا ئەمڕۆ وەکو پراتیکی ناڕەوا بۆ دەوڵەتی ناسیۆنالی عێراق ماوەتەوە، بەریتانیاو رووس بە تەواوی دەستیان خستبووە ناو کاروبارەکانی ئیمپراتۆریای عوسمانی و فارسی بە شێوەیەك هەردوو دەوڵەت بوو بوون بە نیمچە کۆڵۆنی.

سەدەی هەژدەهەم بەتایبەتی لە نیوەی دووەمدا هێزەکانی ئەوروپی بە گەرمی لەسەر رۆژهەڵات لە ململانێیەکی تەواودا بوون. بە تایبەت رووس و ئینگلیز ئەمانە هەندێ پەیوەندیان لێ بووەوەو لێدروست بوو بە تایبەتی پەیوەندی بەرژەوەندیان لەگەڵ عوسمانی و فارسیدا.

دەست تێوەردانی کۆڵۆنیالیزمە گەورەکان وایکرد لە کوردستان و میرە کوردەکان گرنگی تایبەتیان هەبێ بۆ بەرژەوەندی ئینگلیز لێرەوە پرسی کورد پابەندبوو بە سیاسەتی کۆڵۆنیالیزمی ئەوروپییەوە بەم چەشنە بە

درێـژی سـەدەی نۆزدەهـەم و سـەرەتای سـەدەی بیسـتەم پرسـی کـورد مەسـەلەی گەورەی سیاسـەتی بـەریتانی و رووسـی بـوو، کوردسـتان لـە نێوان ئەم سیاسـەتەدا هـەموو بنکـەو هـێزی بەرهەمهێنی لێـوە تێکـدراو سـەرەنجام هیـچ گەشـەو پەرەسـەندنێکی ئـابووری بەخۆیـەوە نـەبینی تێکشـکان و ئیفلیـج بووی هـێزی ئابووری کوردستان لەگەڵ خۆیـدا بـە پێویستەوە تێکشکانی کولتورو رۆحی کەسێتی نەتەوەیی لەگەڵ خۆی هێنـا، مەسـەلەی کـورد لـە رووی جیهانیـەوە دوو رەهـەندی سـەرکی بەخۆوە گرت:

١-رەهەندی ناوچەیی بە عوسمانیکردن و بە فارسیکردنی مەسەلەکە.

٢-رەهـەندی نێونەتـەوەیی واتـە دەستبەسـەراگرتنی ناراسـتەوخۆی مەسەلەکە لەلایەن هێنزە کۆلۆنیالەکانەوە بۆ فشارو فشاری سیاسی بۆ سـەر هـەردوو ئیمپراتۆریـان هـەموو مێـژووی سیاسـی کوردسـتان لـە سەدەی نۆزدەهەمەوە تا کۆتـایی جـەنگی یەکـەمی جیـهانیش لـەم دوو خاڵە کۆبوونەوە.

ب-سـەرهەڵدانی ئیمپریالیزمە گەورەکان و پێگەیشـتنی ناسـیۆنالیزمی داگیرکـەر رەقابەتی فەرەنساو ئینگلیزو رووسیا بۆ بەدەسـتەوە گرتنـی بـازاڕی مەڵبـەندی رۆژهـەڵاتی ناوەڕاسـت لـە سـاڵی ١٧٩٨دا دەسـتی پـێکرد، بەریتانیا ئەو ناوچانەی گرتە ژێر دەسـتی خـۆی و بـە یەکـەم دەوڵـەتی کۆلۆنـی دەژمـێردرا لـەو ناوچەیـەدا پانتـایی ئیمـپراتۆری

بەریتانیا لە هیندستانەوە تا رووباری فورات خۆی راکێشابوو، لە سەدەی نۆزدەو نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەمدا تا کۆتایی شەڕی دووهەمی جیهانی دەوڵەتی ئینگلیز لە مەڵبەندی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست بەهێزترین دەوڵەتی بێگانە بوو سەرانسەری خاکی کوردستانیش بووە بەشێك لەو مەڵبەندە تەماح کاریە، رووسیای تەزاری لە دوو شەڕدا فەتحعەلیشای شکست دابوو بەسەر قەفقازدا حاکمیەتی هەبوو لە باکووری ئێران رووس کوێخای وڵات بوو لە خاکی کوردستان تەنیا ناوچەی قوتوور لە باکووری کوردستانی ئێران بەهۆی نزیك بوونی لە قەفقاز بەگرنگترین شوێنی ستراتیژێکی رووسەکان دەژمێرردرا بۆیە ئەو ناوچەیە هەمیشە لەژێر چاوەدێری‌دا راگرتبوو، رووس و ئینگلیز لە تاران و ئەستەمبوڵ رۆڵی سیاسی و بازاڕی هەردوو وڵاتیان بەدەست بوو ئەو پەیوەندیە نالەبارەو بەرژەوەندیە کاریگەریەکی زۆری هەبوو بەسەر ناوچەکانی کوردنشینەوە لەو نێوەدا خەبات و شۆڕشی رزگاریخوازانەی کورد هۆکاری تێکدانی ئەو رۆڵ و نەزمە ستراتیژی‌یە بوو کە رووس و ئینگلیز لە وڵاتی ئێران و ئیمپراتۆری عوسمانی‌دا بەڕێوەیان دەبرد، ئینگلیز بە توندی و رووسەکان بە شلتر ئەو نەزمەیان بەڕێوە دەبرد لە ناوچەکانی کوردستان هەر بۆیە هەر شۆڕشێك هەڵگیرسایە بەدەستی رووسی یان بەریتانی تێك دەشکا چونکە هەردوولا خوازیاری ئەوە نەبوون قەوارەیەکی سیاسی بۆ کوردستان

پەیدا ببێ یان کوردەکان داوای سەربەخۆیی بکەن بۆیە هەمیشە ئەم ناوچەیە لە شەڕو پێکداداندا بووە، هەروەها تێك شکاندنی شۆڕشەکانی کوردو سەرکردەی بزوتنەوەکان، دەرکەوتنی ئەو زلهێزانە لە کوردستان بۆ ئەوکاتە دەگەڕێتەوە کە شتومەکی دەوڵەتە پیشەسازیەکانی ئەو سەردەمەی ئەورووپی گەیشتە بازاڕەکانی کوردستان.

دیارە هەریەکە لەو دەوڵەتانە دەیانویست لە ڕێگای سەرف کردنی کالاکانیان سەرنجی خەڵکەکانی ناوچەکە بۆ شارەزایی و دەست ڕەنگینی وڵاتەکەیان رابکێشن هەرواش بووە، ئەم کارە لە ڕێی بازرگانیەوە دەکراو بەهۆی دروست کردنی کۆمپانیاکان تا بازاڕیان ببەستن بە بازاڕی جیهانەوە، وەك دامەزراندنی کۆمپانیای (هیندی-بەریتانی) لە عێراقدا لە سەدەی حەڤدەهەمدا، کوردستانیش بەو سیفەتەی ناوچەیەکی دەوڵەمەندی دابەشکرابوو لە رووی کەرەسەی خاوو بازاڕو ستراتیژی شوێنەکەی وای کردبوو دەوڵەتە گەورەکان هەموو توانای خۆیان بخەنەگەڕ بۆ شوێن پێکردنەوەیان لەم ناوچەیەدا، دوو دەوڵەتی کۆلۆنیالیستی ئینگلیزی و فەرەنسی بەتایبەتی لەسەر پێکەوەنانی دوو وڵاتی موستەعمەرەی شام و عێراق و مانەوەی قەوارەیەکی سەربەخۆ بەناوی کۆماری تورکیا چارەنووسی سیاسی کوردستانیان تووشی دواڕۆژێکی ڕەش و پڕ مەینەت کرد تەنانەت حازر نەبوون کوردستان لە پلەی وڵاتێکی موستەعمەرەشدا بهێڵنەوە واتە موستەعمەرەیی کوردستان ناڕاستەوخۆ بوو بۆ ئەوەی هەمیشە

کوردستان بە کۆلۆنی و ژێردەستەیی بمێنێتەوە و لەژێر چاودێری ناسیۆنالیزمە تازە لەدایك بووەکانی (عەرەب-تورك-فارس) بمێنێتەوەو سەربەخۆیی وەرنەگرن، دوای ئەم کارەساتە سەرانسەری خاکی کوردستانیان کردە تەواوکەری کیانی سیاسی چوار دەوڵەتی تورکیا/ عێراق/ سوریا/ ئێران، سەرەتای سەدەی بیستەم و بەرپابوونی جەنگی جیهانی یەکەم (١٩١٤-١٩١٨) لە نێوان دەوڵەتە زلهێزەکان ئەو شەڕەی گەلی کوردیشی دووچاری مەینەتی کردو لەوێدا کوردستان بە تەواوی دابەش کراو کرایە چوار پارچە و هەر پارچەیەك بەدەوڵەتێکی ناسیۆنالیزمی رەگەزپەرستی‌یەوە لکێنراو ناسنامەی نەتەوەیی و کلتورو مێژووی لێ سەندرایەوە، تا ئێستاش کورد وەك نەتەوەیەك سەیر ناکرێ و ئاماژەی پێ ناکرێ لەنێو دەوڵەتاندا، بە کشانەوەی دەوڵەتە زلهێزەکان و دابەش کردنی کوردستان بەسەر دەوڵەتە تازە پێگەیشتووەکاندا کوردستان کرایە کەلاوەو مێژوویەکی تراژیدی بەخۆوە دەبینێ لە کۆمەل کوشتن و جینۆسایدو دەربەدەرکردن و سڕینەوەی شوێنەوارەکان و دواجار سڕینەوەی مەسەلەی نەتەوایەتی و ناسنامەی نەتەوایەتی کە ئەمەش کاریگەری کردە سەر کۆمەڵگای کوردو شۆڕشێکی درێژخایەنی بەخۆوە دیوەو مێژوویەکی تراژیدی بەخۆوە دیوە بۆ بەدەست هێنانی، مافە نەتەوەیی و نیشتمانیەکان و کەسێتی نەتەوەیی و ئێستاش ئەم هەوڵە بەردەوامە.

٩-فاکتەری پەروەردەکردن

پەروەردەکردنی منداڵ لە ڕێی خێزانەوە دەست پێدەکات و لە کۆمەڵدا خۆی دەدۆزێتەوە تا دەگاتە دەوڵەت لەدوای پلەی پەروەردەو فێرکردنە، تاکەکەس لە کۆمەڵدا بەشێکی گرنگ پێك دەهێنێ ئەویش بەهۆی پێکەوە ژیان و پێکەوە کارکردن لە پێناو ئامانجە گشتییەکاندا و هەروەها لە پێناو بەرژەوەندییە گشتییەکاندا. لەگەڵ گەشەی شارستانێتیدا منداڵیش گەشەی خۆی دەکات و دەبێتە هەڵگری ئەو کەسایەتیەی نەتەوە گوزارش لە شارستانیەتی خۆی دەکات، ئەو کەسێتییە لە دەروونی تاکەکەسدا چەکەرە دەکات هەر لە منداڵیەوە و لەگەڵیدا گەورە دەبێت ئەویش بە هۆی کاریگەری تاکەکانی خێزان/ کۆمەڵ/ نەتەوە/ دەوڵەت/ هەروەها ئەو فەرهەنگە ڕۆشنبیرییەی کە ئەو تاکەکەسە پێی گۆش دەکرێ، ئەمەش لە ڕێگای گواستنەوەی فەرهەنگی کلتوری لە گەورە بۆ منداڵ لە ناوەڕۆکیدا کەسێتی تایبەت هەڵدەگرێ و لە ڕێی کۆنەستەوە دەگوێزرێتەوە بۆ منداڵ و بە کەسێتی نەتەوەیی پەروەردە دەکرێ تا ئەو قۆناغەی دەتوانێ خۆی گوزارش لە کەسێتی خۆی بکات، ئەمەش لە کۆمەڵگایەکی سەقامگیرو جێگیرو ئارامدا پیادە دەبێ و زۆر لەسەرخۆ جێگەی خۆی دەگرێ و ماندووبوونی زۆر ناوێ بەڵکو ئەو ڕۆڵە گرنگەی پەروەردە کۆمەڵ دەیبینێ و بە ئەرکی خۆڕسکانەی خۆی دەزانێ ئەوجا ئەرکی گرانتر دەکەوێتە سەر پەروەردە کراو بۆ ئەوەی ئەویش لە ڕێی خۆیەوە گەشە

بە شارستانیەتەکەی بدات و لە هەمان کاتدا پارێزەری بێت و بەرگریشی لێ بکات، سەرەڕای ئەوەی تاکەکەس لە کۆمەڵدا دەتوێتەوە بەڵام هەر بیرکردنەوەیەکی نوێ بۆ گەشەی شارستانیەت کە تاکەکەس ڕۆڵی تیا دەبینێ و پێشکەوتن بەخۆوە دەبینێ، ئەمەش بایەخی تایبەتی خۆی دەبێت لەنێو نەتەوەکاندا، کەوابێ تاکەکەس لەنێو کۆمەڵدا زیاتر دەتوانێ هەڵگری کەسێتی نەتەوەیی بێت و لەوێدا کەسێتی نەتەوەیی پێ دەبەخشرێ، ئەویش بەهۆی تێکەڵاو بوون و لەیەك گەیشتن و گونجاندن تا وایان لێ دێ هەموو یەك کەسێتی تایبەتی هەڵدەگرن کە ئەویش کەسێتی نەتەوەیی‌یە، ئەو کەسێتی‌یە پابەندە بە باری ئابووری و کۆمەڵایەتی و هوشیاری و ئارامی شارستانیەت و نەتەوەوە. کە لە پێشدا بوونەتە ژێرخانی کۆمەڵ و شارستانیەتیان لەسەر بنیات نراوە هەر لە مێژوویەکی دوورو درێژەوە، دیارە لە کۆمەڵگای کورددا ئەو جۆرە شارستانیەتە قۆناغی مێژوویی خۆی تەواو نەکردووەو کۆمەڵگای کوردی ئارامی و جێگیری بەخۆیەوە نەدیوە بۆیە پەروەردەکردن بەهەموو فەرهەنگەکانیەوە لاوازەو نەتوانراوە منداڵ بەشێوەیەکی فەرهەنگیانە گۆش بکرێ و پەروەردە بکرێ تا بتوانرێ لەوێوە ناسنامەو کەسێتی نەتەوەیی سەربەخۆیی پێ ببەخشرێ، ئەم ناتەواویە کاریگەری گەورەی کردۆتە سەر کۆمەڵ و کۆمەڵیش لە حاڵەتێکی بێ کەسێتی و بێ ناسنامەدا دەژی واتە پەرت پەرت بوون و تێك شکاندن لەنێو کەسێتی نەتەوەییدا، ئەمەش بۆ ئەو شکستانەی پێشوو دەگەڕێتەوە کە

مێژوویەکی تراژیدی بەخۆوە دیوە، ئەوجا باری ئابووری و رۆشنبیری و سیاسی کورد لەبەر ئاستی نزمیان نەبۆتە ژێرخانێك بۆ دروست کردنی هەر شێوە کەسێتی یەی بۆ تاکەکەسی کورد، لەبەر پێکدادانی شارستانیەتەکان لە کوردستاندا کەسێتی یەکی هەمە کەسێتی دروست بووە کە کورد یان تاکی کورد بە زەحمەت دەتوانێ گوزارش لە کەسێتی خۆی بکات، هەروەها خێزانیش لە شێوەکانی پەروەردە کردن و گۆش کردنی منداڵ بێ بەری کراوە گوێزانەوەی ئەو بارە نالەبارە لە گەورەوە بۆ منداڵ بە تێك شکاوی هاتووە هەر بۆیە کۆمەڵی کوردی کۆمەڵێکی تێك شکاوە، بە هیچ جۆرێك بووار نەدراوە بۆ پەروەردەکردن هۆی ئەمەش ئەو مێژووەیە کە کوردو کوردستان پیایدا تێپەڕیوە، هیچ فەرهەنگێك لای کورد ئارامی بەخۆوە نەدیوە تا بتوانرێ بیرێك لە پەروەردە کردن بکرێتەوەو لەوەیوە کەسێتی یەك یان ئەو کەسێتی یەی لێی سەندراوە بە دەستی بخاتەوە بەڵکو ئەو کەسێتی یە هەر چەپێندراوە، هۆکاری سەرەکی ئەو جۆرە کەسێتی یەی کورد دەگەڕێتەوە بۆ نەتەوەکانی دراوسێی کورد لە ڕێی داگیرکردنی کلتورو فەرهەنگەوەو نکوڵی کردنی مەسەلەی نەتەوەیی و مێژووی کوردن کە ئەو بارە گوازراوەتەوە لە گەورەوە بۆ منداڵ، ئەو هەستەش کە بووەتە هۆی خۆ بە نەتەوەیەکی جیاواز لەوانی دی هەر لە کۆنەستدا بە چەپێندراوی ماوەتەوەو لە سندوقەکانی کۆنەستدا هەڵگیراوەو جاربەجارێ کە ڕووداوێکی دژواری گەورە ڕوودەدات ئەو هەستە چەپێندراوە بە ئاگا دێتەوەو لە ماوەیەکی

کەمدا کپ دەبێتەوە، ئەمەش واتای نەبوونی کەسێتی نەتەوەیی دەردەخات، کەسێتی کورد ناتوانێ گەوزارش لە خۆیی و کۆمەڵ و نەتەوەکان بکات لەبەرئەوەی خاوەن ناسنامەی کەسێتی نەتەوەیی و کەسێتی خۆی نیەو نامۆیە لێی بۆیە زۆرجار لەلایەن نەتەوەکانی ترەوە رەت دەکرێنەوە یان ناناسرێن و تەنانەت بە کوردو بە نەتەوەش سەیر ناکرێن. کەسێتی نەتەوەیی پێش دروست بوونی دەوڵەت سەرهەڵدەدات جاری واشە دوای دروست کردنی دەوڵەت ئەو کەسێتییە جێی خۆی دەگرێ، نەتەوەی کورد لە مێژوودا توانیویەتی خێڵ/ کۆمار/ دەوڵەتۆکە دروست بکات بەڵام نەیتوانیوە بۆیە ئەو پێکهاتانە تێک شکان، ئەمانەش لاوازی کەسێتی کورد دەردەخات کە نەیتوانیوە کەسێتی نەتەوەیییان بپارێزن، بۆیە رووخان و تێک شکاندن کارێکی چاوەڕوان کراو بووە، سەرەڕای بوونی ئاڵاو، دراوو،.. هتد، دیارە ئەو کەسێتییە لەژێر زەبرو زەنگی داگیرکەراندا تێک شکاوەو داگیرکەردی لە بۆتەی کەسێتی خۆیدا تواندویەتیەوەو کردوویەتیە خزمەت خۆی، تا کورد وای لێ هاتووە زیاتر لە داگیرکەر هەڵگری کلتوریان بن و قوربانی بدەن لە پێناو فەرهەنگ و کلتوری داگیرکەران، واتە تاکی کوردیش خۆی هەڵخەڵەتاندووەو لەو گێلییەدا دەژی کە رۆژانە خۆی کەسێتی نەتەوەیی و کەسێتی خۆی دەکوژێ.

زەردەشت

"٥٨٣ پ. ز" "٦٦٠ پ.ز"

ئەو پێغەمبەرەی دەیتوانی لەگەڵ ڕۆحی کورددا یەک بێت و ڕۆحی کورد داگیر بکات. تا لەوێوە بتوانێ کەسێتی دینی و کەسێتی نەتەوەیی پێ ببەخشێ.

زەردەشت کەسێکی کراوە بوو و بڕوای وابووە کە هەموو کەس وەکو ئەوی لێبێت و ببێتە مرۆڤێکی خودایی.

کوردە دەوڵەمەندەکان. کاری ریکلۆس فەرەنسی، سەدەی ۱۹.

دەرەبەگە کوردەکان، ئەوانەی تەنها بەرژەوەندی خۆیان ویستووە بەرژەوەندی گەل و نەتەوەیان لەبیر چوبۆوە،

(میر شەرەفخانی بەدلیسی ١٥٤٣-١٦٠٣، ١٦٠٤)

ئەو سەرکردەیەی وازی لە دەسەڵات هێناو کەوتە نوسینەوەی مێژوو

(قازی محمد ۱۸۹۳-۱۹٤۷)

(له لایەن رژێمی کۆنەپەرستی پەهلەویەوه له سێداره دراوه)

لەبەردەم پەتی سێدارەدا دەڵێ: (ئێوه ئێسته قازی محمد-ێك ئەکوژن و ئیعدامی ئەکەن، بەڵام شەعبی کوردی هەریەکەی قازی محمد-ێکن بڕوام وایه ئەو قازی محمد-انه زۆر دڵڕەق ئەبن بەرانبەر بەو کەسانه که بوون به جەلادی شەعبی کوردی)

"مستەفا بارزانی"

"   _   "

پێش کۆچ کردنی وەتی: (متمانەم بە دەوڵەتی ئەمریکا هەبوو ئەمیش خیانەتی پێکردین)

کەریم خانی زەند ۱۷۰۱-۱۷۷۹ز

کەریم خانی زەند کە هەموو ئێرانی داگیرکرد نەك هەر دەوڵەتێکی کوردی دانەمەزراند بەڵکو خۆی بە شایەنی ئەوە نەدەزانی ناسنامەی (شا) لەخۆی بنێت و نازناوی (وەکیل)ی لەخۆی نا واتە وەکیلی شا لە کاتێکدا هیچ شایەك لە ئێراندا نەبوو ئەوە بوو بە ڕەوای هەقی خۆی نەبینی خۆی بکاتە شای ئێران، بەڵام (محمد ئاغا خانی قاجاری) تورکمان کە جڵەوی حوکمی لەدەستی زەندیەکان وەرگرت (شا)یەتی خۆیی ڕاگەیاندووە خۆی ورە بەرز بوو ئەگەرچی نێرە مووکیش بوو خۆی بەلایەقی پاشایەتی ئێران زانی بە پێچەوانەی ورەنزمی (کەریم خان)ەوە.

(ئسماعیل خانی سمکۆی شکاك ١٨٧٥-١٩٣٠)

(بە ڕێکەوتنی هەردوو دەوڵەتی ئێران- تورکیا شەهیدکرا)

(ئیسماعیل خانی سمکۆی شکاك کە یەکەم جار چاوی بە ڕەزاشا دەکەوێ دەڵێ: من لە ژیانما لە کەس نەترساوم بەڵام کە چاوم بە ڕەزا شا کەوت پشتم هاتە لەرزین من هەلم بۆ هەڵکەوت ئەوم نەکوشت و هەلم لە دەست بەردا،/ بەڵام لە ئاخردا ئەو من ئەکوژێ).

لە نیسانی ١٩٣٠ ڕەزا شا فێڵی لێدەکاو گوللەباران ددکرێ قسەکەی خۆشی هاتەدی کە وتی (من ئەوم نەکوشت، بەڵام ئەو من ئەکوژێ)

سەلاحەدینی ئەیوبی ١١٣٨-١١٩٣ز

(رزگارکەری قودس لە دەستی خاچ پەرستان)

"ئـەو کەسـایەتیەی وەك کەسـایەتی ئیسـلامی دەرکـەوت نـەك وەك سەرکردەیەکی نەتەوەیی و کەسێتییەکی نەتەوەیی"

شێخ سەعیدی پیران ١٨٦٨-١٩٢٥)

لە بەردەم پەتی سێدارەدا دەڵێ (ئەمشەو مانگەشەوە.. سوپاس بۆ تۆ خوای گەورە کە ئێمە شەویشمان هەر رۆژە، چونکە دەرونمان تاریکی تیا نیە، وە ئەمرۆش ئێمە ئەبینە قۆچی قوربانی بۆ ئازادی کوردستان.. وە ئێمە بڕگەیەکین لەو قوربانیانەی لاشەکانمان ئەکەین بە پرد بۆ ئەوەی

کورد بەسەریا بپەڕێتەوە بۆ بەری رزگاری و ئازادی.. وە ئەو مانگە جوانەی کە بە ئاسمانەوە خەرمانەی داوەو ئەدرەوشێتەوە ئەوە هیوای کوردە، ئەو ئەستێرە گەشانەی دەورو پشتیشی ئەو قۆچانەن کە لە رێی کوردستانا بەخت بوون و ئێستا بە ئاسمانی کوردستانەوە پرشنگ ئەدەن و ئەدرەوشێنەوە، پێویست ناکات کەس بۆ ئێمە بگری، وە داوای ئێمە لە کەس و کارمان و هەموو کوردێك ئەوەیە تەنانەت دڵیشیان تەنگ نەبێ، بەڵکو پێ‌بکەنن و شانازی بکەن کە ئێمە لە رێی خواو کوردستانا ئەڕۆین و دۆعای خێرمان بۆ بکەن، بەڵام ئێوە بۆ خۆتان بگرین هەی تاوانکارینە کە رۆژێك یەت گەلی کورد ئەم رۆژەتان یەنێتەوە بەرچاو) ئەمەی وت و دانەوی‌یەوە بۆ زەوی و مشتێ لە خۆڵەکەی هەڵگرت و ماچی کردو سەری بۆ ئاسمان هەڵبڕیەوە (وتی: خوایە خۆت ئاگاداری ئێمە لە پێناوی ئەم چاکە پیرۆزەدا ئەڕۆین، کە پێی گڵاوی زۆرداران و بێگانەی لێ بپرین) ئەمجارەش مشتەخۆڵەکەی دەستی ماچ کردەوەو وتی: (.. بەڵی ئێمە لەڕێی تۆدا ئەڕۆین. تکامان هەر ئەوەیە ئەو خوێنەی ئێمەو هەموو شەهیدان کە ئەڕژێنە سەرت بیکەی بە گوڵاڵە سورە لە هەموو لایەکا، بۆ ئەوەی نیشانەی خوێن و رشتنی ئێمەو تۆڵە سەندنەوەی خەڵکی کوردستان بێ).

(شێخ مەحمود ۱۸۸۳-۱۹٥٦)

(لە لایەن حکومەتی ئینگلیزەوە سزادراوەو حکومەتەکەی رووخاوە)

شێخ مەحمود محاکەمەی بە حەق نەزانیوە لەلایەن ئینگلیزەوە و بە حوکمی ئینگلیز رازی نەبووەو بە عەدالەتیشی نەزانیوە. شێخ لە

مەحکەمەدا سەروپێچکەی خۆیدا راتەکان و دای بەسەر سنگی (گرینهاوس)دا کە لە هۆڵی مەحکەمەدا بۆ شایەتی وەستابوو وتی: بەدبەخت ئەوە هەموو گۆبەندی تۆیە (واتە تۆو هاورێکانی تۆ ئەو فیتنەتان نایەوەو ئاوا کوردو کوردستانیان شێوان). شێخ مەحمود داوای مافی گەلەکەی نەبێ داوای هیچی تری نەکردووە، هەروەها شێخ مەحمود پێش مردنی وتی: بەشێکی زۆر لە تەمەنم لە چیاو شاخ و ئەشکەوت و دەربەدەری و دورخستنەوە لە خاکی نیشتمانم بەسەربرد، هەمیشە پێچەوانەی شەپۆل و گەردەلوول مەلەم کردووە.. لەهەرە قوڵایی دەریاکاندا ژێرە مەلەم کردووە.. هەمیشە پێشەنگی بازو هەڵۆ بوورم لەپاوی دوژمناندا گەرچی جێی داخە (دواکەوتویی گەلەکەم) بووە ئاستەنگ بەسەر شانمەوە!

سەرچاوەکان:

١-حکومەتی کوردستان و کورد لە گەمەی شۆڤێت/ نەوشیروان مستەفا/ ١٩٩٢.

٢-تابلۆکانی شەرەفنامە/ عبدالرقیب یوسف/ چاپی دووەم/ ١٩٩٨.

٣-ئەو هۆکارانەی مەسەلەی کورد پێك دەهێنن/ لازارییف/ سعد عبدالله کردوویە بە کوردی/ بێ مێژوو.

٤-کوردو کوردستان: ئەبو القاسمی لاهوتی/ د. جەبار قادر لە روسیەوە کردویە بە کوردی و تێبینی بۆ نوسیوە/ هۆڵەندە ١٩٩٨.

٥-جوگرافیای کوردستان/ عەبدوڵڵا غەفور/ چاپی دووەم سلێمانی ٢٠٠٠.

٦-کوردو شۆڕش و هەڵی مێژوویی/ حوسێن محەمەد عەزیز/ چاپی دووەم ٢٠٠٠.

٧-پەیوەندی نێوان کوردو روسیا (کوردستانی قەفقاز یا سۆڤێتی)/ ئارام علی/ ستۆکهۆڵم ١٩٩٩.

٨-ئاغاو شێخ و دەوڵەت/ مارتن ڤان برونەسن/ کوردۆ لە ئەڵمانیەوە کردوویە بە کوردی/ بەرگی یەکەم/ چاپی سێیەم/ سلێمانی ١٩٩٩.

٩-راپەڕینی شێخ سەعیدی پیران/ روبەرت ئولسن/ وەرگێڕانی بۆ کوردی ئەبوبەکر خۆشناو/ ١٩٩٩.

١٠-گەلێكی پەژموردەو نیشتمانێكی پەرت/ وەرگێڕانی لە عەرەبی و فارسیەوە و گۆمەیی/ لە ئینگلیزیەوە ا حەوێزی سوید ١٩٩٨.
١١-كۆمەڵزانی و كورد/ فوئاد تاهیر سادق/ سلێمانی ١٩٩٩.
١٢-چەمكی دەوڵەت و بزوێنەری مێژوو لە كۆمەڵگای كوردی‌دا/ عەتا قەرەداغی/ ١٩٩٩.
١٣-ستراتیژو كەسێتی نەتەوەیی كورد/ عەتا قەرەداغی/ سلێمانی ١٩٩٨.
١٤-دەروازەی گۆڕانی كۆمەڵ/ بەیاد عبدالقادر/ بغداد ١٩٨٧.
١٥-كۆمەڵی مەدەنی/ وەرگێڕانی ئەبوبەكر خۆشناو ٢٠٠٠.
١٦-مرۆڤ لە روانگەی ماركسەوە/ ئەریك فرۆم/ وەرگێڕ هەنگاو/ چاپی یەكەم ١٩٩٩.
١٧-گیروگازی چەمكی كۆمەڵی مەدەنی/ نوسینی د. كەریم ئەبوجەلاوە/ وەرگێڕانی بۆ كوردی/ ئیسماعیل كوردە، رەوشت رەشید، نوری بێخاڵی. چاپی یەكەم ساڵی ٢٠٠٠
١٨-لیبرالیزم و دیموكراسی/ نوربیر توبویۆ/ وەرگێڕانی/ رێباز مستەفا/ سلێمانی ٢٠٠٠.
١٩-تطور النظرة الواحدية الى التأريخ/ جورج بليخانوف/ ترجمة متجير مصطفى/ مراجعة د. مراد وهبة بيروت/ بێ مێژوو.

٢٠-اشكالية مفهوم المجتمع المدنى/ د. كريم ابو حلاوة الطبعة الاولى/ سوريه ١٩٩٨.
٢١-المجتمع المدنى دراسة نقد/ د. عربى بشارة/ مركز دراسات الوحدة العربية/ الطبعة الاولى بيروت ك٢/ ١٩٩٨.
٢٢-كردستان مستعمرة دولية: اسماعيل بێشكچى/ ترجمة زهير عبدالملك ١٩٩٨.
٢٣-العصبيه و الدولية/ د. محمد عابد الجابرى/ بغداد/ بێ مێژوو.
٢٤-العامل الاقتصادى فى التأريخ/ جورج بليخانوف/ بێ مێژوو.
٢٥-الفرد و المجتمع/ ب. بخوفسكى/ ترجمة هندى رياض/ الطبعة الثانية/ بيروت ك ٢، ١٩٧٨.
٢٦-الانسان و الارتقاء/ جون لويس، نقله عن الروسيه/ عدنان جاموس/ دمشق ١٩٧٠.
٢٧-الانا و الهذا/ سغموند فرويد/ ترجمة جورج طرابيش/ الطبعة الاولى/ بيروت ١٩٨٣.
٢٨-مباديء علم النفس الفرويدى/ تأليف كالفن -س- هةول/ تعريب دحام الكيال/ الطبعة الثالثة، بغداد ١٩٨٨.
٢٩-علم النفس الجمعى و تحليل الأنا/ سغموند فرويد/ ترجمة جورجد طرابيش/ الطبعة الاولى/ بيروت ١٩٧٩.

٣٠-بافلوف و فرويد/ تأليف هاري ويلز/ ترجمة شوقي جلال/ الجزء الاول/ الهيئة المصرية العامة للكتاب ١٩٧٥.

٣١-علم النفس الاكلينيكي/ د. مصطفى فهمي/ دار مصر للطباعة/ بێ مێژوو.

٣٢-قاموس علم النفس/ د. عبدالستار طاهر شريف/ الطبعة الاولى ١٩٨٥.

٣٣-گۆڤاری نڤار/ ژماره (٢) ساڵی یەکەم هاوینی ١٩٩٨.

٣٤-گۆڤاری نڤار/ ژماره (٥) بەهاری ١٩٩٩.

٣٥-گۆڤاری مەدەنیەت/ ژماره (٢) ساڵی یەکەم ١٩٩٩.

٣٦-گۆڤاری مەدەنیەت/ ژماره (٤) ساڵی یەکەم ١٩٩٩.

٣٧-گۆڤاری مەدەنیەت/ ژماره (٨) ساڵی ٢٠٠٠.

٣٨-گۆڤاری سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیژی/ ژماره (٢) ساڵی حەوتەم مایسی ١٩٩٩ سلێمانی.

٣٩-کورد- کورتە لێکۆڵینەوەیەکی زانستی‌یە/ فوئاد حەمە خورشید وەرگێڕ سالح سەعید دەلۆیی ساڵی ٢٠٠٠

٤٠-رەوشی ئاینی و نەتەوەیی لە کوردستاندا/ د. رەشاد میران چاپخانەی وەزارەتی پەروەردەی حکومەتی هەرێمی کوردستان- چاپی دووەم ٢٠٠٠

٤١- نەتەوەو نەتەوایەتی/ ئازاد مستەفا- لە بڵاوکراوەکانی چاپخانەی شەهید ئارام/ چاپی دووەم ١٩٩٢.
٤٢-پەندی پێشینان/ شێخ محەمەدی خاڵ/ چاپی سێیەم سلێمانی ٢٠٠٠.
٤٣-کوردستان و ستراتیژی دەوڵەتان/ حوسێنی مەدەنی- بەرگی دووەم چاپی یەکەم ئادریلی ٢٠٠١.
٤٤-چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی نوێ و هاوچەرخی گەلی کورد/ کەیوان ئازاد ئەنوەر، چاپی دووەم سلێمانی ٢٠٠٠.
٤٥-کوردستان و کێشەی سنووری عوسمانی- ئێرانی (١٦٣٩-١٨٤٧) نەجاتی عەبدوڵڵا- چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە- هەولێر ٢٠٠١.
٤٦-کاریگەری کەلتوری ئەوان لەسەر کورد- عەتا قەرەداخی، وەزارەتی رۆشنبیری/ ٢٠٠١.
٤٧-کوردستان لە مێژوودا- چاخە کۆنەکان (١٠٠٠ هەزار ساڵی پ.ز- ٤٠٠ی ز) نوسینی خەسرۆ گۆران- وەرگێڕانی ئاسۆ کەریك بەشی یەکەم/ چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری هەولێر/ ٢٠٠١.
٤٨-الدولة و المشكلات الدولية/ دراسة في الجغرافية السياسية، د. عبدالله عطوي ١٩٩٤ بيروت- لبنان.
٤٩-الحضارة و الشخصية/ د. قيس النوری/ وزارة التعليم العالي و البحث العلمي بغداد ١٩٨١.

٥٠-منطق ابن خلدون في ضوء حضارته و شخصية/ د. علي الوردي المطبعة امير- قم ١٩٩٧.

٥١-مێژووی راپەڕینی کورد- عەلائەدین سەجادی/ چاپی دووەم ١٣٧٥ چاپخانەی شاری کورد، سەقز.

٥٢-شۆڕشــی دیاربــەکر- نوســینی شــەهید عوسمــان عوزێــری- ئامادەکردن و رێکخستنەوەی بەرزان حاجی ابراهیم چەرمــەگا- چاپی دووەم ٢٠٠٠.

٥٣-هەندێك داوەری بەناوبانگ- یاخود (محاکمات)ی مەزن لە مێژوودا، پارێزەر جمال بابان- چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق ١٩٨١ بغداد.

٥٤-لــە هەرباخــەی گوڵێــك- نوســین و کۆکردنــەوەی فــەتاح رەشــید بێسارانی، چاپی یەکەم ١٩٩٩.